

Інститут демографії та соціальних
досліджень НАН України
Державний комітет статистики України
Український центр соціальних реформ
Фонд народонаселення ООН

Демографічні чинники бідності

Київ 2009

**ІНСТИТУТ ДЕМОГРАФІЇ ТА СОЦІАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ НАН УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ КОМІТЕТ СТАТИСТИКИ УКРАЇНИ
УКРАЇНСЬКИЙ ЦЕНТР СОЦІАЛЬНИХ РЕФОРМ
ФОНД НАРОДОНАСЕЛЕННЯ ООН**

ДЕМОГРАФІЧНІ ЧИННИКИ БІДНОСТІ

Київ 2009

УДК 314 174:364.22
ББК 60.7 (4 Укр)

Д31 Демографічні чинники бідності (колективна монографія) / За ред. Е.М. Лібанової. – К.: Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України. –2009. – 184 с.

Монографія підготовлена співробітниками відділу досліджень рівня життя населення Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України спільно з фахівцями Державного комітету статистики України.

В роботі розглядаються проблеми дослідження бідності в Україні з урахуванням специфіки розвитку соціально-економічних процесів на сучасному етапі. Узагальнено досвід дослідження бідності в країнах Східної Європи та Центральної Азії. Виявлено нові аспекти української бідності, досліджено ризики бідності в домогосподарствах України в залежності від їх структури. Виділено групи домогосподарств з найвищими ризиками бідності. Досліджено та змодельовано вплив різних соціально-економічних чинників на ризики та регіональні рівні бідності. Побудовано карти бідності у розрізі адміністративних районів України.

Монографія розрахована на фахівців у галузі соціальної економіки та політики, працівників державного управління, аспірантів та студентів економічних спеціальностей.

Рецензенти:

Макарова О.В., д.е.н., ст.н.с., заступник директора з наукової роботи, завідувач відділу соціальної політики Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України.

Лісогор Л.С., д.е.н., ст.н.с., завідувач відділу досліджень людського розвитку Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України.

Новіков В.М., д.е.н., проф., завідувач відділу соціальної інфраструктури Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України.

Затверджено до друку Вченою радою Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України (протокол № 6 від 25 червня 2009 року)

ISBN 978-966-02-5298-1

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. БІДНІСТЬ НАСЕЛЕННЯ У КРАЇНАХ СХІДНОЇ ЄВРОПИ ТА ЦЕНТРАЛЬНОЇ АЗІЇ: ОСНОВНІ ПРОФІЛІ ТА ЧИННИКИ.....	7
РОЗДІЛ 2. БІДНІСТЬ В УКРАЇНІ: ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПРОФІЛІ БІДНОСТІ.....	51
2.1. Нові аспекти української бідності.....	51
2.2. Ризики бідності в домогосподарствах залежно від їхньої демографічної структури.....	58
2.3. Групи домогосподарств із найвищими ризиками бідності.....	67
2.4. Визначення профілів української бідності.....	76
РОЗДІЛ 3. ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ДЕМОГРАФІЧНИХ ТА СОЦІАЛЬНО- ЕКОНОМІЧНИХ ЧИННИКІВ НА СИТУАЦІЮ З БІДНІСТЮ В КРАЇНІ ТА РЕГІОНАХ.....	83
3.1. Моделювання впливу демографічних та соціально- економічних чинників на ризики бідності домогосподарств.....	83
3.2. Вплив соціально-економічних показників на регіональні рівні бідності.....	87
РОЗДІЛ 4. “КАРТА БІДНОСТІ” УКРАЇНИ: МЕТОДИКА ПОБУДОВИ ТА АНАЛІЗ.....	93
4.1. Методика побудови “карти бідності”.....	93
4.2. Методика протяжки даних “карти бідності” на міжпереписний період.....	98
4.3. Аналіз даних “карти бідності” за 2001 та 2006 роки.....	106
4.3.1. Загальний аналіз “карти бідності” України.....	106
4.3.2. Аналіз бідності на рівні адміністративних районів у регіональному розрізі.....	107
4.4. Узагальнювальна оцінка ситуації з бідністю в Україні за даними “карти бідності”.....	129
ЛІТЕРАТУРА.....	132
ДОДАТКИ А. Табличний матеріал.....	137
ДОДАТКИ Б. “Карти” бідності.....	153

СКОРОЧЕННЯ

%	- відсоток
грн.	- гривня
дол. США	- долар США
кг	- кілограм
ккал	- кілокалорія
млн.	- мільйон
од.	- одиниць
р.	- рік
тис.	- тисяча
ВВП	- валовий внутрішній продукт
ЄС	- Європейський Союз
ЄЦА	- Європа та Центральна Азія
ОЕСР	- Організація економічного співробітництва та розвитку
ОУЖД	- обстеження умов життя домогосподарств
ПСЄ	- Південно-східна Європа
СНД	- Співдружність незалежних Держав
ЦЄ	- Центральна Європа
PPP (purchasing power parity)	- паритет купівельної спроможності (ПКС)

ВСТУП

Різке падіння рівня життя переважної частини населення протягом першої половини 1990-х років значною мірою вплинуло не тільки на збільшення масштабів бідності в країні, а й на зміну визначальних чинників бідності. Успадкована з радянських часів система соціального захисту не відповідала новим економічним умовам. Намагання наблизити її до сучасних вимог шляхом підтягування доходів окремих категорій населення не мало комплексного характеру і давало лише тимчасовий ефект, збільшуючи тим самим необґрунтований тиск соціальних видатків на бюджет.

У результаті такої політики в найгіршому становищі опинилися соціально вразливі групи населення, які не могли або не встигали адаптуватися до перехідних процесів. Нині, незважаючи на значне підвищення показників рівня життя і загальне поліпшення ситуації з бідністю, зберігається тісна залежність між рівнем матеріального добробуту родини та її соціально-демографічними характеристиками. Отже, визначальні чинники бідності мають бути детально досліджені з метою формування цілеспрямованої державної політики зі зниження масштабів бідності серед соціально вразливих верств населення.

Проблеми аналізу демографічних чинників бідності приділяється неабияка увага в міжнародних дослідженнях – починаючи з 60-х років минулого століття проводилися серйозні наукові дослідження впливу демографічних характеристик на рівень доходів домогосподарства. Особливо популярними такі дослідження стали з другої половини 1990-х років, коли в країнах колишнього соціалістичного табору розпочалися ринкові перетворення, що спровокували загострення соціальних проблем. Однак сьогодні в Україні дослідженню чинників та профілів бідності приділяється недостатньо уваги. Якщо підвищені ризики бідності для безробітних та осіб похилого віку розглядаються як окрема наукова проблема, то чинники бідності, зокрема демографічні, всебічно практично не досліджуються.

Загальновідомо, що не тільки в Україні, а й у інших країнах перехідної економіки спостерігається тісний зв'язок між демографічними характеристиками населення та ризиками настання бідності. За умов, коли більшість населення споживає на рівні, нижчому за середньосупільні стандарти, до групи ризику потрапляють особи зі специфічними демографічними характеристиками. При цьому демографічні чинники подекуди виходять на передній план серед інших факторів, що впливають на рівень матеріального добробуту родини та на ситуацію з бідністю.

Спеціалісти міжнародних організацій зазначають, що в країнах перехідної економіки окремі демографічні групи мають особливо високі ризики бідності. У ряді країн СНД та Центральної і Південно-східної Європи до проблемних груп населення потрапляють особи похилого віку, насамперед, внаслідок зниження купівельної спроможності пенсій та знецінення заощаджень. Особливо вразливою групою населення в перехідному періоді стали діти. В окремих країнах спостерігаються високі ризики бідності серед одиноких матерів та одиноких жінок похилого віку. Серйозною проблемою країн із перехідною економікою стала бідність сільського населення, що є специфічною ознакою соціально-економічної ситуації практично всіх країн СНД та Центральної і Південно-східної Європи.

У формуванні політики особливого значення набуває виявлення груп населення, наражених на найвищі ризики бідності, та груп, що складають більшість малозабезпеченого населення. Саме така інформація дає змогу відповісти на запитання, чи може соціальна допомога бути адресована конкретним категоріям бідних. Крім того, проблема визначення ризиків бідності набуває першорядного значення в ситуації, коли надання соціальної допомоги вимагає витрачання необґрунтовано великих коштів або ефективність такої

допомоги є надто низькою. У разі низької дієвості соціальної допомоги профілі бідності можна використовувати для визначення категорій населення, що потребують додаткової підтримки або виняткового статусу.

Сьогодні в Україні єдиною інформаційною базою для досліджень бідності виступає обстеження умов життя домогосподарств. Але дані цього обстеження не можуть дати вичерпної інформації стосовно ситуації з бідністю в регіонах внаслідок їх недостатньої репрезентативності. До речі, аналогічні обстеження в інших країнах також не забезпечують необхідної надійності даних для дослідження бідності на регіональному рівні. Намагання ж визначити показники бідності на субрегіональному рівні – на рівні адміністративних районів, обласних центрів та міст обласного підпорядкування – стає практично нездійсненним завданням внаслідок відсутності відповідної інформаційної бази.

У цій роботі пропонується здійснити побудову “карти бідності” України за даними Всеукраїнського перепису населення на основі визначення найбільш впливових чинників української бідності. Тобто на першому етапі за даними обстеження умов життя домогосподарств України визначається внесок найбільш впливових факторів у формування сукупності бідного населення, будується спеціальна модель залежності загального показника бідності від значень показника за окремими типами домогосподарств з визначеними характеристиками. На другому етапі дані перепису населення щодо складу домогосподарств з відповідними характеристиками групуються за кожним адміністративним районом та містом як це передбачено моделлю. На третьому етапі здійснюється розрахунок рівня бідності для кожної адміністративної одиниці.

Побудована таким чином „карта бідності” дає унікальну можливість, принаймні раз на десять років, визначати зони бідності не тільки в обласному розрізі, а й за адміністративними районами всередині кожного регіону країни. Окремим етапом дослідження передбачено розроблення методики протяжки даних для побудови „карти бідності” на міжпереписний період. Така методика дає змогу отримувати показники бідності за адміністративними районами в будь-який рік впродовж періоду між переписами населення.

Монографію підготовлено авторським колективом під науковим керівництвом Академіка НАН України, д.е.н., проф. Лібанової Е.М., до складу якого увійшли:

Башкіров С.В. (п. 4.2, п. 4.3.2, додатки), Васильєв О.А. (п. 3.1, п. 4.1, п. 4.3.1), к.е.н. Крикун О.І. (п. 2.2, п. 4.3.2), д.е.н. Лібанова Е.М. (вступ, розділ 1), к.е.н. Полякова С.В. (п. 4.3.2), к.е.н. Рєвнівцева О.В. (розділ 1), Реут А.Г. (п. 2.3, п. 2.4, п. 4.3.2), к.е.н. Черенько Л.М. (розділ 1, п. 2.1), к.е.н. Шишкін В.С. (п. 3.2, п. 4.2, п.4.4).

Інформаційно-програмне забезпечення дослідження здійснювали фахівці Державного комітету статистики України Власенко Н.С. та Стельмах Л.М.

РОЗДІЛ 1. БІДНІСТЬ НАСЕЛЕННЯ У КРАЇНАХ СХІДНОЇ ЄВРОПИ ТА ЦЕНТРАЛЬНОЇ АЗІЇ: ОСНОВНІ ПРОФІЛІ ТА ЧИННИКИ

Наприкінці 80-х рр. ХХ ст. рівень розвитку людських ресурсів і соціального добробуту в країнах Східної Європи і колишнього СРСР був достатньо високим. Проте набуття незалежності та перехід до ринкового механізму господарювання спричинили різке падіння життєвого рівня й масове поширення бідності. Незважаючи на відновлення та зростання економіки у багатьох країнах цього регіону у другій половині 1990-х років, рівень бідності залишався високим. Оптимістичнішими є останні роки, оскільки в усьому регіоні була відновлена економічна стабільність, у більшості гарячих точок досягнуто перемир'я, відбувається подальший розвиток демократії, що дає поштовх економічному реформуванню. Однак матеріальний та соціальний добробут населення покращується повільно. Велика кількість населення проживає в умовах зубожіння. В деяких країнах регіону, незважаючи на економічне зростання, питома вага населення, що проживає за межею бідності, зростає, а також поглиблюється нерівність за доходами.

Країни, що належать до регіону, за характером розвитку соціально-економічних процесів і особливостями проявів бідності поділяють на такі групи:

1. Балтійські держави – Латвія, Литва, Естонія;

2. Країни Центральної Європи (ЦЄ-5) – Угорщина, Польща, Словаччина, Словенія, Чеська Республіка;

3. Країни Південно-східної Європи (ПСЄ-7) – Албанія, Македонія, Болгарія, Боснія і Герцеговина, Румунія, Сербія і Чорногорія, Хорватія;

4. Кавказькі країни (СНД-3) – Азербайджан, Вірменія, Грузія;

5. Центральноазійські країни (СНД-5) – Казахстан, Киргизстан, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан;

6. Європейські країни (СНД-3) – Білорусь, Молдова, Україна.

Існує також поняття країн СНД-7. До них належать Азербайджан, Вірменія, Грузія, Киргизстан, Молдова, Таджикистан, Узбекистан. Ці країни є найбіднішими в регіоні. В силу специфіки розвитку доцільно окремо розглянути Російську Федерацію та Туреччину.

Останні 15 років динаміка економічного розвитку в регіоні була неоднорідною. В п'яти країнах Центральної Європи (ЦЄ-5), що приєднувалися до Європейського Союзу, реальний ВВП на душу населення з початку 90-х рр. зостав і до 1997 р. сягнув рівня 1989 р. Спад показника був глибшим, а підйом повільнішим в трьох балтійських державах. В семи країнах Південно-східної Європи (ПСЄ-7) падіння показника не було настільки глибоким, як у балтійських країнах, і в 1993 р. його обсяг знизився до 68% від рівня 1989 р. Водночас протягом другої половини 90-х рр. економічне зростання в цьому регіоні було повільним, і суттєві зрушення почали спостерігатися лише після 2000 р. З 1998 р. ВВП на душу населення зростає практично в усіх 11-ти країнах СНД, однак його значення є нижчим від дореформеного рівня, навіть враховуючи скорочення чисельності населення у деяких країнах. У Східній Європі існують істотні відмінності у розвитку країн Центральної Європи (Чеська Республіка, Угорщина, Польща, Словаччина, Словенія) і Південно-Східної Європи (Болгарія, Румунія, країни колишньої Югославії), при цьому балтійські держави займають проміжне положення. Зокрема, реальний ВВП на душу населення у Словенії практично в 6 разів вищий, аніж у Боснії та Герцеговині, що є найбіднішою європейською країною. Різкий контраст спостерігається між східноєвропейськими країнами та країнами СНД (в СНД лідерами є Білорусь, Росія та Казахстан). В межах СНД найбіднішою є центральноазійська республіка Таджикистан.

Коли країни Східної Європи й Центральної Азії почали перехід від планової до ринкової економіки, бідність не була головною проблемою, що стояла перед урядами цих країн. На початку 90-х років в абсолютному зубожінні жила лише одна людина із двадцяти

п'яти. Усі очікували того, що незабаром економічне зростання відновиться і що цей відносно низький рівень бідності швидко стане ще нижчим. Цього можна було очікувати з огляду на високий рівень освіти й мобільність робочої сили в регіоні.

Але більшість із цих припущень не виправдалася. Скорочення виробництва виявилось суттєвішим, аніж очікувалося, поновлення економічного зростання відбувалося набагато повільнішими темпами, особливо в країнах СНД, а загострення проблеми нерівності в багатьох країнах також перевершило очікування. Під впливом усіх цих факторів у регіоні відбулося безпрецедентне підвищення рівня бідності. За оцінками Всесвітнього банку до 1998 р. бідним був кожний п'ятий.

Найбільш пади відбувалися в країнах, які споконвічно мали найбільші макроекономічні дисбаланси, відрізнялися надмірною індустріалізацією, мали найменший досвід в області ринкових інститутів і здійснювали лише обмежені реформи менш ефективними способами. Відмінності в підсумкових показниках бідності й нерівності між країнами пояснюються також неповними ринковими перетвореннями, високим рівнем бюрократичної корупції й установленням контролю над національними урядами з боку могутніх бізнес-еліт.

Однак поновлення економічного зростання, починаючи з 1998 року, особливо в країнах СНД, призвело до значного скорочення відсотка бідного населення в усіх країнах регіону. До 2003 р. за межею бідності перебував уже кожний восьмий житель регіону. Однак 60 мільйонів осіб, як і раніше, вважалися бідними, а понад 150 мільйонів осіб – економічно вразливими.

На жаль, падіння рівня виробництва і реального ВВП на душу населення супроводжувалося серйозним поглибленням нерівності за доходами в домогосподарствах у всьому регіоні. В соціалістичних країнах до початку реформування діяв перерозподільний механізм та широко фінансувалася соціальна сфера, що спричинювало нижчі показники нерівномірності, аніж у решті країн цього регіону. Після початку реформування диференціація населення в постсоціалістичних країнах суттєво поглибилася і сягнула вищого рівня, аніж у решті країн регіону. Звичайно, певного зростання нерівності в доходах варто було очікувати в силу того, що ринкова система передбачає тісніший зв'язок між доходами та ризиком, професійною підготовкою, індивідуальним талантом, докладеними зусиллями. Нерівність посилилася внаслідок появи відкритого безробіття, збільшення нерівномірності розподілу доходів із нетрудових джерел. Проте реальні темпи зростання нерівності перевершили усі очікування.

Як зазначалося вище, з другої половини 90-х рр. у регіоні почалося економічне зростання, однак постало питання, яким чином воно позначається на бідних верствах населення. Як показав досвід Естонії, економічне зростання не забезпечує одночасного вирішення проблем бідності (в цій країні ріст супроводжувався подальшим розшаруванням населення за доходами). До загального поглиблення розриву в доходах призвів цілий ряд факторів, серед яких вагоме місце посідає зміна структури доходів. В СРСР наприкінці 1980-х років приватні джерела доходів становили лише 14% сукупних валових доходів (включаючи 7% від самозайнятості), на соціальні виплати припадало 13%, на трудові заробітки – 72% сумарного доходу. Такого поняття, як доходи від майна, не існувало. Так, до 2001 р. на трудові доходи припадало лише 44% місячного доходу в Азербайджані та Киргизстані. Впродовж перехідного періоду швидко зростав неформальний сектор, особливо в країнах СНД, який пов'язувався переважно із дрібними формами приробітку, такими як робота на присадибних ділянках, дрібна вулична торгівля, приватне транспортування. Зростання доходів із приватних джерел супроводжувалося збільшенням нерівності в доходах.

Щодо інших, не вимірюваних рівнем доходів аспектів бідності, таких як доступ до освіти, медичного обслуговування, безпечних джерел водопостачання й опалення (що має особливе значення для регіону) ситуація залишається неоднозначною. Хоча відсоток грамотного населення, успадкований від старої системи, як і раніше є високим, якість освіти

не підвищується, а набуті знання і навички все ще не відповідають потребам ринку праці. Виявилося, що середню тривалість життя, яка знизилася протягом перехідного періоду, важко відновити. В секторах охорони здоров'я та освіти процвітають тіньові виплати. Найменшу можливість сплачувати мають незаможні, що спричинює недоступність для них найважливіших послуг. В результаті виникають такі проблеми зі здоров'ям, як скорочення очікуваної тривалості життя чоловіків, відродження туберкульозу, загроза епідемії СНІДу, а також дефіцит харчування. Погіршення стану інфраструктури, якій довгі роки не приділялося належної уваги, негативно позначилося на доступі до послуг, насамперед до таких, як водопостачання й опалення, і на їхній якості.

В умовах скорочення виробництва і реальних заробітків, поглиблення диференціації за доходами рівень бідності зростав у 90-х рр. як в абсолютному, так і у відносному вимірі, в першу чергу в країнах СНД та Південно-східної Європи. В абсолютному вираженні показники бідності є найбільш високими в країнах Центральної Азії і Кавказу з низьким рівнем доходів, однак більшість бідних і уразливих людей проживає в більших країнах із середнім рівнем доходів, таких як Росія, Україна й Казахстан.

Найвищий рівень абсолютної бідності в країнах Центральної Азії – Киргизії, Таджикистані, Узбекистані й Туркменії, а також у Вірменії, Молдові й Грузії. У Таджикистані бідним вважається 70% населення, у Грузії – 50%. Положення бідних ускладнюється тим, що їм здебільшого відмовлено в освіті, медичних послугах, надійному електропостачанні, санітарії й навіть у питній воді. Так, у Таджикистані обсяги водопостачання скоротилися для всіх верств населення, крім 20% найбільш заможних.

У країнах з «помірною» бідністю, до яких належать Македонія, Сербія, Хорватія, Албанія, Росія, Україна й Казахстан, ситуація принципово інша. Бідність там в основному є осередковою й зачіпає окремі категорії – молодь, сільських жителів і населення невеликих міст. До груп ризику також належать безробітні, громадяни з низьким рівнем освіти й представники бідних меншин, наприклад цигани.

Набагато більше бідних серед безробітних, менш освічених громадян і сільського населення, ніж серед інших груп населення. Крім того, діти підпадають під набагато вищий ризик бідності, ніж літні люди, а становище багатодітних сімей стає дедалі гіршим.

Окрім того, що ускладнилося становище традиційно найменш благополучних груп населення (пенсіонерів, багатодітних родин, родин із батьками-одинаками), з'явилися нові групи бідного населення. До них увійшли родини, годувальники яких перебували в «неоплачуваній відпустці», низькооплачувані працівники (в першу чергу в галузях сільського господарства та на державних підприємствах), безробітні впродовж тривалого часу, молодь, що шукала роботу вперше, біженці.

Незважаючи на спадщину соціалізму, проблеми соціальної нерівності є меншими порівняно з аналогічними проблемами у країнах ОЕСР і Східної Азії, проте вони й досі залишаються гострими з огляду на політичні традиції регіону. Крім того, у багатьох країнах регіону існують райони зосередження, або так звані “вогнища бідності й нерівності”, зокрема серед конкретних груп населення й у відсталих регіонах. У зв'язку із цим бідність вважається менш глибокою, оскільки рівень життя значної кількості людей не настільки суттєво відхиляється від межі бідності, однак це пояснюється тим, що багато бідних мають роботу, але економічно залишаються досить уразливими.

Соціально-економічні зміни спричинили дискримінацію жінок у суспільстві. Справа у тому, що за умов соціалістичної командної економіки держава брала на себе соціальне забезпечення дітей, охорону здоров'я та інші види соціальної підтримки, що давало змогу жінкам нести подвійне навантаження: вести домашнє господарство та брати участь у продуктивній праці. Після перетворень ці переваги були сильно скорочені. Рівень бідності сімей у Східній Європі та Центральній Азії зріс у 5 разів, його соціальні наслідки такі:

різке поширення алкоголізму, особливо серед чоловіків, збільшення кількості самогубств та смертності, підвищення рівня міграцій, зменшення кількості шлюбів та зростання розлучень. Сукупно все це викликало швидке зростання кількості сімей, де головою є жінка, і такі родини нині не мають багатьох видів соціальної підтримки, які раніше належали до системи соціального забезпечення.

В цілому люди похилого віку та пенсіонери живуть краще багатодітних родин. У Центральній Європі пенсійні схеми достатньо добре захищають людей похилого віку. Менш ефективними є ці програми на Кавказі та в Центральній Азії. Сільські поселення, як правило, є набагато біднішими за міські, особливо в Центральній Європі. Але завдяки високим темпам урбанізації більшість бідних у багатьох країнах проживає в містах. І хоча безробітні схильні до вищого ризику бідності, незаможні люди є нерідко вихідцями з домогосподарств, члени яких працюють.

Під загрозою перебувають служби освіти та охорони здоров'я, особливо призначені для бідних. В деяких найбідніших країнах регіону діти із незаможних родин не ходять до школи. Найбідніші родини також залежать від праці власних дітей.

Проаналізуємо профілі бідності за окремими країнами регіону (табл. 1.1.).

Таблиця 1.1

Профілі бідності населення країн Східної Європи та Центральної Азії

Група країн (країна)	Профіль бідності
Балтійські держави – Латвія, Литва, Естонія	Розмір домогосподарства (великі домогосподарства)
	Стать голови домогосподарства (жіноча)
	Освітній рівень (низький)
	Статус на ринку праці (безробітні)
	Регіон проживання
	Тип поселення (сільська місцевість)
	Етнічні характеристики (некорінне населення)
Країни Центральної Європи (ЦЄ-5) – Угорщина, Польща, Словаччина, Словенія, Чеська Республіка	Кількість дітей (троє та більше, особливо в сільській місцевості)
	Наявність одного із батьків
	Розмір домогосподарства (особливо одиничні домогосподарства)
	Статус на ринку праці (безробітні)
	Освітній рівень (низький)
	Тип поселення (сільська місцевість)
	Регіон проживання
Етнічна належність до циган	
Країни Південно-східної Європи (ПСЄ-7) – Албанія, Македонія, Болгарія, Боснія і Герцеговина, Румунія, Сербія і Чорногорія, Хорватія	Розмір домогосподарства (або належність до великих домогосподарств (в середньому 6 та більше осіб), або до одиничних)
	Наявність дітей (троє та більше)
	Життєвий цикл (молодь та літні особи)
	Статус на ринку праці (безробітні, економічно-неактивні, <u>недієздатні, тимчасові працівники, наймані працівники тощо</u>)
	Стать голови домогосподарства (жіноча)
	Освітній рівень (низький)
	Регіон проживання
	Тип поселення (сільська місцевість)
	Етнічна належність до циган
	Належність до категорії біженців, переселенців
*негрошові аспекти прояву бідності (гірші умови проживання)	

Продовження Таблиці 1.1

Група країн (країна)	Профіль бідності
Кавказькі країни (СНД-3) – Азербайджан, Вірменія, Грузія	Розмір домогосподарства (великі домогосподарства, особливо з дітьми та літніми особами, домогосподарства у складі однієї особи)
	Наявність дітей (троє та більше, особливо молодшого віку)
	Вік голови домогосподарства (старші за віком)
	Життєвий цикл (молодь та літні особи)
	Стать голови домогосподарства (жіноча)
	Освітній рівень (низький)
	Статус на ринку праці (безробітні, зайняті в непродуктивних секторах)
	Регіон проживання
	Тип поселення (міська місцевість)
	Належність до категорії переселенців * негрошові аспекти прояву бідності (гірші умови проживання)
Центральноазійські країни (СНД-5) – Казахстан, Киргизстан, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан	Розмір домогосподарства (великі домогосподарства, особливо з дітьми)
	Наявність дітей (троє та більше, особливо молодшого віку)
	Вік голови домогосподарства (старші за віком)
	Життєвий цикл (молодь та літні особи)
	Освітній рівень (низький)
	Статус на ринку праці (безробітні, зайняті в непродуктивних секторах)
	Регіон проживання
	Тип поселення (сільська місцевість)
	Належність до категорії переселенців
	Національність голови домогосподарства (найбідніші узбеки, найзаможніші етнічні росіяни) * негрошові аспекти прояву бідності (гірші умови проживання; поганий доступ до соціальних послуг; нерозвинутість інфраструктури; високі витрати на харчування; залежність від продажу майна, допомоги родичів та друзів)
Європейські країни (СНД-3)	Розмір домогосподарства (великі домогосподарства, особливо з дітьми)
	Наявність дітей (троє та більше)
	Наявність одного з батьків
	Статус на ринку праці (зокрема характер зайнятості)
	Стать голови домогосподарства (жіноча)
	Освітній рівень (низький)
	Регіон проживання
	Тип поселення (сільська місцевість, у Молдові – малі міста) * негрошові аспекти прояву бідності (поганий доступ до соціальних послуг, освіти, гірші умови проживання, нерозвинутість інфраструктури)

Продовження Таблиці 1.1

Група країн (країна)	Профіль бідності
Російська Федерація	Розмір домогосподарства (великі домогосподарства, особливо з дітьми)
	Наявність дітей (особливо молодшого віку)
	Статус на ринку праці (безробіття, характер зайнятості)
	Освітній рівень (низький)
	Регіон проживання
	Тип поселення (сільська місцевість, малі міста)
	Життєвий цикл (діти та літні особи у віці понад 70 років)
Туреччина	Розмір домогосподарства (великі домогосподарства, що мають у складі 4 та більше осіб, особливо з дітьми)
	Наявність дітей (особливо молодшого віку)
	Статус на ринку праці (безробіття, характер зайнятості)
	Стать голови домогосподарства (жіноча)
	Освітній рівень (низький)
	Регіон проживання
	Тип поселення (сільська місцевість)
	Життєвий цикл (діти та літні особи)
	* негрошові аспекти прояву бідності (умови проживання, споживання, гірше забезпечення товарами довгострокового користування, низька купівельна спроможність)

Балтійські держави

Балтійські держави займають проміжне місце за рівнем бідності між країнами Центральної Європи, де рівні бідності є найнижчими, та країнами Південно-східної Європи, що й досі характеризуються суттєвим поширенням бідності. Балтійські держави в минулому демонстрували швидші темпи економічного зростання та виходу з кризи, проте результати перетворень неоднозначно позначилися на всіх верствах населення, оскільки, попри позитивну динаміку збільшення доходів населення, грошова диференціація посилилася.

В аналізі профілю бідності населення значущими є економічні характеристики домогосподарств, такі як статус та характер зайнятості, рівень освіти голови домогосподарства. Важливим є сектор зайнятості, тип роботи (розумова чи фізична), професійні навички та володіння рідною мовою. Однак за інших рівних обставин вищим є ризик бідності для некорінного населення і жінок, що досить важко пояснити.

Демографічні характеристики домогосподарств посідають друге за важливістю місце. Як і в інших країнах регіону, ризик бідності зростає зі збільшенням розміру домогосподарства. Бідність має яскраво виражений гендерний аспект (домогосподарства, очолювані жінками, є біднішими за ті, що очолюють чоловіки).

Велику роль грає місце проживання, оскільки існують суттєві відмінності в рівнях добробуту населення в різних регіонах. Щодо типів поселення, то вищий ризик бідності характерний для сільської місцевості, найнижчий – для великих міст.

Латвія

В Латвії відсутні характерні тривалі тенденції розвитку бідності. Хоча була прийнята Національна урядова програма на 2000–2003 рр., питома вага населення, що підпадає під ризик бідності, залишається практично незмінною і становить 16%.

Спантеличує той факт, що впродовж цього періоду спостерігалось зростання доходів громадян. Рівень бідності (Poverty Headcount Rate (percent)) скоротився із 19,4% у 1998 р. до 5,9% у 2004 р. Бідність за межею Poverty Gap (P1) measure скоротилася із 5,5% до 1,2%. Бідність за межею Poverty line (% of mean consumption) за аналогічний період зменшилася із 50% до 30%, тоді як індекс Джинс неоднозначно змінювався по роках і становив у 1998 р. та 2004 р. 33,5% (у 2000 р. – 37,3 %, у 2002 р. – 35,1%).

Впродовж 2000–2004 рр. Латвія демонструвала виключно високе економічне зростання, що супроводжувалося підвищенням зайнятості й падінням рівня безробіття, ці зміни в економіці збіглися з істотним падінням бідності і скороченням нерівності в доходах.

Незважаючи на позитивні зміни в економіці та здобутки у сфері боротьби із бідністю, середні доходи в Латвії є нижчими за половину середніх доходів у Європейському Союзі. Проте за минуле десятиліття різко зменшилася відмінність між цими величинами. Використовуючи міжнародну межу бідності для зіставлення із іншими країнами регіону, варто зазначити, що рівень бідності в Латвії є одним із найнижчих у Європі та Центральній Азії. Одним із пояснень є використання методики обчислення середини споживання \$PPP-adjusted.

Низька норма бідності в Латвії (приблизно 17% за міжнародною межею бідності \$PPP (\$4,30 на день в цінах 2003 р.) є дещо вищою, ніж могло очікуватися для рівня споживання Латвії. Це пояснюється вищою нерівністю в доходах порівняно із іншими країнами регіону. Питома вага витрат на харчування в загальному споживанні становить близько 40 % і є однією із найменших у регіоні.

Багатомірний регресивний аналіз свідчить, що на бідність впливають переважно розмір домогосподарства та стать, освітній рівень, статус на ринку праці голови домогосподарства.

Більші латиські сім'ї мають тенденцію до зменшення рівня споживання на душу населення, однак їх добробут повільно покращується із часом. Розмір бідності не значно відрізняється для чоловіків та жінок. Проте регресійний аналіз свідчить, що за незмінності інших показників, домогосподарство, очолюване чоловіком, має вищі рівні споживання на одного члена (на 10% більше у 1998 р. і на 14% – у 2004 р.).

Як і в більшості інших країн регіону, результати обстеження домогосподарств Латвії демонструють сильний негативний зв'язок між бідністю та рівнем освіти голови домогосподарства. При вищому освітньому рівні голови домогосподарства спостерігаються нижчі ризики бідності. Окрім того, порівнюючи результати регресії за різні роки обстеження, можна стверджувати, що кореляція між освітнім рівнем і економічним добробутом домогосподарства посилюється.

Ще одним аспектом є статус голови домогосподарства на ринку праці. Взагалі, середні життєві стандарти для зайнятих є набагато кращими, ніж для незайнятих та пенсіонерів.

Вивчення регіональних нерівностей на базі регіонального валового внутрішнього продукту засвідчило, що отримані результати порівнянь за останні роки демонструють суттєву відмінність показника залежно від місця розташування. Наприклад, у Ризі показник на душу населення в 2004 р. на 183% перевищував рівень Латгейла, який сягає 46% від середнього національного рівня. Відмінності пояснюються трьома чинниками: відмінностями у вартості життя в регіонах, ефектами внутрішніх міжрегіональних перерозподілів податків, відмінностями між місцями роботи та проживання працівників.

Коливання бідності притаманні всім регіонам. Зокрема, відносно низькою є бідність у Ризькому регіоні (включаючи Пієрізу), дещо вищою вона є в регіонах

Куземи та Земгейла, найвищою – в регіонах Уїдземка і Латгейла. Грубо кажучи, біля третини чисельності населення Латвії проживає в Ризькому регіоні; в цьому регіоні мешкає приблизно 10% бідних домогосподарств. Порівняємо: в Латгейльському та Відземському регіонах проживає близько 28% населення, проте цей регіон нараховує до 43% бідних по всій країні. Таким чином, економічне зростання 2000–2004 рр. неоднозначно позначилося на подоланні бідності в різних регіонах.

Бідність у Латвії є вищою в сільській місцевості. Зокрема, у 1998 р. за середнього рівня бідності у 19,4%, в Ризі показник становив 10,7%, в інших великих містах – 17,8%, у малих містах – 20,9%, у сільській місцевості – 28,4%. У 2004 р. при скороченні показника бідності до 5,9% рівень бідності в Ризі становив 0,9%, у малих містах – 4,2%, у сільській місцевості – 12,7%. Отже, при покращенні загальної ситуації відмінності у рівнях бідності у розрізі типів поселень залишаються.

У Ризькому регіоні проживає біля 32% населення, в сільській місцевості також 32%, в інших містах – 36%. При цьому серед усіх бідних у 1998 р. у Ризі мешкало 18% населення, в інших містах – 37%, у сільській місцевості – 45%. У 2004 р. у Ризі мешкало 5% бідних, в інших містах – 26%, у сільській місцевості – 69%. Таким чином, бідність у Латвії має переважно сільське походження.

Обстеження робочої сили свідчать, що середньомісячна заробітна плата чоловіків у Латвії на 25% перевищує заробіток жінок, хоча відмінності в продуктивності праці можуть пояснити лише різницю в 5%. Такий ефект науково й досі не можуть пояснити, і він потребує подальших досліджень.

Зберігаються міжетнічні відмінності в рівні бідності за умов поступового скорочення рівня безробіття. У 2002 р. у групі некорінного населення рівень безробіття був на 5% вищим. Рівні безробіття серед латиських чоловіків та жінок порівняно із нелатиськими були відповідно на 4 та 8% нижчими. Зміни на ринку праці дозволили скоротити цей розрив, і у 2005 р. відмінність зайнятості серед чоловіків та жінок за етнічними групами населення становила лише 1 та 4%.

Корінне населення, як правило, зайняте розумовою працею, що вимагає високої кваліфікації. Некорінне населення в більшості випадків займається ручною працею, працює в приватному, а не в державному секторі. Відмінності в характері зайнятості пояснюються різницею в освітньому рівні, віці, професійних характеристиках тощо.

Обстеження ринку праці свідчать про відмінності залежно від рівня володіння державною мовою. Існують відмінності в життєвому рівні як корінних латишів, так і не латишів, що мають гарне знання латиської мови та високі професійні навички. Цей ефект також відносять до непояснених.

* звіт Світового банку за 2007 р. (дані 2004 р.).

Країни Центральної Європи (ЦЄ-5)

Країни Центральної Європи демонструють найвищий соціально-економічний розвиток у межах регіону і низькі рівні бідності. Проте навіть серед цих країн ситуація із рівнем бідності та її зосередженістю є неоднозначною (рівень бідності коливається від 3 до 15%, найнижчий – у Словаччині, Чехії та Словенії).

Частина країн цього субрегіону проводить детальні дослідження бідності та її профілю, інші (такі як Чехія, Словаччина, Словенія) перейшли до практики дослідження соціального виключення та виявлення найбільш вразливих груп населення, котрі потребують державної підтримки в першу чергу, що пояснюється глибокими вогнищами бідності на тлі низького її значення. Наявна система соціальної підтримки не здатна вирішити усіх проблем бідності та соціального виключення.

В цілому до категорії бідних потрапляють у першу чергу безробітні особи. Але зайнятість сама по собі не гарантує належного добробуту, оскільки важливими чинниками рівня доходів є сектор зайнятості, освітній рівень, кваліфікація працівника. Проте саме економічні чинники найбільше корелюють із рівнем бідності.

Іншими важливими факторами бідності є регіон проживання та тип поселення (бідність має переважно сільське походження), які характеризуються різними умовами зайнятості та продуктивності праці, що в результаті спричинює диференціацію доходів населення.

Як і для попереднього типу країн, суттєву роль відіграють демографічні чинники, такі як розмір домогосподарства, наявність дітей (троє та більше), велика залежність у домогосподарствах. Вищі ризики бідності мають домогосподарства, у складі яких є лише один із батьків, одиничні домогосподарства (особливо ті, що складаються із літніх жінок). Старість сама по собі не є причиною бідності, оскільки ризик бідності підвищується лише у пізньому віці (після 65 років), що пояснюється наявною в цих країнах системою пенсійного забезпечення. Не існує суттєвої відмінності в рівнях бідності у гендерному аспекті та етнічному розрізі (окрім циганської спільноти).

Водночас необхідно зауважити, що ризик бідності суттєво підвищується у разі поєднання кількох факторів (наприклад, наявності в домогосподарстві дітей та безробітних дорослих).

Польща

Масштабне зростання бідності в Польщі відбулося у 1994–1998 рр. Відповідно, нерівномірність споживання також збільшилася саме в цей період. Коефіцієнт Джині зріс із 0,25 у 1994 р. до 0,29 у 2002 р., проте залишається на рівні інших держав Східної та Центральної Європи. Після 1998 р. споживання зросло в усіх перцентелях, що призвело до зменшення бідності навіть за умови зростання нерівності, тобто більшого зростання споживання у вищому кінці розподілу та нижчого у нижчому.

Використовуючи методологію вимірювання бідності, базовану на регіональних цінах, бачимо, що у 2001 р. більше 14% від усього населення і більше 10% домогосподарств жили у «помірній» бідності (менше \$ 6,33 ПКС на день). Це означає, що бідність охоплювала понад 5,5 млн. людей. Величина глибокої бідності (\$ 5,50 ПКС на день) також була суттєвою, сягаючи 8,6% або близько 3,5 млн. осіб. Крайня бідність також була істотною (headcount index $H=3,2\%$). В той же час глибина бідності була помірною. Відповідно до обстежень, перші 15 перцентелей населення витрачають понад 2/3 свого бюджету на харчування, тоді як у цілому для населення ця величина становить менше 50%.

Бідність у Польщі є вищою, аніж у Чехії, Словаччині та Словенії, близькою до рівня Угорщини, але нижчою від рівня інших країн регіону. Бідність є переважно сільською, пов'язана вона із безробіттям, низьким освітнім рівнем і має такі характеристики:

відмінності між міською та сільською місцевостями;

діти, особливо сільські, до наражаються на вищий ризик бідності;

бідність пов'язується із безробіттям, особливо міська, тоді як сільська

викликає низькою продуктивністю на ринку праці та «бідними, що працюють»;

регіональні відмінності є особливо великими;

хоча бідність не є глибокою, проте спричинює появу «хронічних бідних»;

система соціальної підтримки є складною та не вирішує проблеми бідності;

бідність часто асоціюється із соціальним виключенням та ризиковою

поведінкою, такою як алкоголізм, кількість дітей тощо.

Існують суттєві географічні варіації бідності. Зокрема, північ, північний захід та південний схід мають вищі рівні бідності, ніж інші частини країни. Домінувала сільська бідність, особливо серед працівників колишніх радгоспів порівняно із фермерами. Безробіття є чи не однією з найголовніших причин бідності. Недостатній рівень освіти та велика кількість дітей чи утриманців у родині – інші додаткові важливі чинники. З віком рівень бідності зменшується, попри певне збільшення бідності серед літніх осіб (віком понад 70 років). Не існує істотної різниці в рівні бідності в домогосподарствах, що очолюються жінками і чоловіками. Ситуація є протилежною для одинаків. Рівень бідності є набагато вищим серед чоловіків, ніж серед жінок, що пояснюється нерівномірністю життєвих стандартів (коефіцієнт Джині для одинаків-чоловіків у 2001 р. становив 0,279, для жінок – 0,223).

Найбільшим є зв'язок між бідністю та статусом зайнятості голови домогосподарства й інших членів. Середній ризик бідності для домогосподарств, очолюваних безробітними, становив 48%, тоді як ризик бідності в домогосподарствах, очолюваних зайнятими, становив 12%. Іншим важливим корелятором бідності є низький рівень освіти та велика кількість дітей чи утриманців у родині (4 та більше). В цілому зайняті в сільському господарстві є біднішими за зайнятих у міській місцевості (відповідно 15 та 13%), але зв'язок між бідністю та задіяністю в сільському господарстві є набагато слабкішим. Серед фермерів бідність пов'язується із розміром ферми. Зокрема, фермери, що володіють земельними ділянками понад 15 гектарів, мають найнижчий рівень бідності, істотно менший за середній по країні.

Порівнюючи профілі бідності за 1992–2002 рр., варто зазначити, що вони залишилися сталими. Рівень бідності коливався відповідно до рівня безробіття. Деяко покращилося становище фермерів, посилювався зв'язок між освітою та бідністю. Проте характерною є поява хронічно бідного населення, яке не залучене до економічного зростання та змін.

Хоча Польща має високі стандарти освіти, все ж існує відмінність у рівні освіти різних категорій населення. Зокрема, бідне населення та діти із сільської місцевості мають переважно базову та середню професійну освіту, а діти з міст отримують переважно академічну освіту. Окрім того існують проблеми забезпеченості шкіл у різних типах поселень, відмінності в отриманих освітніх послугах.

Не існує суттєвих відмінностей у рівні бідності відповідно до етнічної належності. Польща є мультинаціональною державою, близько 3% населення становлять етнічні меншини, такі як українці, білоруси, латиші, словаки, німці та цигани. Гіршим серед етнічних груп є становище циган, проте і воно відрізняється від становища представників цієї нації в Угорщині чи Словаччині. Для них характерне проживання закритими комунами. Як правило, національні меншини добре організовані та мають кращі можливості для навчання своїх дітей у спеціалізованих національних школах.

В Польщі за період 1985–1998 рр. вп'ятеро зросла кількість жінок, що зайняті власним бізнесом, а чоловіків – вдвічі. Взагалі питома вага самозайнятих жінок у Польщі є однією із найбільших у Європі.

Для Польщі характерним є поширення алкоголізму, і це – один із суттєвих чинників бідності після безробіття. Зловживають алкоголем близько 3–4 млн. людей, особливо в сільських областях. Діти дуже вразливі до наслідків алкоголізму, адже нерідко сім'ї руйнуються, і діти починають жити окремо від власних сімей (за аналізований період на 10% зросла кількість таких дітей).

*звіт Світового банку за 2004 р. (дані 2002 р.).

Угорщина

Угорщина, як і інші країни регіону, зазнала суттєвого економічного спаду в 1991 р. і подальшого скорочення у 1992–1993 рр. Хоча макроекономічні показники покращилися в середині 90-х, те саме не відбулося відразу із споживанням та доходами населення. Угорщина – країна з низькою нерівністю доходів. Обстеження домогосподарств не враховують такі найбідніші верстви населення, як бездомні (їх кількість сягає 20–30 тис. осіб, близько 10–20 тис. лише в одному Будапешті) та цигани.

Впродовж періоду обстеження приблизно 7,5% угорців проживали в домогосподарствах, що ставали бідними в чотирьох та більше випадках. Домогосподарства, які не були бідними, мали ризик стати бідними у 28%. Домогосподарства, які були бідними хоча б один раз, демонстрували істотний відсоток ризику опинитися бідними знову. Більший ризик бідності мають домогосподарства, що характеризуються такими факторами:

- проживання в сільській місцевості;
- слабе включення до ринку праці внаслідок безробіття;
- наявність недієздатних членів у родині;
- наявність в сім'ї дітей, особливо трьох та більше;
- наявність в сім'ї одного з батьків;
- одиничні домогосподарства, що складаються з літніх жінок;
- наявність початкової освіти у голови домогосподарства;
- етнічна приналежність до циган.

Місце проживання грає важливу роль у доступі сімей до різних можливостей і впливає на рівень бідності. Рівень небідних є вищим, а довготривала бідність є найнижчою в Будапешті. Інші найбільш сприятливі місця розташування – великі міста. Села мають найнижчу питому вагу осіб, що ніколи не потрапляли до групи бідних, найвищий рівень довготривалої бідності.

Біля 60% угорських бідних впродовж тривалого часу проживають у селах. Лише 4% живуть у Будапешті і 9% – в інших великих містах. Але 40% угорців проживають у селах, 18% – у Будапешті і 12% – в інших великих містах. У процесі регресійного аналізу було з'ясовано, що місце проживання не грає визначальної ролі, коли контролюються інші демографічні чинники. Проте є дослідження, що підтверджують наявність кореляції місця розташування з довготривалою бідністю.

Домогосподарства із зайнятими головами демонструють найнижчі рівні довготривалої бідності – менше 2%, водночас середній рівень для всіх домогосподарств становить 7,5%. Домогосподарства, що складаються з пенсіонерів різних категорій (за віком, недієздатністю, виплати вдовам), мали дещо вищий за середній рівень бідності, проте найвищий рівень довготривалої бідності зафіксований серед домогосподарств, де голови не належали до робочої сили (39%) або були безробітними (24%). Не виявлено жодного домогосподарства з тривалим терміном бідності, незначною є також кількість бідних домогосподарств, які очолюються самозайнятими. Довгострокова бідність є вищою в домогосподарствах, де один чи більше членів є безробітними (14% – рівень тривалої бідності в домогосподарствах з одним безробітним та 22% – в домогосподарствах із двома безробітними). Система соціальної підтримки в Угорщині не сприяє швидкому поверненню на ринок праці, оскільки понад 55% безробітних у 1996 р. шукали роботу більше року (підтримка надається протягом трьох років).

Поганий доступ до ринку праці мають недієздатні особи. Недієздатність в Угорщині є високою, оскільки 15% населення проживає в домогосподарствах із одним недієздатним, 2% – із двома недієздатними членами. Такі домогосподарства

демонструють високий ризик довготривалої бідності. Проте ризик є нижчим, якщо недієдатних осіб дві та більше (але лише 2% населення проживає в таких домогосподарствах).

Довготривала бідність зростає навіть у разі народження першої дитини. Сім'ї без дітей мають рівень довготривалої бідності 4%, тоді як середній рівень бідності становить 7,5% і при появі першої дитини зростає до 9% і становить 21% для домогосподарств із трьома та більше дітьми в довгостроковому періоді. Рівні бідності зростають не монотонно, домогосподарства із двома дітьми мають значення показника 4%. В Угорщині 25% домогосподарств мають двоє дітей і 14% – троє та більше. Проте для дітей ризик бідності є вищим, аніж для пенсіонерів. Зокрема, діти складають 32–38% населення в двох найнижчих децилях у розподілі доходів, тоді як питомо вага літніх осіб зменшилася із 15% у 1992 р. до 7% у 1996 р. (Галасі, 1998). Галасі також довів, що впродовж 1992–1996 рр. лише 2% літніх людей були бідними, при цьому серед дітей цей показник рік від року становив понад 12.

Приблизно 5% угорців проживають в домогосподарствах, очолюваних лише одним із батьків, але 17% таких домогосподарств вдвічі більше за середні показники наражаються на ризик бідності. Серед бідних тривалий час домогосподарств 12% – домогосподарства з одним із батьків. Більшість домогосподарств із одним із батьків очолюють жінки. Саме тому очолювані жінками домогосподарства асоціюються із вищим ризиком бідності впродовж тривалого часу (10% – для очолюваних жінками і 7% – чоловіками).

Літні люди (якими є чоловіки у віці понад 60 років та жінки у віці 55 років і старше) в цілому не демонструють високого ризику бідності, аж до віку понад 65 років. Рівень тривалої бідності зростає тоді, коли голова домогосподарства сягнув 65-річного віку, і наявність літніх членів у домогосподарстві асоціюється із вищим ризиком бідності. Проте має значення стать та структура домогосподарства. Літні одинокі жінки стикаються з 19-тивідсотковою імовірністю опинитися бідними, що приблизно у вісім разів вище рівня для одиноких чоловіків. На додаток зазначимо, що 8% угорців проживають у домогосподарствах, очолюваних головою у віці 70 років і більше і демонструють рівень довгострокової бідності в 1%. Зважаючи на демографічні особливості, більшість осіб віком понад 70 років – жінки.

Низький освітній рівень суттєво корелює із довготривалою бідністю, водночас вища освіта практично гарантує відсутність довгострокового безробіття. Домогосподарства, очолювані особами з початковою освітою, демонструють 19-відсоткову імовірність потрапляння до категорії тривалої бідності, тоді як домогосподарства, очолювані особами із університетською освітою, не опиняються серед групи довготривалої бідності. Біля 32% домогосподарств очолюють особи із початковою освітою. Серед домогосподарств, очолюваних особами із вищою освітою, 96% ніколи не були бідними і приблизно 4% були бідними раз або двічі впродовж досліджуваного періоду.

Цигани мають набагато вищий за середній ризик бідності, оскільки вони мають низький освітній рівень і гірші можливості на ринку праці, проживають у міських гетто та мікрорайонах. Близько 53% циганських домогосподарств перебувають у тривалій бідності. Цигани складають біля 4% вибірки (та близько 5% всього населення) і становлять 33% бідних тривалий час. У 1971 р. третина циган віком 20–29 років мала 8 років шкільного навчання, в 1993 р. – приблизно три чверті. Але цього не достатньо для нормального працевлаштування. Біля 1% циган віком 30–64 років мали вищу освіту у 1993 р., але у віці 25–29 років відсоток є нижчим – 0,6%.

Приблизно 40% циган поживає в містах (9% в Будапешті) і 60% – у селах. Цигани мають підвищений ризик бідності, оскільки вони схильні проживати у великих домогосподарствах. Регресійний аналіз доводить, що етнічна належність голови домогосподарства істотно пов'язана із бідністю.

* звіт Світового банку за 2001 р. (дані 1992–1998 рр.).

Словаччина

Словаччина порівняно з іншими країнами регіону характеризується низьким рівнем бідності (приблизно 3%), екстремальної бідності, проте глибокими вогнищами. Крім того, бідність супроводжується низьким рівнем розшарування населення за доходами. Зокрема, у 1996 р. Словаччина мала значення коефіцієнту Джині 0,250, тоді як Данія – 0,227, Іспанія – 0,340, Греція – 0,351, Португалія – 0,368. При цьому нерівномірність значно зростала у першій половині 1990-х років і у 2004 р. значення коефіцієнта Джині становило 0,247 (для порівняння: у 1992 р. значення коефіцієнта становило 0,187). Справа у тому, що реалізовані економічні реформи з лібералізації економіки, що були спрямовані на зростання ВВП та збільшення споживання домогосподарств, спричинили і зростання бідності та нерівності в країні.

На жаль, у Словаччині останні репрезентативні дослідження профілю бідності відбулися в 1996 р., що унеможливує проведення аналогій із нинішнім часом. Сьогодні дослідження бідності в Словаччині здійснюються в руслі визначення впливу трансформації економіки на життєві стандарти населення, пошуку ефективних важелів соціальної політики, аналізу проблеми соціальної виключеності окремих суспільних верств.

До 2003 р. не проводилися дослідження бідності в розрізі окремих соціальних груп. З 2003 р. на рівні домогосподарств (за статусом голови домогосподарства) були виокремлені такі групи, як зайняті ручною працею, наймані працівники, самозайняті, фермери та пенсіонери. Однак не досліджувалися домогосподарства, очолювані незайнятими особами, що унеможливує побудову профілю бідності. Дані 1996 та 2003 рр. є незіставлюваними. Проте навіть за такого інформаційного забезпечення було встановлено, що вищий ризик втрати доходу мають родини із трьома та більше дітьми та домогосподарства із дорослими, які не працюють. Ризик бідності посилюється у разі поєднання факторів бідності (наявність у домогосподарстві безробітних і дітей).

* звіт Світового банку за 2005 р. (дані 2004 р.).

Країни Південно-східної Європи (ПСС-7)

За рівнем соціально-економічного розвитку ці країни суттєво поступаються країнам Центральної Європи, що пояснюється в першу чергу військовими діями на їх території в минулому та складнощами реформування економіки. Рівні бідності відрізняються в межах цих країн, проте профілі бідності є практично однаковими. На першому місці у дослідженні профілів бідності стоять демографічні чинники. Вищий ризик бідності мають великі домогосподарства (як правило, більше 6 осіб), домогосподарства з дітьми (особливо стрімко після третьої дитини), літніми особами. Останнім часом намітилася тенденція до збільшення ризику бідності в невеликих домогосподарствах (1–2 особи). Основним фактором бідності є залежність у домогосподарствах, тобто співвідношення утриманців та годувальників. Більші рівні бідності характерні для домогосподарств, очолюваних жінками, молодими особами.

У структурі надходжень домогосподарств високу питому вагу мають соціальні трансферти, і зайнятість не гарантує уникнення бідності. Досліджуючи бідність,

необхідно вивчати сферу докладання праці, характер зайнятості. Високий рівень бідності спостерігається серед осіб, зайнятих у сільському господарстві, непродуктивних секторах промисловості, залучених до тимчасової роботи, найманих працівників. З іншого боку, вищим є рівень бідності серед домогосподарств, очолюваних безробітними, економічно-неактивними особами, пенсіонерами. Чинні пенсійні системи не спроможні забезпечити належний соціальний захист осіб похилого віку (винятком є Румунія, де було реалізовано урядові програми боротьби із бідністю, зокрема Гарантії Мінімального Доходу, та реформовано пенсійну систему).

Освітній рівень негативно корелює із величиною бідності, проте якщо ситуація змінюється для осіб із професійною освітою, незмінними залишаються ризики бідності для осіб із вищою освітою.

Значущим фактором є регіон проживання та тип поселення. За останньою ознакою вищі рівні бідності мають сільські та змішані поселення, збільшується диспропорція розвитку сільської та міської місцевостей. Поганим є розвиток інфраструктури гірських територій цих країн, що призводить до соціального виключення цілих родин.

Хоча більшість держав має у своєму складі етнічні меншини, не спостерігається суттєвих відмінностей у їхньому добробуті, за винятком циганських. Остання категорія населення обирає неформальну зайнятість, рівень грамотності серед неї є низьким, умови проживання та споживання – незадовільними.

Бідність у країнах Південно-східної Європи має негрошові аспекти прояву, передусім це стосується умов проживання, доступу до соціальних послуг та споживання. В цілому для цих країн характерна концентрація бідності у чітко визначених групах: великих родинах, особливо з дітьми; серед незайнятих на ринку праці або зайнятих у низькопродуктивних його секторах, а також літніх осіб, переселенців та у циганських етнічних меншинах.

Боснія і Герцеговина

Дослідження бідності в Боснії та Герцеговині у 2001 р. засвідчили, що бідність концентрується у чітко визначених групах населення: безробітні, біженці й переселенці, недієздатні тощо. Найвищі рівні бідності характерні для домогосподарств, які мають у своєму складі троє і більше дітей. Взагалі сім'ї із дітьми демонструють високу питому вагу у складі бідних домогосподарств (їх величина сягає 69%). Також значну питому вагу у складі бідних мають домогосподарства, очолювані літніми особами.

Біженці та переселені особи належать до групи з високим рівнем бідності, серед них 34% перебувають за межею бідності. Водночас 19% не виселеного під час війни населення є також бідними. За даними LSMS в кінці 2001 р. більшість тих, хто уникнув конфлікту, були переселені за межі країни. Їх кількість становить приблизно 16% від усього населення. Половина з них осіла за кордоном, інша половина має тенденцію до повернення.

Суттєвим є зв'язок між зайнятістю та бідністю. Домогосподарства, де ніхто не працює або всі є безробітними, в переважній більшості є бідними. Як показують дослідження, 28% безробітного населення належать до бідних. Важливим також є той факт, що бідність поширюється не лише серед безробітних і осіб, які мають обмежені можливості щодо зайнятості, оскільки в 2/3 бідних (63%) домогосподарств хоча б одна особа працювала. Ризик бідності є вищим для домогосподарств із великою кількістю утриманців, а доходи однієї особи, що працює, є недостатніми для того, щоб забезпечити належний рівень життя усім членам домогосподарства.

Бідність змінюється залежно від регіону проживання і виду поселення. Зокрема, змішані й сільські поселення мають вищі рівні бідності. Проте варто зауважити, що бідні люди проживають у всіх типах поселень.

І нарешті, освітній рівень грає важливу роль як чинник бідності. Домогосподарства, які очолюються особами, що мають початкову освіту або недостатній її рівень, складають 59% від кількості бідних домогосподарств. Із числа бідних дорослих максимальний термін навчання становив 8 років, що є недостатнім.

У Боснії та Герцеговині окремою проблемою є бідність серед населення циганської національності, яке складає 1–2 % населення. Внаслідок складності отримання інформації виміряти бідність серед цієї категорії населення доволі важко. Однак, за даними досліджень Славка Кукіча, у 1999 р. переважна більшість циган ігнорувала ознаки цивілізованого життя: освіти, медицину, можливість працювати. Із загальної кількості опитаних лише 4% мали офіційну роботу, біля 30% - працювали на ринку, 50% - жили за рахунок продажу крадених кольорових металів. На таких роботах отримуються недостатня кількість готівки для купівлі їжі, одягу та взуття для дітей. Ось чому половина опитаних має проблеми зі здоров'ям, 40% жінок і кожна четверта дитина шкільного віку ніколи не відвідували школу, 12% опитаних жінок не могли згадати, чи навчалися їхні діти. Із загальної чисельності 17% опитаних не мали води в місцях проживання, тоді як серед решти мешканців цієї місцевості її не мали лише 1%; 9% опитаних не мали електроенергії (серед решти населення всі її мали) і 18% проживали в зруйнованих будинках.

** звіт Світового банку за 2003 р. (дані 2001 р.).*

Хорватія

Розмір домогосподарства, вік та зайнятість глави домогосподарства мають тісний зв'язок із бідністю. Невеликі сім'ї (1–2 особи) і великі (понад 6 осіб) більше за інших наражаються на ризик бідності. Три чверті домогосподарств на чолі з особами із початковою освітою або без освіти належать до бідних. Більшість бідних домогосподарств очолюються особами, що перебувають на пенсії, є безробітними або економічно-неактивними.

Якщо домогосподарство очолює особа літнього віку, то ризик бідності зростає вдвічі. Сім'ї, очолювані літніми особами, що не отримують пенсію, мають у 5 разів вищий за середній рівень ризик стати бідними. Навіть ті родини, де такий голова отримує пенсію, підпадають під ризик бідності вдвічі частіше. Більш уразливими є сільські домогосподарства, аніж міські.

Бідність позначається на умовах проживання населення. 4% бідних не мають водопостачання, 8% мешкають у житлі без каналізації, 8% – без телефонного зв'язку. Набагато гіршими є умови проживання в сільській місцевості порівняно із міською, і в бідних домогосподарствах порівняно із небідними. Близько половини доходів домогосподарств формуються від трансфертів і незначна частка – від зайнятості. Цим пояснюється низька частка трудової участі населення. Слід зауважити, що хоча домогосподарства, очолювані незайнятими особами, становлять малу частку, вони є дуже уразливими.

Жінки мають менші можливості до зайнятості, і рівень безробіття серед них становить 16,4% проти 13,0% серед чоловіків. Таким чином, жінки частіше опиняються в становищі бідних.

** звіт Світового банку за 2007 р. (дані 2006 р.).*

Косово

Як і в більшості інших країн регіону, рівень бідності в Косово залежить у першу чергу від розміру домогосподарства. Зокрема, домогосподарства, що налічують понад

6 членів, у середньому є бідними у 50% випадків на противагу домогосподарствам із меншою кількістю осіб (від 1 до 3), які є бідними у 30% випадків. Якщо в цілому за цей період бідність серед великих домогосподарств залишається сталою, то бідність у невеликих домогосподарствах зростає (у 2005–2006 рр. порівняно із 2003–2004 рр. бідність виросла з 31% до 40%).

Окрім розміру домогосподарства на його добробут значною мірою впливає його структура. Зокрема, у 2003 р. сім'ї, що складалися виключно із утриманців (дітей та літніх осіб), мали рівень бідності 40%. У сім'ях, де утриманців не було, рівень бідності становив лише 29%. З часом спостерігається погіршення ситуації в домогосподарствах, де були літні особи або утриманці. Для порівняння: у 2003 р. рівень бідності домогосподарств із більш старшими особами (такими вважалися домогосподарства, що нараховували половину чи більше літніх осіб) був практично тотожним середньому рівню бідності та рівню бідності у домогосподарствах без літніх осіб. Проте у 2005 р. ми спостерігаємо значно вищий рівень бідності здебільшого серед домогосподарств, що складаються із немолодих людей. Відповідно, різниця між домогосподарствами із вищим та нижчим рівнями бідності з часом зростає.

Рівень бідності є вищим в домогосподарствах, очолюваних жінками (у 2003 р. – 47%), порівняно із тими, які очолюють чоловіки (43% за аналогічний період). До 2005 р. бідність в обох типах домогосподарств зростає, але розрив між ними залишився незмінним.

Для Косово важливим є дослідження бідності серед албанських, сербських родин, та родин інших національностей. Класифікація сімей як сербських чи албанських є доволі умовною і ґрунтується на переписі 1981 р. – відповідно до національності глави домогосподарства. Недоліком є те, що щороку обстежується лише близько 300 сербських родин. Тому результати обстежень в етнічному розрізі є доволі умовними. Зважаючи на зазначені факти, варто зазначити, що за 2003–2005 рр. рівень бідності серед сербського населення зріс (із 34,7% до 43,5%). Водночас падає як середній рівень бідності по країні (із 43,5% до 16,6%), так і серед населення албанської національності (з 43,6% до 14,7%) та осіб інших національностей (з 54,3% до 22,7%).

Для безробітних існує більший ризик бідності і їх чисельність у досліджуваному періоді зростала. Рівень безробіття серед бідних склав 55% у 2005/2006 рр., і близько 17% тих, хто є бідними та безробітними, очолюють домогосподарства. Серед населення, приблизно 16% голів домогосподарств є безробітними, і ця частка залишається стабільною впродовж усього періоду. Саме тому рівень бідності серед безробітних голів домогосподарств склав приблизно 50% і не зростає протягом досліджуваного періоду. Рівень бідності у домогосподарствах із працюючими головами є також високим і має тенденцію до зростання (з 31,9% у 2003/2004 рр. до 34,7% у 2005/2006 рр.), що свідчить про те, що зайнятість ще не гарантує уникнення бідності.

Іншою групою з високим рівнем бідності є тимчасові працівники. Приблизно 70% бідних є також зайнятими (найманими або самозайнятими) або неактивними. Серед зайнятих тимчасові працівники (як правило, некваліфіковані або ті, що виконують специфічні роботи за певну плату) мають найвищі рівні бідності. Ця група, разом із головами домогосподарств, що є самозайнятими та зайнятими в гірничій промисловості, складають істотну частину бідних, котрі працюють.

Домогосподарства, самозайняті в сільському господарстві, демонструють середні рівні бідності, проте є третіми за рівнем бідності. Біля 40% домогосподарств, очолюваних самозайнятими в сільському господарстві працівниками, є бідними. Ця група є великою в абсолютному розмірі, оскільки становить біля 10% бідного населення країни.

Рівень бідності швидко знижується зі зростанням освітнього рівня глави домогосподарства. Біля 43% глав домогосподарств мають освіту на другому освітньому рівні та вище. Рівень бідності є найвищим серед домогосподарств, які очолюються особами, що не закінчили первинного освітнього рівня (початкову школу). Проте більшість із бідних має або початкову середню або середню освіту. Зменшення бідності характерне для сімей, які очолюють особи із університетською освітою (близько 20%).

Як і очікувалося, більш освічені особи демонструють нижчі рівні бідності, оскільки вони мають змогу краще працевлаштуватися та отримати вищу заробітну плату. Близько 70% осіб із професійною та вищою освітою є найманими працівниками. Для порівняння: лише 27,7% осіб із середньою освітою мають таке працевлаштування, а 41,1% взагалі є безробітними. Слід зазначити, що багато працівників із середньою освітою є тимчасовими або іншими працівниками, чим і пояснюється різниця у заробітках. Впродовж 2002-2005 рр. реальна заробітна плата найманих штатних працівників залишилася сталою, тоді як тимчасових і інших знизилася.

Рівень бідності змінюється залежно від місця проживання. В країні виокремлюють 7 регіонів, де проводиться обстеження, а також огляд у розрізі сільської та міської місцевостей. У 2003 р. найвищі рівні бідності були в Мітровіці, за нею йшли Ферізаджі, Гякове та Прізрені. Рівень бідності в цих чотирьох регіонах був вищим за національний. У 2005 р. лише Мітровіца (в якій проживає велика кількість сербського населення) та Ферізаджі мали рівень бідності вищий за національний. У Мітровіці питома вага сільського населення є більшою (близько 70%). Прістіна, що має один із найменших рівнів бідності, характеризувалася зростанням показників бідності впродовж досліджуваного періоду. Це пояснюється збільшенням притоку бідного населення з інших сільських та міських поселень, які не змогли суттєво покращити власний добробут протягом вказаних років.

Відсутність розвитку призводить до поглиблення відмінностей в рівнях бідності в сільській та міській місцевостях. У 2003 р. рівні бідності в сільській та міській місцевостях становили 44 та 42% відповідно. Проте у 2005 р. рівень міської бідності знизився на 5%, водночас бідність у сільській місцевості зросла на таку саму величину. Як наслідок, понад 2/3 бідного населення проживає в сільській місцевості, і їх питома вага практично не змінилася за період дослідження.

У сільській місцевості найвищі рівні бідності характерні для селян, що не мають продуктивного сільського господарства. Зокрема, бідними переважно є сім'ї, що не володіють землею (7 із 10 потрапляють до категорії бідних). Окрім того, ті, котрі повідомили, що не мають худоби або сільськогосподарського устаткування (тракторів, плугів або автопричепів), демонструють вищі за середні рівні бідності.

Населення в сільській місцевості має гірші умови проживання. Менша їх кількість має водопостачання та центральне опалення. Щодо водопостачання, то ситуація покращується в усіх квінтилях у 2003–2005 рр., проте рівні забезпеченості є набагато гіршими, аніж у міській місцевості. Незважаючи на таку позитивну тенденцію, рівень доступу між найбагатшими та найбіднішими квінтилями сильно відрізняється. Лише 60% населення, що належать до групи найбіднішого квінтилю, має водопостачання, на противагу 80% у найбагатшому квінтилі.

Про наявність центрального опалення повідомили менше 10% сільськогосподарського населення, тоді як у міській місцевості це – звичайна річ. У сільській місцевості також є гіршим доступ до освіти, як наслідок, рівень освіченості сільського населення є набагато нижчим від міського.

* звіт Світового банку за 2007 р. (дані 2003–2005 рр.).

Албанія

Знання про характеристики бідних є важливими з точки зору застосовуваної соціальної політики. Розглянемо профілі бідності для Албанії. По-перше, вищі рівні бідності мають великі домогосподарства. Типове домогосподарство в Албанії нараховує 4–5 членів. Вони складають приблизно 48% від усіх домогосподарств. Для порівняння: домогосподарства із 8-ма та більше осіб складають лише 8% населення. До того ж, у 2002 та 2005 рр. відповідно 21% та 17 % бідних проживали в таких домогосподарствах. Рівень бідності для домогосподарств із чисельністю понад 8 осіб становив близько 50% у 2002 р.; у 2005 р. він знизився, проте ризик бідності є вищим саме для них. Певною мірою вважається, що рівень бідності у великих домогосподарствах дещо перебільшений, оскільки не враховується економія на масштабах. Не оцінюється також спільне користування багатьма речами.

Необхідно враховувати й структуру домогосподарства. Бідність значною мірою залежить від кількості дітей у домогосподарстві. Вищим є рівень бідності у домогосподарствах, очолюваних жінками, та з літніми особами. Розглянемо такі типи домогосподарств детальніше.

Домогосподарства, очолювані жінками, мають вищі рівні бідності порівняно із тими, які очолюють чоловіки (на 5%). Хоча домогосподарства, очолювані жінками, становлять лише 12% від усіх домогосподарств Албанії, в них перебувало приблизно 8% бідного населення за досліджуваний період. Одним із пояснень може бути те, що в таких домогосподарствах проживає більше переселенців, що відправляють свої доходи у вигляді переказів за кордон.

Ризик бідності зменшується у разі зростання освітнього рівня. Голови домогосподарств із початковою освітою, що навчалися лише від 4 до 8 років, складають близько 75% від усіх бідних, хоча їх питома вага у складі домогосподарств становить 55%. Ризик бідності для домогосподарств, очолюваних особою з початковою освітою, становив 32% у 2002 р. та 25% у 2005 р. Найбільше падіння рівня бідності за досліджуваний період характерне для домогосподарств, очолюваних особою із професійною освітою. Навіть за умови економічного зростання менш освічені та кваліфіковані працівники мають гірші шанси щодо працевлаштування.

Рівень бідності зростає для домогосподарств, очолюваних молодими особами. У 2002 р. відмінності в імовірності бути бідним не сильно відрізнялися у розрізі життєвого циклу. Проте у 2005 р. відбулося зменшення ризику бідності для сімей, очолюваних особами у віці понад 30 років, та зростання для домогосподарств, очолюваних молодшими особами. Важливо зазначити, що домогосподарства, очолювані літніми особами, що складалися із пенсіонерів, мали найнижчі рівні бідності у 2005 р.

Не дивно, що незайняті мають вищий ризик бідності, проте їх питома вага є невеликою. Домогосподарства, очолювані безробітними, на 34% є бідними, тоді як домогосподарства глави, яких працюють, потрапляють до категорії бідних лише у 14% випадків. Але домогосподарства із безробітними головами складають менше 5% населення, таким чином, вони становлять лише 6% бідного населення. Для порівняння: домогосподарства, очолювані samozайнятими особами, зокрема й на власних фермах, до рівня бідності становлять другу групу населення, але їх питома вага складає аж 46% від усього бідного населення.

Великі та молоді домогосподарства мають менше споживання, особливо в сільській місцевості. Домогосподарства із трьома дітьми у віці до 15 років мають в середньому на 21% нижче споживання. Недоспоживання особливо характерне для міських домогосподарств, однак його значення скоротилося із 28% у 2002 р. до 20%

у 2005 р. Для порівняння: домогосподарства із переважно дорослими та меншою кількістю утриманців («із низькою залежністю») мають показники значно вищі рівня споживання на душу населення. Очолювані жінками домогосподарства мають вищі рівні споживання на одного члена, аніж очолювані чоловіками, що пояснює нижчі рівні бідності, описані вище.

Рівні бідності є вищими в сільській місцевості. Особливо гострою є проблема для ізольованих сімей, які мають нижчі рівні споживання на душу населення. Соціально-ізольованими є ті сім'ї, що проживають на значній відстані від адміністративних центрів та не мають доступу до соціальних послуг. Зокрема, одним із критеріїв є віддаленість від найближчої школи. Збільшення відстані на 1 км від школи спричинює дефіцит споживання на 0,4% на душу населення. У 2002 р. цей показник становив 0,7%, проте він знизився у 2005 р.

Великою є відмінність у рівнях споживання за регіонами. Мешканець гірської місцевості має на 12% нижчий рівень споживання, аніж середній мешканець Тирані. На протиположності, мешканці центральної частини країни мають споживання на 5% нижче, а мешканці узбережжя – на 4% вище від середнього рівня споживання в Тирані. Проте показники 2005 р. можна вважати прогресивними порівняно із 2002 р., коли в гірській місцевості споживалося на 9% менше, аніж у Тирані. Середній мешканець узбережжя споживав на 11% більше і середній мешканець центральної частини мав аналогічний рівень споживання порівняно із Тираною. У 2005 р. середній мешканець Тирані мав аналогічний або вищий рівень споживання на душу населення ніж у середньому по країні.

Хоча й відбулося істотне скорочення бідності по країні, зниження бідності в сільській місцевості йшло повільнішими темпами, аніж у міській. Рівень міської бідності зменшився з 19,5% у 2002 р. до 11,2% у 2005 р., сільської – із 29,6 до 24,2%. Особливістю Албанії є концентрація бідного населення в сільській місцевості. Із загальної кількості бідних 66% проживало у сільській місцевості у 2002 р. і 75% – у 2005 р.

* звіт Світового банку за 2007 р. (дані 2002–2005 рр.).

Румунія

Бідність у Румунії, починаючи з 2000 р., значно знизилася, що пов'язується передусім із економічним зростанням. Зниженню бідності сприяли урядові програми, зокрема програма Гарантії Мінімального Доходу, яка спрямовувалася переважно на ті верстви населення, що не отримували переваг від економічного зростання. Попри позитивні зміни, бідність залишається й нині високою (29% у 2002 р.). За поступового подолання загальної бідності крайня бідність (коли людина не отримує необхідної кількості калорій на день) практично не змінюється.

Великі домогосподарства мають вищі ризики бідності, зокрема у 2002 р. домогосподарства у складі 5 та більше чоловік мали найвищий рівень бідності (49% проти 29% від середнього рівня; 23% крайньої бідності порівняно із 11% у середньому). Із загальної кількості домогосподарств вони становлять 47% від загальної чисельності бідних та 57% – від всьох бідних.

Близько половини румунських домогосподарств мають у своєму складі дітей. Серед домогосподарств із дітьми 51% мають одну дитину, 35% – дві, 14% – троє та більше дітей. Ризик бідності зростає зі збільшенням кількості дітей: помірно до двох і стрімко, починаючи з трьох. Ця різниця залишається, навіть якщо врахувати менші порівняно із дорослими витрати на утримання дитини. Хоча група домогосподарств із трьома та більше дітьми не складає великої питомої ваги серед бідних, вони мають

набагато глибше за середню бідність. Зокрема, 2/3 сімей з трьома та більше дітьми живуть у бідності. Для родин із однією чи двома дітьми ризик бідності скоріше пов'язується із неповною родиною (вихованням одним із батьків). Сім'ї із одним із батьків демонструють на 30–50% вищий ризик бідності, ніж повні (однак їх питома вага становить лише 11% бідних).

Аналізуючи життєвий цикл, варто зазначити, що найвищі рівні бідності характерні для дітей, особливо протягом юнацького періоду (15–24 років). Бідність серед молоді пояснюється ще й тим, що бідні батьки мають більше дітей. Починаючи з 1995 р., відносний ризик бідності зменшився серед літніх, зокрема завдяки реформуванню пенсійної системи.

На індивідуальному рівні не існує суттєвої різниці в падінні рівня бідності в домогосподарствах, очолюваних жінками чи чоловіками. Проте родини, очолювані жінками, демонструють вищий ризик бідності порівняно із домогосподарствами, очолюваними чоловіками (відповідно 34 та 28%), що пояснюється високою питомаю вагою домогосподарств, які складаються з однієї особи, та наявністю літніх вдів, котрі живуть на низькі соціальні пенсії. При цьому питома вага домогосподарств, очолюваних жінками, становить 21%. Різниця в рівнях бідності між домогосподарствами, очолюваними жінками та чоловіками, зменшувалася впродовж 1995–2002 рр., досягнувши мінімального рівня у 2002 р. Очолювані жінками домогосподарства демонструють не лише вищий рівень бідності, а й меншу спроможність її уникнути. Найуразливішими серед очолюваних жінками домогосподарств є сільські та з літніми особами. Щодо другого типу, то це переважно домогосподарства, які складаються з однієї особи, неспроможної працювати на землі і позбавленої будь-якої підтримки. Члени таких домогосподарств також бувають виключеними із цілеспрямованих соціальних програм, оскільки вони є власниками землі.

Поряд із етнічним румунським населенням на території Румунії проживають три етнічні меншини: угорці (5,9%), цигани (2,5%), німці (0,5%). Не існує суттєвої відмінності у добробуті та крайній бідності між угорцями, німцями та основним населенням. Однак ці показники сильно контрастують у циганської меншини порівняно із іншими етносами. Такі диспропорції збільшилися у 1996 р. порівняно із 1995 р., проте надалі зменшилися. До 2002 р. цигани в 2,7 рази частіше зустрічалися серед бідних, ніж решта населення, і в п'ять разів частіше – серед вкрай бідних. Цигани складають 7% від усіх бідних та 12,5% – від украй бідних. Фактично троє з п'яти циган проживають у крайній бідності, і лише один із п'яти не є бідним.

Ризик бідності знижується у разі підвищення рівня освіти. Якщо голова домогосподарства не був освіченим, рівень бідності становив 67%. Ця група складає 7 від усього бідного населення, або 10% – від украй зuboжilих. Проте переважна більшість бідних мешкає в домогосподарствах, які очолювали особи із середньою або середньою професійною освітою. Відносний ризик бідності для домогосподарств, голова яких не мав освіти, зменшився після 1998 р. Домогосподарства, очолювані особами із професійною освітою, гірше за інших пристосовуються, оскільки їх освітній рівень не відповідає індустріальній реструктуризації економіки Румунії. Ризик бідності є незмінним для домогосподарств, очолюваних особами із вищою або університетською освітою.

За досліджуваний період домогосподарства, чий годувальник отримував дохід від формальної економіки, був, наприклад, працедавцем чи найманним працівником, мали найнижче падіння бідності. Пенсіонери, особливо ті, що отримують пенсії після роботи у формальному секторі, становлять третину населення із найнижчим

рівнем бідності. Домогосподарства, очолювані безробітними або особами, зайнятими в неформальному секторі – фермерами або самозайнятими несільськогосподарською діяльністю, демонструють найвищий ризик бідності: між 50 та 61%. Високий ризик бідності серед них свідчить про те, що неформальна зайнятість є вимушеною, проте повернення населення до формальної зайнятості є низьким. Велику групу бідних становлять домогосподарства, очолювані найманими працівниками та пенсіонерами (разом близько 76% від усіх бідних). Серед домогосподарств, очолюваних найманими працівниками, домогосподарства із великою кількістю утриманців або лише із одним працюючим, або із низькою заробітною платою (від сільського господарства, торгівлі чи певних послуг) демонструють високі ризики бідності. Всередині групи пенсіонерів, домогосподарства, що існують на соціальні пенсії в міській місцевості, так само як і домогосподарства, які володіють незначною кількістю землі в сільській місцевості, найчастіше виявляються бідними.

Рівень бідності є вищим для сільської місцевості, де проживає 46% населення. Незважаючи на сталу тенденцію до конвергенції, у 2002 р. ризик бідності був майже вдвічі вищим у сільській місцевості порівняно із міською (42 проти 18%). Сільські бідні люди становлять 67% від загальної кількості бідних.

Існують суттєві відмінності бідності у регіональному розрізі. Найвищий ризик бідності присутній на північному сході Румунії (на 47% вищий від середнього рівня та на 77% вищий від рівня крайньої бідності). У цьому регіоні проживає найбільша кількість бідних (25% просто бідних та 30% вкрай бідних). Бухарест, столиця, має найнижчий ризик бідності: близько 1/3 від середнього рівня. Після 1996 р. регіональні диспропорції в цілому і в крайній бідності зменшилися незначним чином.

* звіт Світового банку за 2003 р. (дані 2002 р.).

Сербія і Чорногорія

Біля 10% населення Сербії та Чорногорії у 2002 р. проживали у стані абсолютної матеріальної бідності. В цьому регіоні практично знищено екстремальну бідність, за винятком двох країн (Косово та Албанії).

Оцінюючи профіль бідності, можна виокремити такі особливості:

кожен шостий дорослий в Боснії та Чорногорії може вважатися «освіченим бідним»;

бідність за індикаторами охорони здоров'я зачіпає 4–6% населення;

житлові умови для 10–15% населення обох республік є нижчими за стандарти бідності, до того ж, близько 5% не мають встановлених прав на житло;

понад 3% непрацюючих осіб працездатного віку в Сербії готові працювати, проте терплять невдачу у працевлаштуванні впродовж періоду понад 2 роки, що спричинює соціальне виключення.

Позитивною стороною є невеликий показник екстремальної бідності в регіоні, вона не покриває бідність за іншими характеристиками (30% дорослого населення є бідними хоча б в одному вимірі – матеріальне становище, споживання, освіта, здоров'я, зайнятість, поселення та права власності).

Чотири змінні найчастіше пов'язуються з бідністю: рівень освіти; статус зайнятості; розміщення домогосподарства; належність до певної соціально несприятливої групи. Найсильніше корелює із бідністю освітній рівень. Погано освічені особи становлять переважну більшість бідних та мають вищий ризик бідності. Вони також зазнають більшої дискримінації на ринку праці. Багатовимірний аналіз ризиків бідності свідчить, що нижчий освітній рівень є ключовим фактором, що пояснює вищий рівень бідності певних уразливих груп, таких як сільські домогосподарства або

безробітні. Наприклад, населення в сільській місцевості має набагато нижчий освітній рівень: 60% дорослих працездатного віку не отримували освіти після професійної, на противагу 30% в міській місцевості.

Другий чинник – незайнятість та безробіття, але бідними є й сім'ї із працюючими членами. Відсутність у домогосподарстві працюючих членів у працездатному віці більше ніж удвічі збільшує рівень бідності. Проте важливим є той факт, що не лише домогосподарства із безробітними є бідними, а бідність є лише наслідком незайнятості. Більшість бідних у Сербії (74,6%) – це особи, котрі працюють. Працюючі сім'ї стають бідними, оскільки кожен дорослий у бідній родині заробляє значно менше за інші групи. Частково це пояснюється місцем проживання (в регіонах, де припиняється виробництво, відбувається його скорочення, з поганим діловим кліматом), але в більшості випадків тим, що вони не мають відповідних професійних навичок, що знижує їхню продуктивність. Проблема починається ще з нерівного доступу до освіти.

По-третє, в Сербії та Чорногорії наявні великі диспропорції в регіональному розвитку. Рівень бідності коливається в межах 1:2. Зокрема, північ Чорногорії є одним із бідніших районів республіки, проте в ньому проживає 54% бідних. Регіональні відмінності бідності в Сербії становлять 1:3 між найкращим показником у Белграді та найбіднішими сільськими поселеннями південно-східної Сербії.

Демографічні характеристики домогосподарства, такі як вік, кількість дітей та розмір є важливими детермінантами бідності. В обох республіках домогосподарства, очолювані жінками, мають вищі рівні бідності. Проте необхідно враховувати ще й інші чинники. Справа у тому, що домогосподарства, очолювані жінками, мали й інші несприятливі чинники – розміщення в невідповідних районах, специфічну демографічну структуру тощо.

Більшість бідних домогосподарств має у своєму складі хоча б одного працюючого. Існують проблеми врахування тіньової зайнятості та незареєстрованого безробіття. Відсутній належний захист осіб, котрі працюють, від безробіття. Бідність працездатних пояснюється двома причинами: 1) дискримінацією на ринку праці (біженців, циган, жінок тощо) та 2) неадекватним рівнем знань бідних.

* звіт Світового банку за 2003 р. (дані 2002 р.).

Македонія

У Македонії можна виокремити три великі групи бідних: 1) традиційні, що складаються із сільських домогосподарств, задіяних у сільському господарстві; 2) бідні, що не зайняті в сільському господарстві, але мають низьку заробітну плату або є безробітними; 3) хронічні бідні, якими є пенсіонери, літні люди без утримання, недієдатні або інші особи без постійного доходу.

Бідність є вищою в сільській місцевості, проте вона зростає й у міській місцевості за межами Скоп'я. Рівні бідності в цілому є вищими для великих домогосподарств та тих, що мають у складі залежних дітей. Домогосподарства, що складаються з однієї або двох осіб, мають набагато менші рівні бідності, ніж великі. Домогосподарства, що складаються з більше як 4 осіб (типові домогосподарства у Македонії), мають суттєве зростання бідності, водночас 1/3 (34%) всього населення, що проживає в домогосподарствах із кількістю членів понад 6, є бідними. Маючи велику кількість дітей молодшого віку, які не можуть сприяти зростанню надходжень, домогосподарства наражаються на сталий ризик бідності. Приблизно половина (47%) населення, що проживає в домогосподарствах із трьома та більше дітьми віком до 14 років, є бідними порівняно із 13% домогосподарств

без дітей молодшого віку. Таким чином, з точки зору бідності, недоцільно мати більше двох дітей, оскільки поява третьої спричинює високий ризик бідності.

Більшість дітей є біднішими за людей літнього віку. Серед дітей молодшого віку 30% живуть у бідності. Для порівняння: 22–23% молодих дорослих (віком 15–39 років) і 17% осіб старшого працездатного віку (40–64 років) є бідними. Одним позитивним моментом є низькі рівні бідності у старших вікових групах (понад 65 років). У цілому рівні бідності монотонно спадають протягом життєвого циклу.

Хоча бідні й небідні домогосподарства володіють будинками, проте умови їхнього проживання є різними. В Македонії є високою частка власників житла (біля 90%) як серед небідних, так і бідних домогосподарств. Проте бідні в середньому живуть в переповнених помешканнях (біля 14 м² проти 21 м²) і мають менші земельні ділянки. Хоча більшість бідних має доступ до води, каналізації та електрики, вони значно відстають від небідних і серед них набагато більше сімей, що не мають кухні або ванної. Незначний відсоток населення має доступ до центрального опалення, 78% небідного населення та 89% бідного опалюють домівки твердим паливом. Бідні домогосподарства споживають менше послуг інфраструктури. Бідні на них витрачають 3% від усіх витрат на споживання порівняно із 10% витрат осіб із середнім рівнем доходів. Така велика різниця відображає нерівний доступ до цих послуг, або ситуацію, коли бідні такі послуги отримують, проте не оплачують.

У 2003 р. 21% населення, що проживало в домогосподарствах, очолюваних жінками, було бідним порівняно із 17% домогосподарств, очолюваних чоловіками. Але це не пов'язується лише із гендерною нерівністю, а корелює із іншими характеристиками. Населення, що проживає в домогосподарствах, очолюваних літніми особами, також тяжіє до меншої бідності. Рівень бідності становить 25% для домогосподарств, очолюваних особами віком до 40 років, порівняно із 20 та 18% у віці 40–64 років або понад 65 років.

Аналіз бідності за гендерною ознакою є досить неповним, оскільки неможливо відокремити індивідуальні рівні споживання чоловіків та жінок (хлопчиків та дівчаток) в домогосподарствах, очолюваних чоловіками і жінками. Із загальної кількості лише 12% домогосподарств очолюють жінки. Проте жінки, особливо дівчата, мають менші можливості для витрачання на товари або інвестування в людські ресурси.

Існує тісний зв'язок між бідністю та рівнем освіти. Велика кількість голів домогосподарств має, як мінімум, вторинний рівень освіти. Проживання в домогосподарстві, де голова має початкову освіту, є набагато кращим, аніж у тому, де він не має ніякої освіти, але найбільш істотна різниця спостерігається за наявності вищих освітніх рівнів. Для Македонії характерне недофінансування вищої освіти.

Бідні домогосподарства є більш залежними від неформальної зайнятості та соціальних трансфертів. Як правило, сім'ї із низьким рівнем доходів обтяжені непрацюючими членами. В середньому в бідних домогосподарствах менше членів, що мають регулярну роботу, хоча вони за розміром є більшими за середній рівень. Бідні сім'ї мають вдвічі більше утриманців, непрацюючих членів, аніж небідні домогосподарства, і менше працюючих членів, які їх утримують. Фактично, бідні домогосподарства мають в середньому лише 0,6 членів із регулярною роботою порівняно із 0,9 у небідних сім'ях. Важливо, що як у бідних, так і в небідних домогосподарствах у середньому присутня одна особа, що отримує дохід у вигляді допомоги по безробіттю та соціальних трансфертів або рентного доходу.

Для Македонії статус зайнятості має набагато більше значення, аніж демографічні фактори домогосподарств. Зокрема, низький рівень зайнятості характерний для бідних, що пояснюється їхніми меншими можливостями щодо

працевлаштування за вищої активності на ринку праці. Так, лише половина непрацюючих осіб працездатного віку є активними на ринку праці, питома вага участі на ринку праці для бідних становить лише 27% в Скоп'є і 32 та 35% – у сільській місцевості та інших міських поселеннях.

* звіт Світового банку за 2005 р. (дані 2002–2003 рр.).

Болгарія

Для Болгарії в останні роки характерний відчутний економічний прогрес. Починаючи з 1997 р. в країні було реалізовано ряд реформ. Ці заходи сприяли подоланню економічної кризи 1996–1997 рр. (у 1997 р. реальний ВВП знизився на 18%, а рівень інфляції склав 579% річних) і початку економічного зростання з 1998 р. Життєві стандарти в країні погіршилися саме в 1997 р., коли рівень бідності сягав 36%. З того часу відбулося зниження рівня бідності та зростання рівня споживання населення. Рівень бідності скоротився до 12,8% (або на дві третини), зменшилася глибина бідності. Попри позитивні зрушення після 1997 р., рівень бідності у 2001 р. практично є вдвічі вищим за рівень 1995 р.. Коефіцієнт Джині зменшився із 31% у 1997 р. до 29,5% у 2001 р., але він залишився вищим за рівень 1995 р.

Зниження бідності пояснюється загальним економічним ростом, який супроводжувався збільшенням реального ВВП та зростанням заробітної плати, що вплинуло на збільшення споживання населення. Другим сприятливим чинником є система соціального забезпечення країни, особливо пенсійна система, що захищає найбідніші верстви населення. Незважаючи на покращення добробуту в останні роки, більшість болгар не вважають ці зміни вражаючими. За даними обстежень домогосподарств, близько трьох четвертих населення вважають, що вони є бідними.

Попри зниження загального рівня бідності, в Болгарії, починаючи з 1997 р., є певні групи населення, що мають підвищені рівні бідності. Зокрема, великі сільські домогосподарства з дітьми у віці до 5 років та низьким освітнім рівнем наражаються на великий ризик бідності. Етнічна належність – друга змінна, що спричинює бідність, оскільки приблизно 60% бідних є представниками етнічних меншин. У обстеженні 1997 р. ключовими характеристиками профілю бідності були освіта та положення на ринку праці, що визначали добробут домогосподарства. Бідність у 2001 р. більше сконцентрувалася на конкретних групах населення і стала нагадувати бідність в інших країнах Центральної та Східної Європи. Сильним є взаємозв'язок між безробіттям та бідністю, наявністю дітей, розміщенням у сільській місцевості і бідністю, належністю до етнічних меншин і бідністю. Все це характеризує загальну бідність, притаманну країнам, що вступають до ЄС.

Одним із найбільш вражаючих аспектів бідності 2001 р. є її сільське походження. Бідність не лише є вищою в сільській місцевості, але сільські домогосподарства за попереднє десятиліття мали більше падіння добробуту, ніж міські. Сільське населення має велику питому вагу серед бідних верств. У 2001 р. приблизно 33% болгар проживали в сільській місцевості. Проте домогосподарства сільської місцевості становлять 66% бідних. Рівень бідності в чотири рази є вищим саме в сільській місцевості (23,7% проти 5,9% у міській місцевості).

Бідність у Болгарії концентрується у чітких демографічних групах. Найбільше серед бідних домогосподарств представлені домогосподарства з дітьми, особливо в сільській місцевості, які, як правило, є багатодітними. Великі домогосподарства, які мають у своєму складі 5 чи більше осіб, становлять біля 30% населення, але водночас вони складають 60% бідних. Порівнюючи із іншими країнами регіону і враховуючи

тенденції минулих років, варто зазначити, що переважна більшість пенсіонерів не є бідними, за винятком старших пенсіонерів у віці понад 75 років, що проживають самотійно, а також у сільській місцевості. На найвищий ризик бідності наражаються сім'ї, що мають у своєму складі трьох і більше дітей, навіть після врахування дії ефекту масштабу домогосподарства.

Бідність у Болгарії сконцентрована серед молоді. Хоча діти віком до 10 років і становлять лише 10% населення, серед бідного населення вони займають майже 20%. Бідність поширена також серед підлітків, які разом із дітьми складають біля 40% бідних. Рівень бідності серед населення віком понад 55 років становить 7,3%, що є нижчим за національний рівень. У міській місцевості рівень бідності серед цієї демографічної групи становив 4%. Проте ситуація із бідністю серед літнього населення є кращою, адже держава надає соціальний захист цій групі.

Особи без освіти або із середньою освітою представляють лише 36 та 18% населення відповідно, однак вони становлять біля 80% бідних. Рівень бідності серед осіб, що не мають формальної освіти, є в 4 рази вищим за середній рівень і в десять разів перевищує рівень бідності населення із середньою освітою. Освіта визначає можливість працевлаштування і корелює із безробіттям. Характерною є тенденція до утворення «порочних кіл зубожіння», коли бідні домогосподарства мають менші можливості для надання освіти своїм дітям.

Помітними є відмінності в рівнях та глибині бідності серед етнічних меншин (переважно циган) порівняно із корінним населенням. Цигани мають майже вдвіть більше шансів стати бідними, ніж корінне населення Болгарії. Турки мають ризик бідності в чотири рази вищий, аніж етнічні болгари. Етнічні меншини складають понад 60% від бідного населення. Хоча цигани складають лише 8,8% осіб у вибірці, вони становлять половину бідних. До того ж цигани є набагато біднішими, аніж інші меншини, вони самі демонструють три четверти індексу глибини бідності. У країнах цього регіону використовують дещо інші підходи до вимірювання бідності серед циган: це явище розглядають як багатовимірне, що включає житлові умови, низький освітній рівень, погане здоров'я, все, що може характеризувати суспільну ізоляцію та дискримінацію всередині суспільства.

В Болгарії 15% населення проживає в домогосподарствах, голови яких є безробітним, проте серед бідних таких осіб 40%. Бідність є вищою серед безробітних у сільській місцевості. У 2001 р. понад половину безробітних дорослих у сільській місцевості були бідними. Бідність є виключно високою серед осіб, котрі тривалий час є безробітними, і певних груп осіб, які працюють, зокрема зайнятих в сільськогосподарському та неформальному секторах.

Бідність у Болгарії має істотну просторову відмінність. Поки відбувалося економічне оновлення в міській місцевості, жителі сільської місцевості не спостерігали підвищення життєвих стандартів. Це відображає падіння рівня загальної бідності за доходами, так само як і зростання нерівномірності в сільській місцевості, починаючи з кризового періоду. Життєві стандарти по Болгарії істотно варіюються, оскільки регіони відрізняються за рівнем свого розвитку.

Зокрема, суттєвою є відмінність між столицею держави Софією і рештою території. Добробут сільських жителів зумовлений низькими доходами, що пояснюється нижчою заробітною платою в сільській місцевості, високим безробіттям та низькою продуктивністю праці в сільському господарстві. Низька продуктивність зумовлюється поганим доступом до ринків, неадекватними інвестиційними обмеженнями, проблемами повернення вкладених коштів, меншим людським капіталом.

Між 1995 та 2001 рр. розмір доходів у вигляді заробітної плати в сільських домогосподарствах впав на 21% (на 15% – для домогосподарств, що отримують доходи у вигляді заробітної плати), питома вага пенсій зменшилася незначно, але сильно впали доходи від ведення підсобного господарства. Середні доходи сільських домогосподарств від ведення домашнього господарства та комерційної діяльності зменшилися майже наполовину: із 79 до 37 левів на одну особу. Попередні стагнаційні процеси зумовили високий рівень безробіття в сільській місцевості. В той час як загальний рівень безробіття між 1995 та 2001 рр. зменшився вдвоє, безробіття в сільській місцевості так і залишилося вдвічі вищим, аніж в міській місцевості. В сільській місцевості у 2001 р. працювали лише 24% осіб у віці старшому за 15 років. Таким чином, безробіття в сільській місцевості також пов'язується із бідністю. В 2001 р. 52% безробітних дорослих у сільській місцевості були бідними. Серед тих, хто працює, низький розмір заробітної плати в сільській місцевості спричинює бідність, а сільське господарство є сектором економіки із найнижчим рівнем оплати праці.

** звіт Світового банку за 2002 р. (дані 2001 р.).*

Кавказькі країни (СНД-3)

На території Кавказьких країн СНД в минулому також відбувалися військові дії, що суттєво позначилося на рівнях їх соціально-економічного розвитку та поширенні бідності, значення якої є й досі великими. Ці країни мають переважно сільськогосподарську орієнтацію, що також пояснює низькі доходи населення та обмежені можливості зростання у майбутньому.

Бідність поширена серед великих родин, проте для цих країн традиційно розмір родин є великим і включає два покоління дорослих із спільним помешканням та користуванням речами. Бідність є вищою для молоді та літніх осіб, що пояснюється, в першому випадку, складністю утримання великої родини із дітьми (суттєвим є навантаження на годувальника), а в другому – недовістю системи соціального забезпечення, що не гарантує належного доходу в старості. Бідність є вищою для домогосподарств, очолюваних жінками (особливо, якщо це домогосподарства одинаків, що представлені літніми вдовами, головним джерелом доходів яких є соціальні пенсії).

У сільській місцевості умови проживання є гіршими, і в пошуках кращої долі значна частина населення мігрує до міста, де не може відразу забезпечити собі належний добробут. В містах бідність спричинюється поганими умовами працевлаштування внаслідок незавершеності реструктуризації економік держав. Низькими є доходи осіб, задіяних у непродуктивних секторах економіки та на тимчасових роботах. Для цих країн останнім часом характерним стає повернення до навчання, що спричинюється нижчим ризиком бідності для домогосподарств, очолюваних особами із вищою освітою. Існує суттєва диференціація за рівнем бідності в регіональному розрізі.

В цілому в цій групі країн більший вплив на рівень бідності чинять економічні фактори – зайнятість (особливо її характер), володіння продуктивними активами.

Бідність має негрошові аспекти прояву. Високими є витрати на харчування, особливо в сільській місцевості. Поганим є розвиток сільської місцевості. Бідні родини характеризуються низьким споживанням.

Азербайджан

У 2002 р. Світовий банк здійснив дослідження, присвячені визначенню дійсних умов проживання в специфічних районах Азербайджану. До уваги бралися як резиденти, так і біженці. Особливо зважали на населення, що проживало в непристосованих помешканнях – наметах, човнах, вагонах тощо. Для цієї країни характерна більша розповсюдженість бідності серед міського населення (64% домогосподарств є бідними). Коли отримані дані були розбиті за видом помешкання, то виявилось, що вищі рівні бідності мали ті, хто мешкав у непристосованих притулках (біля 80% від усіх домогосподарств).

Аналіз у розрізі сільської та міської місцевості свідчить про більше поширення бідності серед міського населення. Основна причина міської бідності – зменшення можливостей офіційного працевлаштування внаслідок незавершеності реструктуризації економіки після розпаду СРСР. Хоча в сільській місцевості гірші умови проживання і спостерігається міграція до міської місцевості, проте переселенці неспроможні негайно працевлаштуватися, а якщо і працюють, то в низько дохідних секторах.

Серед міської місцевості існує суттєва відмінність в рівнях бідності в столиці і за її межами. Мешканці Баку мають вищі рівні бідності, ніж населення в сільській місцевості, проте їх становище краще, ніж у мешканців решти міст. Вищі рівні бідності характерні саме для сільської місцевості. У сільській місцевості ще вищі рівні бідності мають найбідніші країни СНД – Киргизька Республіка і Таджикистан. У Центральній Європі і Балтії бідність також є сільським явищем, за винятком Чехії, Болгарії і Хорватії.

В Азербайджані сільське господарство є основним джерелом доходів для сільських домогосподарств, особливо небідних (надходження від нього становлять для небідних сімей 59% від усіх доходів). Аналогічні надходження для зубожілих і бідних сімей становлять відповідно 38 та 49%. Доходи від зайнятості є другим за важливістю і складають 27%.

У сільській місцевості витрати на продовольчі товари є високими і становлять 78% (офіційна межа – 75%), серед бідного населення цей показник перевищує 80%. В середньому на харчування в обох типах поселень припадає 66% витрат.

Рівень бідності залежить від конкретного місця проживання. Найвищі ризики бідності характерні для таких міст: Шекі-Загатала (27%), Апшерон (24%), Карабах-міл (21%), нижчими є рівні бідності в Ланкарані та Накчівані. Найбільше зубожілого населення проживає в Баку (19%), Апшероні (17%), Карабаш-мілі (15%).

Як і в багатьох інших країнах, ризик бідності прямо пов'язаний із чисельністю членів домогосподарства. Для Азербайджану ризик бідності підвищується коли домогосподарство складається з 6 і більше членів (ця категорія складає 53% від загальних бідних і 60% – від зубожілих). Оскільки традиції країни передбачають народження великої кількості дітей, бідними є домогосподарства із дітьми.

Ризик бідності пов'язаний із віком його голови. Вищим він є в сім'ях, які очолюють старші за віком, нижчим – молодші. Домінуючою родинною моделлю є розширена родина, що має два покоління дорослих із спільним використанням помешкання та харчуванням. Питома вага сімей, очолюваних молодими особами, є незначною – приблизно 2% (серед бідних – 1%). Якщо сім'ю очолює молода особа, то така родина є невеликою за розміром, тоді як родини, очолювані особами середнього та старшого віку, прагнуть до розростання, чим і спричинюється бідність у них.

Вищою є бідність серед молодого населення. Бідність серед жінок зменшується з віком. Для молодших вікових груп бідність є вищою серед дівчат, ніж серед хлопців. Пік бідності припадає на вік 30–40 років.

Існує зворотна залежність між рівнем освіти і бідністю. В сучасному Азербайджані спостерігається тенденція до повернення до навчання, оскільки вища освіта голови домогосподарства знижує ризик бідності із 50 до 42%. Повернення до освіти пов'язане також із реструктуризацією промисловості країни.

Бідність є вищою для домогосподарств із безробітними та пенсіонерами. Вищі рівні безробіття характерні для молоді.

* звіт Світового банку за 2003 р. (дані 2002 р.).

Грузія

Роки економічної кризи та громадянської війни викликали зубожіння Грузії, яка свого часу була багатою країною. Грузія належить до країн із трансформаційною економікою, що найбільше постраждали за останнє десятиліття, і зараз вона є однією із шести найбідніших країн у регіоні. Фінансова криза початку 1990-х, що супроводжувалася катастрофічним падінням ВВП, унеможливила фінансування державою її основних функцій, одна із яких – підтримання належної системи соціального забезпечення. Згодом у країні було реалізовано низку економічних реформ, що позначилося на економіці, проте не на добробуті громадян. Саме тому землеволодіння, родинні зв'язки, приватні механізми підтримки та традиційна грузинська підприємливість стали надійними механізмами, що забезпечують виживання населення.

Основними чинниками бідності в Грузії у 1999 р. були такі: відсутність нових робочих місць; зростання нерівності; недостатня спроможність держави фінансувати соціальне забезпечення.

У 2000 р., як і в 1996–1998 рр., найсильнішими чинниками бідності залишалися економічні, як-от: освіта, статус зайнятості, сектор зайнятості, володіння виробничими активами. Проте відбулися певні зміни в зв'язках між чинниками та бідністю. В категорії «вік/стан здоров'я», діти віком 7–15 років стали більш вразливими щодо бідності, як у термінах рівня бідності, так і ризику. Ризик бідності продовжує асоціюватися із рівнем освіти, характерним є зростання відмінностей у ризиках бідності осіб із початковою і вищою освітою. Домогосподарства, очолювані жінками (особливо літніми), характеризуються зростанням ризику бідності (на 20% більше за тих, що очолюють чоловіки); впродовж кризи ця різниця в середньому зросла до 40%. Оскільки родинні зв'язки є важливим чинником запобігання бідності, ті, хто з певних причин ізольовані або виключені з них (одинаки, пенсіонери, сироти), переважно є зубожілими. Однак усе більше бідних стають працюючими бідними, які, як правило, зайняті в неформальному секторі із ненадійною тимчасовою роботою або на робочих місцях із низькою продуктивністю праці.

Статистику зафіксовано відносно нижчі порівняно із міськими ризики бідності в сільській місцевості, але це співвідношення може змінитися в майбутньому. До 2000 р., незважаючи на обраний показник вимірювання бідності, більша питома вага міського населення проживала у бідності. Міська бідність також є глибшою та суворішою впродовж аналізованого періоду. Земельна реформа, спрямована на створення ефективного землеволодіння, не досягла поставленої мети, оскільки принесли користь лише невеликій групі населення. Решта населення або має законні обмеження щодо володіння землею, або не була раніше членами колгоспів, або є дуже старими особами та не має родичів, які б про них піклувалися і обробляли землю. В цілому в сільській місцевості безземельні становлять приблизно 5%, але для них ризик бідності втричі перевищує середній ризик бідності для сільського населення.

Проте в сільській місцевості бідність була відчутнішою у 2000 р., що

пов'язується із посухою. Але природні причини не є основними, оскільки у врожайних 1998 та 1999 рр. процеси зубожіння наростали. Причинами є падіння зайнятості за межами сільського господарства, позана технічна база агропромислового комплексу. Відсутність будь-якого прогресу в розвитку сільської місцевості і спричиняє загострення проблем бідності.

Міські бідні все ще становлять більше половини бідних Грузії. Існують певні переміщення населення у столиці Тбілісі та містах навколо неї. Хоча криза 1998 р. суттєво позначилася на Тбілісі, проте її прояви набули більш тривалих форм у навколишніх містах.

Оцінка бідності у 1997 р. свідчила, що діти, особливо молодшого віку, не наражалися на високий ризик бідності. На відміну від них, літні особи були біднішими за середню величину, проте відхилення було незначним. Ключовим чинником бідності є наявність утриманців та їх число в розрахунку на одного годувальника.

У 2000 р. відбулися певні зміни щодо впливу демографічних чинників на бідність. Зріс ризик бідності серед сімей із трьома та більше дітьми, він дещо зменшився в домогосподарствах без дітей, створюючи додаткову різницю в бідності в цих групах. Важливо зазначити, що великі родини мають підвищений рівень бідності у тих випадках, коли наявний лише один годувальник. Це пояснюється зниженням доходу в розрахунку на душу населення та поганим соціальним захистом дітей у країні. З іншого боку, сім'ї із великою кількістю дітей становлять незначну питому вагу серед бідних (менше 5%).

Умови проживання грузинських домогосподарств за відносно короткий період практично не змінилися, структура бідності за демографічними характеристиками залишилася домінуючою для розширених домогосподарств. Серед бідних відбулося зростання питомої ваги домогосподарств із дітьми (від 60 до 70% бідних). Питома вага пенсіонерів-одинаків, групи із високим та зростаючим ризиком бідності, є залишається практично незмінною (близько 10%), тоді як їх питома вага в населенні зменшилася (більше пенсіонерів перемістилися до місць проживання своїх родичів).

Незважаючи на істотний зв'язок демографічних чинників із бідністю, в Грузії головним чинником бідності є економічний статус, тобто, такий фактор, як зайнятість, заробітки та володіння продуктивними активами (передусім землею). За аналізований період відбувалося суттєве переміщення населення між секторами зайнятих, безробітних і бездіяльних. Домогосподарства з безробітним головою демонстрували високий ризик бідності (вдвічі вищий за середній рівень) і склали суттєву питому вагу бідного населення. Водночас кількість сімей без активного годувальника зменшувалася: із 10% до 8% від усього населення. В результаті питома вага безробітних домогосподарств серед бідних зменшилася із чверті до 5% на кінець 2000 р. Бідні в Грузії все частіше асоціюються зі статусом працюючої особи.

Іншою ознакою цього періоду є дуже тісний зв'язок між ризиком бідності і категорією зайнятості. Рівень бідності зростав серед сімей, чий голова був задіяний у приватному секторі та на державній службі. Ризик бідності є вищим для недієдатних осіб (на 20% більше від середнього рівня). Нижчі ризики бідності мають певні категорії пенсіонерів (ветерани, інші категорії, що отримують доплати). Члени інших спеціальних категорій, що мають певний соціальний захист (сироти; жінки, що доглядають за дітьми; одинокі батьки), мають ризик бідності не вищий за середній.

* звіт Світового банку за 2002 р. (дані 2000 р.).

Вірменія

Економічне зростання, що розпочалося у 1999 р., сприяло зменшенню бідності та екстремальної бідності у Вірменії у 2001 р. Хоча й відбулося істотне скорочення бідності у 2001 р. порівняно із 1998/1999 рр., проте й досі велика частина вірменського населення є бідною (половина населення проживає у бідності, а кожен п'ятий – в крайній бідності).

Переваги від економічного зростання отримали лише міські родини. Сільські домогосподарства за аналізований період мали зростання рівня бідності та зменшення споживання. В результаті не спостерігалось суттєвої відмінності в рівнях бідності в сільській та міській місцевостях. Але міська бідність була глибшою та суворішою, особливо в міській місцевості за межами Єревану.

Профіль бідності у Вірменії у 2001 р. порівняно із 1998/1999 рр. значно не змінився.

Бідність та крайня бідність у Вірменії сконцентрована серед молоді та дуже літніх осіб. Найвищий рівень бідності, що перевищує 52%, та найвищий ризик бідності (на 8,1% вище від середнього національного рівня) мають діти віком до 5 років. Бідність є найглибшою та найсуворішою серед молоді віком від 19 до 25 років. Вищий ризик бідності – 51,6%, що на 5,6% більше від національного рівня, мають літні особи (віком понад 60 років).

Структура домогосподарства також суттєво впливає на ризик бідності. Великі родини, а також домогосподарства із дітьми і/або літніми особами, домогосподарства з дітьми, очолювані жінками, мають вищу імовірність опинитися бідними.

Великі домогосподарства звичайно більше ризикують опинитися серед бідних, проте велике значення має їхній склад. Наявність дітей значно підвищує рівень бідності, її глибину та суворість. Лише домогосподарства із двома дорослими та двома дітьми мають нижчий за середній рівень бідності. Якщо у складі домогосподарства є літня особа, то також значно зростає як ризик бідності, так і її глибина та гострота. Домогосподарства, очолювані жінками, що мають у своєму складі дітей, також демонструють вищий за середній рівень, глибину та гостроту бідності.

Вищий освітній рівень знижує як ризик загальної, так і екстремальної бідності. Домогосподарства, глави яких мали початкову або незакінчену середню освіту, не лише демонстрували вищі рівні бідності, вона характеризувалася більшою глибиною та суворістю. На відміну від них, домогосподарства, де голови мали вищу освіту, характеризувалися найнижчими рівнями бідності, що становили половину від рівня по домогосподарствах, які очолювалися особами з середньою освітою. Все це свідчить, що в майбутньому відбуватиметься повернення до навчання та отримання вищої освіти.

Незайняті та безробітні демонструють вищу імовірність потрапляння до категорії бідних. Ситуація із зайнятістю є складною, і якщо в міській місцевості вона дещо покращилася, то в сільській суттєво погіршилася. Найвищі ризики демонструють безробітні особи, особливо, якщо вони проживають за межами Єревану. Незайняті також мають високий ризик бідності, проте він є нижчим, ніж у безробітних. Пенсіонери є найбільшою групою серед незайнятих, що демонструють найвищі рівні бідності.

** звіт Світового банку за 2003 р. (дані 2001 р.).*

Центральноазійські країни (СНД-5)

Центральноазійські країни характеризуються високими рівнями бідності і порівняно низьким соціально-економічним розвитком (за винятком Казахстану). Позитивною є тенденція до скорочення рівнів бідності, оскільки в минулому бідною була переважна частина населення. Проте профілі бідності цих держав не суттєво змінюються з часом.

Ці держави, як і Кавказькі, також мають репродуктивні настанови щодо народження великої кількості дітей, що посилює залежність у домогосподарствах та спричиняє бідність великих родин. Цікавим є факт практично однакового рівня бідності в родинах, очолюваних жінками та чоловіками, що пояснюється в більшості випадків роботою чоловіків за кордоном та утримання ними своїх родин на належному рівні.

Бідність спричинюється передусім економічними факторами. Хоча проблема безробіття є гострою як для бідних, так і небідних родин, рівень безробіття є вищим для бідних. Існує проблема зайнятості населення та поширення безробіття. Останнім часом посилюється зв'язок між освітнім рівнем та бідністю.

Система соціального захисту країн не виконує своїх функцій, що пояснює поширення бідності в домогосподарствах із працездатними особами, пенсіонерами, інвалідами.

Бідність має етнічний аспект. Вищим є рівень добробуту корінних росіян, високі рівні бідності характерні для узбецьких родин (як на території Узбекистану, так і в інших країнах субрегіону).

Оскільки бідність є суттєвою, то вона має негрошові прояви: поганий доступ до освіти, комунальних послуг; суттєві відмінності в рівнях розвитку регіонів; незадовільне споживання. Високою є залежність від продажу майна, володіння продуктивними активами, допомоги друзів та родичів. Проведені соціальні реформи не є дієвими і не дали змоги значно змінити ситуацію на краще.

Узбекистан

У 2004 р. уряд Узбекистану ухвалив Стратегію покращення добробуту, розраховану на період 2005–2008 рр. Цей документ базується на дослідженні профілів бідності в країні та є основою для урядових ініціатив. Обстеження домогосподарств у країні розпочалися у 2000/2001 рр.

Щодо демографічних характеристик домогосподарств, то вони значно змінилися за період 2000–2003 рр., суттєво не змінилася і різниця між тими, хто проживав вище і нижче межі бідності. Більш схильні до бідності великі домогосподарства із дітьми, але вони становлять невелику частку всіх домогосподарств порівняно із тими, котрі не були бідними у 2003 р. Бідність пояснюється і віком членів домогосподарства. Деяко знизився рівень залежності в домогосподарствах (співвідношення тих, хто працює, та утриманців), але серед бідних домогосподарств більше тих, які мають вищі рівні залежності.

Характеристики голів домогосподарств також були практично сталими впродовж досліджуваного періоду, за певними винятками. Зокрема, за освітнім рівнем: багато як бідних, так і небідних людей проживають у домогосподарствах, очолюваних особами з вищою освітою; менше бідного населення проживає в домогосподарствах, очолюваних особами з професійною освітою. В більшості випадків бідними є домогосподарства, що очолюються особами або працездатного віку, або безробітними.

За аналізований період рівні безробіття впали для обох груп населення, хоча бідніше населення непропорційно вище за небідне страждає від безробіття. Цікаво, що відсоток бідних, що мешкають у домогосподарствах, очолюваних інвалідами, істотно зріс за аналізовані три роки, хоча абсолютна величина залишається низькою.

Серед бідних домогосподарств переважають очолювані чоловіками, питома вага яких у 2000/2001 рр. становила 82,5% та 84,6% у 2003 р. Якщо розглянути вік голови домогосподарства, то найбільшу питому вагу серед бідних становлять очолювані особами у віці 30–45 років (відповідно, 38,9% та 41,9% у 2000/2001 рр. та 2003 р.). Другою за чисельністю є група домогосподарств, очолюваних особами у віці 46–60 років (28,8% у 2000/2001 рр. та 29,1% у 2003 р.). Третьою віковою групою є домогосподарства, очолювані особами у віці понад 60 років, тобто вже непрацездатними особами (25,8% у 2000/2001 рр. та 24,4% у 2003 р.). Таким чином, система соціального забезпечення літніх людей не гарантує уникнення бідності на старості.

Найвищі рівні бідності характерні для домогосподарств, очолюваних особами із середньою освітою (53,4% у 2000/2001 рр. та 56,4% у 2003 р.), проте отримання вищої освіти також не гарантує уникнення бідності, адже серед бідних зростає питома вага домогосподарств, очолюваних особою із вищою освітою (із 8,1% у 2000/2001 рр. до 8,7% у 2003 р.). Питома вага бідних домогосподарств, очолюваних особами, які отримали повною освіту за програмою технікуму (вища освіта 1–2 ступеня), також зросла із 9,3% у 2000/2001 рр. до 13,3% у 2003 р.

Серед бідного населення 53,2% були економічно активними у 2000/2001 рр. та 55,4% у 2003 р., безробітними, відповідно, – 3,6% та 2,1% (тобто їх питома вага зменшується), неактивними – 46,8% та 44,6%. Серед неактивного бідного населення переважають пенсіонери, питома вага яких є практично незмінною і становить біля 68%. Питома вага інвалідів зросла з 4,7% до 8,8%. Таким чином, знову підтверджується факт, що система соціального забезпечення країни не забезпечує належного рівня добробуту.

Характерним є вищий рівень добробуту етнічних росіян та інших націй з Центральної Азії, що мешкають в Узбекистані, порівняно із корінним населенням.

З часом для пояснення рівня бідності стають суттєвішими регіональні відмінності. Особи, котрі проживали в інших, аніж Ташкент, регіонах, мали нижчі рівні споживання на душу населення у 2003 р., хоча у 2000/2001 р. лише мешканці регіонів Фергани та Сурхандар'ї мали нижчі рівні споживання. Проживання в сільській чи міській місцевостях не є таким відчутним, як регіональний розріз.

* звіт Світового банку за 2004 р. (дані 2000–2003 рр.).

Казахстан

Рівень бідності населення за споживанням у 2002 р. становив 15,4%. Проте, якщо вимірювати бідність за негрошовими критеріями (зокрема, умовами проживання та низьким освітнім рівнем), то бідним можна вважати 27% населення. Регіональні відмінності в рівнях бідності сягають від 2 до 32%. Нерівномірність у країні є зіставлюваною з іншими, оскільки коефіцієнт Джині у 2002 р. дорівнював 0,28.

Визначальним чинником бідності є місце проживання. Зокрема особи, що мають однакові характеристики, імовірноше можуть опинитися бідними, якщо вони проживають в Замбілі, Караганді або Кізілорді. Безробіття, низький освітній рівень, розмір домогосподарства є іншими сильними факторами бідності.

У 2002 р. 15,4% населення, що складає понад 2 млн. осіб, були неспроможними задовольнити свої базові потреби і споживали на рік менше \$258 на особу. Бідні в Казахстані мають такий самий профіль, який демонструє багато інших країн. Зокрема, загальними характеристиками бідних домогосподарств є: 1) великий розмір домогосподарства; 2) низький освітньо-кваліфікаційний рівень голови домогосподарства; 3) низька можливість працевлаштування дорослих. Окрім цього, бідність у країні має суто регіональний аспект: бідність є вищою в сільській місцевості

(22%) порівняно з міською (10%); вищою в малих та середніх містах порівняно з великими. Крім цього, південна та східна частини Казахстану характеризуються вищою бідністю. Области з найвищими рівнями бідності: Кізілорда (32%) і Магністау, Костанай, Жамбіл, Етірау (23–24%), при цьому три з них багаті на нафту.

Іншою важливою детермінантою бідності є освітній рівень. Домогосподарства, очолювані особами із освітнім рівнем вище другого, мали більше споживання і меншу імовірність опинитися серед бідних, ніж ті, які очолювали особи із нижчими освітніми рівнями. Професійна середня освіта голови також суттєво підвищувала споживання, але меншою мірою, ніж із вищими освітніми рівнями. А домогосподарства, очолювані особами із середньою освітою, не мали жодних переваг перед тими, чий голова мав базову освіту.

Домогосподарства, очолювані безробітними, мають вищу імовірність стати бідними. Без зайнятості значно скорочується джерело доходів, оскільки заробітна плата становить 60% надходжень як багатих, так і бідних домогосподарств. В країні реалізується кілька програм з підтримки бідного населення, проте вони не є дієвими і не можуть подолати бідність.

Кількість дітей і розмір домогосподарства стійко корелюють із рівнем бідності. Вищі рівні бідності притаманні великим домогосподарствам, що мають у своєму складі дітей, особливо молодшого віку. Зокрема, домогосподарства в найнижчому квінтілі в середньому складаються із 6,4 членів, тоді як у найвищому квінтілі цей показник становить 3. В цілому бідність більшою мірою пояснюється саме наявністю дітей, а не літніх осіб. Так, у найнижчому квінтілі на домогосподарство припадає біля 2,7 дітей, в найвищому – близько 0,8, тоді як кількість літніх осіб є практично незмінною. Сім'ї із дітьми молодшого віку також непропорційно більше представлені в нижчих квінтілях. У найнижчому квінтілі половина домогосподарств має, як мінімум, одну дитину молодшого віку, а серед найвищого квінтілю лише 13%.

* звіт Світового банку за 2005 р. (дані 2002 р.).

Киргизстан

Киргизська республіка є переважно аграрною державою, оскільки дві третини населення проживають у сільській місцевості і зайняті в сільському господарстві. Проте внесок сільського господарства в сукупне виробництво є незначним. Столиця Бішкек і навколишній регіон Чуї приваблюють мігрантів, що полишають своє господарство в пошуках кращого життя або в Киргизії, або за кордоном. Північна частина держави перебуває на кордоні із Казахстаном, який демонструє швидкий розвиток економіки завдяки покладом нафти, звідси – середній рівень доходів на цій території. Південна частина країни є більш густонаселеною і має нижчі рівні доходів, граничить із менш багатими сусідами, такими як Узбекистан і Таджикистан. Більшість території країни – гірська місцевість, за винятком Бішкеку та Чуї. Ця особливість пояснює гірший розвиток соціальної інфраструктури та збільшує вартість соціальних послуг, тому тут поганий доступ до них переважної частини населення.

Рівень бідності в країні у 2005 р. становив 43,1%, при цьому у стані крайньої бідності (тобто не могли задовольнити найнеобхідніших потреб) перебувало 11,1% населення. Рівень бідності є вищим у сільській місцевості і становить 50,8% (у міській складає 29,8%). Більшість бідних проживає у сільській місцевості, тобто із чотирьох бідних троє мешкають у сільській місцевості. Крайня бідність у сільській місцевості порівняно із міською є вдвічі вищою: 14% сільських жителів проживають в крайньої бідності, а в міській місцевості – лише 7%. Нерівномірність за доходами, визначена за коефіцієнтом Джині, що становить 0,28, є помітнішою, ніж в інших частинах Європи

та Центральної Азії. Існують відмінності в регіональних рівнях бідності. Зокрема, в таких районах, як Баткен, Іссукул, Джала-Абад, Ош, Нарін рівень бідності становить приблизно 50%; у Бішкеку, Чуй рівні бідності становлять, відповідно, 11 та 22%. У Таласі рівень бідності становить близько 44%.

У 2005 р. чотири із десяти осіб не могли задовольнити своїх основних потреб; одна з десяти осіб не могла задовольнити навіть власних потреб у харчуванні. Негрошове вимірювання бідності значно варіюється у розрізі сільської та міської місцевостей, що пояснюється в першу чергу рельєфом країни, який спричинює малу щільність проживання населення та високу вартість надання соціальних послуг у гірських районах.

Як і в багатьох інших країнах СНД, електроенергія є доступною для всіх міських та сільських жителів. Проте набагато меншим є доступ до базових комунальних послуг, таких як водопостачання, каналізація тощо як для бідного, так і небідного населення, що пояснюється труднощами проведення мережі в гірській місцевості або в низинах.

У міській місцевості заможне населення все ж таки має більший від бідних доступ до базових послуг, таких як центральне опалення, водопостачання, забезпечення гарячою водою, наявність ванни або душу, каналізація, центральне постачання газу, телефон. Однак навіть там третина міського небідного населення не має доступу, як мінімум, до однієї базової послуги. Отже, велика частина населення країни страждає від бідності за критерієм позбавлення.

Індивідуальні характеристики бідних подібні до тих, які мають місце в інших регіонах Європи та Центральної Азії (ЄЦА). Великі сім'ї із дітьми молодшого віку наражаються на більшу імовірність опинитися за межею бідності. Наприклад, особи, що проживають у домогосподарствах із двома дітьми, в одному з двох випадків потрапляють у стан бідності. Рівень бідності монотонно зростає відповідно до збільшення розміру домогосподарства і наявності дітей віком до 14 років. Ризик бідності зростає за наявності трьох та більше дітей, зокрема, 25% родин із трьома та більше дітьми проживають у стані крайньої бідності (для порівняння: рівень крайньої бідності у родинах із двома дітьми становить 9%).

Діти більше наражаються на ризик бідності, аніж дорослі або літні особи. Більше половини дітей віком до 14 років проживають у бідності; кожна п'ята дитина проживає у стані крайньої бідності, що вдвічі більше за середній рівень по країні. Бідність є низькою для осіб у середньому і передпенсійному (40–64 роки.) віці. Порівняно із середнім віком, літні люди частіше потрапляють у ситуацію загальної та крайньої бідності. При цьому високі рівні бідності серед молоді та нижчі серед літніх осіб відповідають відмінностям життєвих потреб впродовж життєвого циклу людини. Великі домогосподарства можуть отримувати ефект економії на масштабах. Вищими є рівні бідності серед пенсіонерів, що проживають самотійно.

Характеристики голови домогосподарства є важливими детермінантами бідності. Голова домогосподарства, як правило, є його годувальником, тому статус на ринку праці впливає на розмір доходів домогосподарства. Високою є частка домогосподарств, очолюваних жінками (близько 30%), проте такі родини мають приблизно однаковий ризик бідності. Імовірним поясненням є робота чоловіка за кордоном, що дає йому можливість утримувати свою родину на належному рівні.

Освітній рівень обернено пропорційно корелює із бідністю. Переважна більшість голів домогосподарств мають середню або середню спеціальну освіту. Лише 17% мають закінчену вищу освіту. Більші шанси уникнути бідності є в осіб із вищою освітою. Лише 18% домогосподарств, очолюваних особами із вищою освітою,

перебувають за межею бідності порівняно із приблизно 53% домогосподарств, очолюваних особами із середньою освітою.

Існують відмінності у рівнях бідності залежно від національності голови домогосподарства. Група з найвищою бідністю – узбецька меншина, яка проживає переважно в південних районах країни; найбагатша група – російська меншина, що проживає у більш багатих північних районах. Проте й інші характеристики домогосподарств також є суттєвими для таких родин. Зокрема, більшість російських родин проживають у міській місцевості і схильні мати менше дітей молодшого віку, що сприяє меншим рівням бідності серед них.

* звіт Світового банку у 2007 р. (дані 2005 р.).

Таджикистан

Історично склалося, що Таджикистан був найбіднішою республікою колишнього СРСР і залишається найбіднішою країною ЄЦА. У 1989 р. Таджикистан мав удвічі менший дохід на душу населення, ніж в Росії, і в 2002 р. душевий дохід (gross national income) становив \$200. Близько двох третин населення (64%) у 2003 р. жило менше ніж за \$2,15 на день. За період 1999–2003 рр. відбулося певне зменшення бідності, що пов'язується із економічним зростанням, починаючи з 1999 р.

Рівень бідності є зіставлюваним із 54% бідних у Киргизстані (2001 р.) та 45% в Молдові (2002 р.). У 2003 р. приблизно три чверті бідних людей Таджикистану (лише близько 65% населення) проживало в двох регіонах (Катлоні та Сугді).

Рівень бідності зменшився, починаючи з 1999 р., коли бідним був 81% населення. Падіння бідності спостерігалось більшою мірою в сільськогосподарських районах. Окрім регіонального чинника, важливе значення мають демографічні характеристики домогосподарств, такі як великий розмір, значна кількість дітей молодшого віку. Але впродовж 1999–2003 рр. зростає нерівномірність за доходами, найвищою вона є в Душанбе і Катлоні.

Споживання покращилося в міській та сільській місцевостях, проте в останній зрушення були суттєвішими. Рівень бідності в міській місцевості становить 59%, в сільській – 65%. Оскільки 73% населення проживають у сільській місцевості, то це свідчить про те, що бідність у Таджикистані має сільське походження. Однак рівні бідності починають вирівнюватися в обох типах поселень.

Бідні сім'ї в Таджикистані схильні мати більше дітей, з іншого боку, наявність літніх осіб позитивно відбивається на витратах, незважаючи на низький розмір пенсій. Якщо у складі домогосподарства наявна велика кількість жінок, то це негативно позначається на його добробуті, що пояснюється культурними традиціями та гендерною нерівністю (нижчою оплатою жінок).

В країні поширена тіньова зайнятість, і ті, хто працює у формальному секторі, наражаються на вищий ризик бідності. Відбувається повернення до навчання, оскільки споживання є нижчим у домогосподарствах, очолюваних головою із базовою освітою. Домогосподарства, очолювані особою із вищою освітою, мають витрати на 20% вище, ніж домогосподарства, очолювані особою із початковою освітою.

Бідність у Таджикистані має й інші характеристики: на харчування у 2003 р. витрачалось 67% від доходів, причому у нижчому квінтілі – 72%, у вищому – 62%. Високою є залежність домогосподарств від продажу майна та допомоги родичів і друзів: у 2003 р. шість із восьми сімей реалізували свої активи, і близько 5 позичали засоби у друзів та родичів.

* звіт Світового банку за 2005 р. (дані 2003 р.).

Європейські країни (СНД-3)

Для цього субрегіону характерною є відмінність у рівнях бідності та її профілях, хоча можна побачити й спільні риси. Найменш заможною є Молдова, яка взагалі належить до найбідніших країн Східної Європи та Центральної Азії.

Найчастіше до категорії бідних потрапляють великі родини із дітьми, що мають суттєві рівні залежності. Проте таких родин небагато, оскільки традиційно країни мають тенденцію до проживання домогосподарствами у складі 3–4 осіб. До більшого ризику бідності схильні діти молодшого віку, а його значення суттєво зростає, починаючи з третьої дитини. Для Білорусі та України не виявлено прямих зв'язків між старістю та бідністю, хоча рівні бідності є вищими для домогосподарств із літніми особами, особливо у старшому віці (понад 65 років). Бідність має гендерний аспект (біднішими є домогосподарства, очолювані жінками).

Бідність в Україні та Білорусі має сільське походження, в Молдові вищою є бідність у малих містах, друге місце посідає сільська місцевість. Для всіх країн субрегіону велике значення має територія проживання, оскільки їм притаманні суттєві відмінності в соціально-економічному розвитку та поширенні бідності в просторовому аспекті.

Існує пряма залежність між безробіттям, освітнім рівнем та бідністю. Для Молдови зайнятість не гарантує уникнення бідності, оскільки ризики бідності для зайнятих та незайнятих є практично однаковими, а переважна більшість бідних проживає в домогосподарствах, чий голова є зайнятим.

Бідність характеризується й негрошовими аспектами (виявляється у доступі до освітніх послуг, послуг охорони здоров'я, рівні споживання тощо).

Білорусь

За період 1997–2002 рр. бідність у Білорусі істотно знизилася. У 2002 р. рівень бідності тут становив 18,5%, тобто практично половину від рівня 1997 р., рівень крайньої бідності знизився ще більше: з 19% до 7% за аналогічний період. Білорусь має відносно невелику нерівномірність споживання за регіонами, хоча коефіцієнт Джині дещо підвищився за аналізований період. Низька нерівномірність пояснюється регулюванням заробітної плати, фіксацією цін та соціальними трансфертами.

Деякі групи населення демонструють вищі рівні бідності. Бідність диференціюється залежно від території проживання. Зокрема, ризик бідності в Мінську складає лише третину від середньої величини по країні. Мешканці сільської місцевості мають найвищий ризик бідності і складають значну частину бідного населення (39% від загальної кількості бідних). Бідність та крайня бідність є вищими в Брестській, Гомельській та Могилевській областях, де проживають 53% бідних.

Ризик бідності зростає зі збільшенням розміру домогосподарства. Зокрема, нижчі за середній рівні бідності мають домогосподарства у складі 2–3 осіб. Домогосподарства із чотирьох осіб демонструють середні рівні бідності. Ризик бідності у домогосподарствах із 5-ма та більшою кількістю осіб зростає вдвічі (становить 38% проти 19% середньої величини).

Існує суттєвий зв'язок між рівнем освіти та бідністю. Ризик бідності зменшується із підвищенням освітнього рівня. Вищий ризик бідності мають домогосподарства, очолювані особами із неповною початковою освітою (ризик бідності становить близько 34%). Проте такі домогосподарства складають лише 4 від усіх бідних, тоді як переважна більшість бідних людей проживають у домогосподарствах, очолюваних особами із середньою або професійною середньою освітою. Заробітна плата осіб із вищою освітою за інших рівних умов на 58–66% є вищою, аніж в осіб із базовою освітою.

Бідність пов'язується із старістю, хоча прямих зв'язків не існує. Вищий рівень бідності демонструють домогосподарства, очолювані пенсіонерами, які складають велику частку бідних та вкрай бідних домогосподарств. Одна третина домогосподарств Білорусі має у своєму складі літніх людей. Проте ризики бідності є однаковими і для домогосподарств, у складі яких є літні особи, і для тих, що їх не мають. Це пояснюється як системою соціального забезпечення літніх людей, так і наявністю в домогосподарствах осіб, котрі працюють.

Ризик бідності залежить від характеру зайнятості. Зокрема, вищим він є для зайнятих у сільському господарстві, нижчим – для «білих комірців» та тих, хто працює на себе. Домогосподарства із колгоспниками та пенсіонерами демонструють найвищі рівні крайньої бідності, тоді як робітники та пенсіонери складають понад 70% від вкрай бідного населення.

Ризик потрапляння до категорії бідних зростає зі збільшенням кількості дітей, помірно до 2 дітей і дуже стрімко понад цю кількість. Навіть враховуючи нижчу вартість утримання дитини, домогосподарства у складі із трьома та більше дітьми мають у три рази вищий за середній ризик опинитися в категорії бідних. Проте питома вага таких домогосподарств серед бідних є невеликою (приблизно 15%). У цілому 58% домогосподарств у своєму складі мають дітей. Однак ризик бідності для сімей із 2–3-ма дітьми пов'язується ще із наявністю лише одного із батьків. Хоча питома вага таких сімей серед бідних становить лише 4%, глибина бідності для них є більшою, і вони на 55–60% більше ризикують стати бідними, аніж інші родини.

У 1995 та 2002 рр. бідність у Білорусі носила суто гендерний характер. Домогосподарства, очолювані жінками, у 2002 р. спожили на 10% менше, аніж очолювані чоловіками (у 1995 р. різниця становила 4,7%, у 1998 р. – 4,5%). Середня заробітна плата для жінок, незважаючи на їхній вищий освітній рівень, становить 81,5% від середньої заробітної плати чоловіків. Водночас 56% бідних домогосподарств очолюються саме жінками.

* звіт Світового банку у 2003 р. (дані 1995–2002 рр.).

Молдова

Стале економічне зростання Молдови, починаючи з 2000 р., змінило десятиліття економічної кризи та поширення бідності. Економіка зросла приблизно на 40%. До нинішнього часу зростання Молдови залежало, передусім, від розширення сімейного споживання та наявності надходжень від переказів членів домогосподарств, котрі працюють за кордоном.

Профіль бідності Молдови характеризується такими ознаками:

1) існує суттєва відмінність у рівнях бідності за розташуванням: рівні бідності є найвищими в малих містах (63% бідних), другі за величиною – в сільській місцевості (52%), найнижчі – у великих містах (29%);

2) хоча мешканці малих міст мають найвищий ризик бідності, проте більшість населення проживає в сільській місцевості (63% в 2002 р. проти 21 % та 16 %, відповідно, у великих та малих містах), сільська бідність переважає, і 68 % від усіх бідних проживають у сільській місцевості;

3) демографічні характеристики домогосподарств є також суттєвими: особи, що проживають у великих домогосподарствах, домогосподарствах із великою кількістю дітей та літніх осіб вірогідніше стануть бідними. Рівень бідності стрімко зростає зі збільшенням кількості дітей, і в середньому рівень бідності є вищим для дітей, аніж для дорослих та літніх осіб;

4) особи, котрі проживають у домогосподарствах, що їх очолює людина із вищою освітою, мають набагато меншу вірогідність опинитися серед бідних, але на перехідному ринку праці, особи в домогосподарствах, чий голова має закінчену середню освіту, перебувають в не набагато кращому становищі, ніж ті, чий голова має нижчий рівень освіти;

5) зайнятість адекватно не захищає від бідності: ризики бідності для осіб у домогосподарствах, очолюваних зайнятими, є неістотно нижчими, аніж для осіб, голови домогосподарств яких є неактивними (здебільшого пенсіонерами). Переважна більшість бідних (73%) проживає в домогосподарствах, де голова є зайнятим;

6) в цілому пенсіонери не підпадають під високі ризики бідності: їхній ризик бідності відповідає середньому рівню в Молдові;

7) особи в домогосподарствах, чий голова зайнятий в сільському господарстві, особливо сільськогосподарські робітники, перебувають у зоні найвищого ризику бідності.

Поширення бідності та збільшення її глибини було суттєвим для Молдови протягом економічного спаду. До 1999 р. 71% населення Молдови були бідними на протизвагу 47% у 1997 р. Економічне зростання з 2000 р. створило сприятливі умови для подолання бідності, і до 2002 р. рівень бідності повернувся до докризового.

Економічне зростання було ключовим фактором подолання бідності, але найбільше на рівень бідності впливало місце проживання бідних. У сільській місцевості й великих містах найбідніші групи населення мали найменше скорочення споживання впродовж спаду і найбільше пропорційне його відновлення в процесі зростання. Це демонструє відносну стабільність, що в сільській місцевості забезпечується сільським господарством і низькою оплатою праці в торгівлі у великих містах. У малих містах, на відміну від інших територій, найбідніші прошарки населення демонстрували катастрофічне падіння споживання впродовж кризи і найбільшій темпи зростання впродовж економічного оновлення. В цілому споживання на душу населення зростало в період оновлення на 10% на рік для всіх, окрім найбідніших домогосподарств у сільській місцевості, великих та малих містах.

Тісний зв'язок між економічним ростом та бідністю означає, що, доки відбудуватиметься зростання, воно спричинятиме подальше скорочення бідності, але істотна частина населення підпадає під ризик бідності (ще із кризових часів). Без будь-яких суттєвих змін у структурі споживання, навіть якщо б Молдова мала ріст 8% понад 5 років поспіль, більше аніж один із п'яти громадян все ще був би бідним у 2007 р.

Наявні зростаючі диспропорції у доступі до послуг охорони здоров'я й освіти, в майбутньому спричинять суттєву різницю в добробуті бідних та багатих верств населення. Інвестиції в людський капітал є розкішшю в Молдові. Хоча всі домогосподарства впродовж економічного спаду зменшили споживання послуг охорони здоров'я, збільшення використання послуг у період відновлення відбулося лише в заможних домогосподарствах. Щодо освіти, то до кризи норми вступу були сталими. За часів кризи доступ до освіти скоротився, а в період оновлення відновився, знову ж таки, за рахунок заможних домогосподарств. Бідні домогосподарства мають менші можливості дати освіту своїм дітям, що створює "порочне коло" бідності для наступних поколінь.

Існують суттєві відмінності в життєвому рівні між великими містами (Чісінау та Балті), малими містами і сільською місцевістю. Збільшення землеводіння спричинило незначне покращення добробуту в сільській місцевості. Позбавлення доходів є найнижчим у двох великих містах (Чісінау та Балті), перш за все завдяки кращим можливостям зайнятості, тоді як землеводіння в сільській місцевості скорочує

ризик бідності на відміну від малих міст. Різниця в добробуті є суттєвою також і у негрошовому вимірюванні. Охорона здоров'я, обов'язкова середня освіта та подальше продовження навчання на вищих рівнях систематично є нижчими в сільській місцевості. Як і в більшості бідних країн, у цих типах поселень відсутні зручності в приміщеннях, питна вода отримується із колодязів. Відсутня інформація про якість питної води, проте характерним є зниження доступу до водопроводу за період 1997–2002 рр.

** звіт Світового банку за 2004 р. (дані 2002 р.).*

Російська Федерація

Російська Федерація є поліетнічною державою, що охоплює велику територію та має суттєві відмінності регіонального розвитку й поширення бідності. Тому у ході дослідження профілю бідності передусім звертають увагу на регіон проживання, а далі аналізують решту характеристик. Тут відсутня концентрація бідності в одному районі, але можна виокремити вогнища бідності в багатьох регіонах країни. Бідність має переважно сільське походження.

Як і в інших країнах, до вищого ризику бідності схильні домогосподарства із дітьми (до 15 років). Бідність серед населення похилого віку є найменшою, що пояснюється дієвістю пенсійної системи та належним рівнем пенсійного забезпечення. Найвищий ризик бідності мають безробітні, найнижчий – пенсіонери, котрі працюють. Проте найбільше бідних проживає в домогосподарствах із головою, який працює. На бідність впливає характер та сектор зайнятості, оскільки високі доходи є характерними для працівників певних секторів економіки.

Бідність обернено пропорційно корелює з освітнім рівнем, простежується тенденція до скорочення бідності в домогосподарствах, очолюваних особою без початкової освіти, проте політика безкоштовної освіти забезпечує приблизно однаковий кваліфікаційний рівень дорослого населення (середній та професійно-технічний), що певною мірою послаблює дію цього чинника.

Ризик бідності посилюється у разі поєднання кількох факторів бідності.

Російська Федерація

Основними характеристиками бідності в Росії є місце проживання, демографічний склад домогосподарства (особливо кількість дітей) та безробіття.

Для домогосподарств із сільської місцевості ризик бідності є більшим. Він становить 30% на противагу 17% у міській місцевості (виключаючи Москву). Для сільської місцевості характерним є вищий рівень бідності, ніж для міської. Рівень споживання в сільській місцевості на 28% нижчий за межу бідності порівняно із 25% дефіциту в міській місцевості. Тоді як сільське населення становить 25% від загальної чисельності населення, серед бідних їх питома вага складає 40%.

У невеликих містах також спостерігається високий рівень бідності. В Росії кількість міст із чисельністю жителів менше ніж 20 тис. є набагато більшою, ніж нормативний рівень міжнародних порівнянь. Чим меншим є населений пункт, тим більшою є бідність. Зокрема, рівень бідності в малих містах (менше ніж 20 тис. осіб) вдвічі більший, ніж у містах із населенням понад 1 млн. осіб.

Масштаби бідності відрізняються в регіональному розрізі. До суб'єктів Російської Федерації, де у 2002 р. рівень бідності перевищував 40%, належать: Республіка Дагестан, Республіка Інгушетія, Республіка Кабардино-Балкарія в Південному федеральному окрузі; Республіка Тува, Усть-Ординський Бурятський автономний округ; Агінський Бурятський

автономний округ у Сибірському федеральному окрузі; Комі-перм'яцький автономний округ у Приволзькому федеральному окрузі. На протилежному кінці спектра перебувають регіони з рівнем бідності меншим за 10%: м. Москва, Тульська та Белгородська області в Центральному федеральному окрузі; м. Санкт-Петербург у Північно-західному окрузі; Ханті-Мансійський та Ямало-Ненецький автономні округи в Уральському федеральному окрузі. Однією із особливостей російської бідності є її просторова неоднорідність: відсутня концентрація бідності в конкретній частині країни (на противагу більшості інших країн). Оскільки бідні регіони мають невелику чисельність населення, вони складають малу частку в загальній бідності.

Діти, особливо молодшого віку, наражаються на більший ризик бідності, ніж доросле населення та люди літнього віку. В Росії ризик бідності серед дітей є на 36% вищим за середній. Ризик бідності серед людей похилого віку найнижчий – на 25% нижчий ніж середній, що пояснюється ефективністю системи пенсійного забезпечення. Протягом життєвого циклу ризик бідності є найвищим у дитинстві (для всіх вікових груп від 0 до 15 років). Серед працездатного населення найвища бідність спостерігається у віковій групі 35–40 років. У старості бідність є найвищою серед населення після 70 років.

Однією із стійких груп бідних є безробітні. В 2002 р. ризик бідності серед них перевищував середній на 65%. На іншому полюсі перебувають пенсіонери, які працюють, серед них ризик бідності є найменшим і становить біля третини від середнього рівня.

Для перерахованих груп – населення сільської місцевості та невеликих міст, сімей із дітьми та безробітних – характерний не лише найвищий рівень бідності, бідність серед них є найглибшою. Домогосподарства, що мають кілька факторів ризику бідності одночасно, схильні до найвищого рівня бідності. Наприклад, при тому, що сільська бідність є вищою ніж міська за усіма демографічними групами і групами з трудовим статусом, особливо високими є показники серед сільських дітей (рівень бідності 40%) та сільських безробітних (бідність становить 44%).

Переважну більшість бідних складають родини, що працюють (порівняно із родинами з безробітними дорослими членами родини), дорослі громадяни із середньою та професійно-технічною освітою (порівняно із особами, що мають лише початкову освіту), а також сім'ї з дітьми (порівняно із бездітними родинами).

Найбільшу частку в загальній чисельності бідних складають члени домогосподарств, які працюють, незважаючи на те, що рівень бідності в цій категорії нижчий за середній рівень. Більшість бідних (87%) належать до родин, в яких один або кілька членів працюють.

Вищому ризику бідності піддаються великі домогосподарства з дітьми. Ризик бідності є надзвичайно високим для домогосподарств, що мають троє та більше дітей, половина таких домогосподарств були бідними у 2002 р. Однак ці домогосподарства становлять лише 3,3% від загальної кількості населення, і, відповідно, їх внесок до загального показника рівня бідності складає лише 8,2 відсоткових пункти. Незважаючи на те, що ризик бідності різко збільшується із збільшенням кількості дітей, більшість бідних із дітьми є домогосподарствами, які мають одну чи дві дитини. Ці домогосподарства становлять 59% від усіх бідних. Третина бідних – домогосподарства без дітей.

Як і в більшості інших країн, у Росії спостерігається негативна кореляція між ризиком бідності та рівнем освіти голови домогосподарства. Рівень бідності має стійку тенденцію до зниження від домогосподарств, де голова не має початкової освіти (24% від загальної кількості бідних), до домогосподарств, де голова має вищу та післядипломну освіту (6%). Проте в силу реалізації політики безкоштовної освіти більшість населення

має приблизно однаковий рівень кваліфікації. Таким чином, більшість бідних дорослих громадян (83%) мають середню або професійно-технічну освіту.

Хоча в 2002 р. ВВП на душу населення в Росії становив \$ 6, що суттєво перевищує будь-яку межу бідності, однак кожний п'ятий був бідним. Причин бідності дві: ВВП не може споживатися в повному масштабі, доходи розподіляються нерівномірно. Рівень заробітної плати є низьким та концентрується у певних секторах економіки, що не забезпечує відповідного споживання.

** звіт Світового банку за 2004 р. (дані 2002 р.).*

Туреччина

Рівень бідності турецького населення є достатньо високим, що в більшості випадків пояснюється демографічними чинниками (розміром, структурою домогосподарства, віком його членів). Причиною бідності є велика кількість утриманців. Переважна кількість турецьких домогосподарств мають у своєму складі дітей і більшість бідних домогосподарств – із дітьми. Значущою є стать голови домогосподарства (ризик бідності є вищим для жінок).

Існує залежність між статусом зайнятості голови домогосподарства та бідністю. Домогосподарства, очолювані безробітними, мають вищі ризики бідності. Освітній рівень обернено корелює із бідністю: домогосподарства: очолювані особами із вищою освітою, мають практично нульовий рівень бідності. Велике значення для міської та сільської місцевості має сектор зайнятості.

Як і в більшості країн регіону, рівень бідності є вищим у сільській місцевості, що пояснюється обмеженими можливостями зайнятості. Існують також і регіональні відмінності.

Бідність має й негрошові аспекти прояву, такі як умови проживання, доступ до послуг, обмежене споживання тощо.

Туреччина

У 2002 р. 27% турецького населення було бідними. Бідність у Туреччині стійко пов'язується із віком та складом домогосподарства; діти та сім'ї з дітьми є біднішими за середній рівень. Бідність монотонно зростає із зростанням кількості членів домогосподарства, починаючи з трьох. Для Туреччини кількість домогосподарств із одним або двома членами є невеликою (приблизно 1% складають одиночні домогосподарства і 8% – домогосподарства із двох осіб). Такі сім'ї в більшості випадків складаються із літніх осіб, що демонструють вищий за середній рівень бідності, але менший, аніж діти.

Великі домогосподарства є біднішими за малі, і це пов'язується із тим, що великі домогосподарства, як правило, мають у своєму складі дітей, які характеризуються високим рівнем бідності. Домогосподарства без дітей або з однією дитиною мають нижчий за середній рівень бідності. Існує також кореляція між наявністю в складі домогосподарства літньої особи та бідністю, проте цей зв'язок не є таким сильним, як у випадку із дітьми. Щодо залежності вікових чинників бідності варто зазначити, що діти молодшого віку є найбільш бідною групою, а літні особи є біднішими за дорослих активного віку, однак не такими бідними, як діти. Для турецьких домогосподарств нетиповою є ситуація наявності у складі і літніх осіб, і дітей, або ні тих, ні інших (іх питома вага становить 12%), тоді як домогосподарства із дітьми складають 66%, і лише 4% з них мають у складі літніх осіб та не мають дітей. Сім'ї без утриманців рідко є бідними (12% від усіх бідних), водночас домогосподарства із дітьми та літніми особами у своєму складі становлять 38% від усіх бідних, але таких сімей є небагато (менше ніж одна п'ята). У своїй більшості бідні – це сім'ї з дітьми.

Існує також зв'язок між статусом голови домогосподарства на ринку праці та бідністю, оскільки безробіття зменшує доходи домогосподарств і викликає бідність. Рівень бідності для домогосподарств, очолюваних безробітними, становить 35,4% порівняно із 27% в середньому по вибірці. Окрім цього, іншими демографічними характеристиками, що асоціюються із бідністю, є стать голови домогосподарства (відповідно 32% та 26,6% рівня бідності мають домогосподарства, очолювані жінками та чоловіками) та його освітній рівень. Але варто зазначити, що домогосподарства, очолювані жінками, складають лише 6,5%. Безграмотні голови домогосподарств або ті, які не мають закінченої первинної освіти, демонструють рівні бідності вдвічі більші за середні, тоді як особи із вищою освітою характеризуються практично нульовим рівнем бідності.

Існує суттєва різниця у рівнях бідності в сільській та міській місцевостях (у міській місцевості рівень бідності становить 22%, в сільській – 35%). Чинники високої бідності в сільській місцевості є такими самими, що і в середньому по країні. Сільська місцевість характеризується обмеженими можливостями зайнятості, і сільські домогосподарства із безробітним головою демонструють високі рівні бідності. Велике значення як для сільської, так і для міської місцевостей має сектор зайнятості, однак у сільській місцевості переважає зайнятість у сільському господарстві, що пропонує менш вигідний вибір зайнятості порівняно із формальною зайнятістю в міській місцевості. Освіта чинить ідентичний вплив в обох типах поселень: рівень бідності зменшується відповідно до зростання кількості років навчання.

Бідність обмежує доступ населення до багатьох товарів та послуг. У Туреччині існує суттєва відмінність в умовах проживання. Половина представників вибірки проживає в будинках, інші 27% – в квартирах. Індивідуальні будинки переважають у сільській місцевості, а квартири є майже виключно міським явищем. Біля 6,5% мешканців квартир є бідними, тоді як 36% бідних мешкає в індивідуальних будинках.

Якщо аналізувати бідність у розрізі землеволодіння, то 27% опитаних засвідчили, що вони мають у власності земельну ділянку, однак ці домогосподарства були біднішими за середній рівень. Середній розмір земельної ділянки для бідних домогосподарств становив 75% від розміру ділянки небідних домогосподарств. Понад 1/5 населення має у власності автомобіль, але тільки 6% із них були бідними.

Бідні верстви мають обмежені можливості для витрачання ресурсів. Рівень бідності серед тих, хто палить, випиває, відвідує комп'ютерні курси і має доступ до громадського транспорту, наприклад, для проїзду до школи, є нижчим від загального і становить 27% середнього рівня. Купівельна спроможність також варіюється між бідними та небідними; останні більшість продукції купують на ринках.

Туреччина належить до країн із середнім рівнем доходів, проте нерівність у ній є великою. Індекси споживання та доходів демонструють, що нерівність є більшою в міській місцевості порівняно із сільською, але не набагато. Інші дані підтверджують, що в Туреччині існує розподіл на схід-захід. Південно-Східний та Східно-Анталійський регіони є біднішими і мають нижчий рівень людського розвитку, аніж Західна Туреччина.

* звіт Світового банку за 2005 р. (дані 2002 р.).

Таким чином, аналіз сучасних профілів бідності населення та їх трансформації за окремими групами країн регіону Східної Європи та Центральної Азії дає можливість зробити певні узагальнення:

1. В бідніших країнах регіону (Центральноазійських та Кавказьких) суттєве значення мають передусім економічні характеристики домогосподарств (статус на ринку праці, характер зайнятості, освітній рівень голови домогосподарства тощо). Важливу роль грає не тип поселення (міська чи сільська місцевості), а регіон проживання, його наближеність до інших, більш заможних країн або до столиці. В окремих країнах цього регіону сільська місцевість має нижчі рівні бідності, аніж міська, що пояснюється активним веденням підсобного господарства в селах та обмеженим доступом до продуктивної зайнятості в міській місцевості. Однак навіть впродовж короткого періоду спостережень можна зазначити, що з часом у міській місцевості ситуація із зайнятстю покращується, а в сільській місцевості не відбувається суттєвих зрушень, що фактично призводить до вирівнювання рівнів бідності в обох типах поселень. Демографічні чинники грають другорядну роль, причому для азійських республік характерним є проживання великими родинами із великою кількістю дітей, що посилює ризик бідності. Ризик бідності в більшості випадків пояснюється демоекономічним навантаженням в домогосподарствах (кількістю утриманців на одну особу, яка працює). Бідність є глибшою та гострішою, охоплює переважну частину населення, поширеними є крайні прояви бідності. Саме тому, вивчаючи бідність в цьому субрегіоні, необхідно враховувати її немонетарні аспекти;

2. Для країн Західної Європи характерна менша залежність від демографічних чинників, хоча традиційно більш уразливими є родини із трьома та більше дітьми, одинаки-пенсіонери, безробітні, населення в сільській місцевості, недієздатні особи, етнічні меншини тощо. В більшості випадків бідність серед людей літнього віку є незначною, що пояснюється ефективною системою пенсійного забезпечення. Практично відсутня гендерна нерівність, характерне суттєве включення жінок на ринку праці. Проте економічне зростання не завжди забезпечує переваги для всіх верств населення і нерідко призводить до збільшення нерівності за доходами. Дослідження бідності в традиційних аспектах (особливо за демографічними характеристиками) відходить на другий план, на перше місце виступає вивчення проблеми соціального виключення та пошук ефективного моніторингу найменш суспільно включених верств населення;

3. Для країн Східної Європи та СНД-3 сьогодні характерною є суттєва залежність від демографічних факторів бідності, таких як розмір домогосподарства, кількість утриманців, наявність дітей молодшого віку, життєвий цикл, гендерна нерівність тощо. Але окрім цього, наявні регіональні диспропорції, відмінність між міською та сільською місцевостями; дуже важливим є соціально-економічний статус та рівень освіти голови домогосподарства, землеволодіння тощо.

Україна за визначальними профілями бідності належить до останньої групи держав і демонструє перехідне положення. Досить сказати, що аналогічна ситуація спостерігалася в більшості країн – нових членів Європейського Союзу. Сьогодні можна вважати позитивним фактом послаблення суто економічних чинників бідності, які були важливими в часи економічної кризи, хоча в майбутньому у разі зростання темпів економічного розвитку такі фактори, як статусні характеристики на ринку праці, характер зайнятості тощо, знову гратимуть вирішальну роль.

Належний рівень доходів від трудової діяльності повинен у майбутньому нівелювати демографічні чинники бідності. При цьому для зменшення ризиків бідності серед традиційно вразливих категорій населення – літніх, недієздатних осіб, дітей – необхідно запроваджувати ефективні механізми державної підтримки в системі соціального страхування та соціального забезпечення.

У країнах Східної Європи й Центральної Азії основними цілями державної політики, спрямованої на скорочення бідності, поступово визначаються: (1) сприяння створенню сучасних робочих місць і підвищенню продуктивності праці, (2) підвищення якості послуг, що надаються населенню, і (3) вирішення проблем соціальної нерівності та рівного доступу.

Хоча багато країн регіону успадкували ефективні системи освіти й охорони здоров'я, а також відносно високоякісну інфраструктуру, у процесі переходу до ринкової економіки доступ до послуг став обмеженим, а їхня якість знизилася, і в цьому плані спостерігається лише часткове поліпшення ситуації. У міру підвищення економічних показників країни регіону виділяють більше ресурсів на соціальні потреби, однак у багатьох випадках видатки значною мірою обмежуються бюджетними можливостями, а нові механізми й системи ще не повністю пристосовані до нових умов.

У країнах регіону існують значні відмінності між містами й сільською місцевістю, між великими й невеликими містами в плані показників бідності. Деякі країни намагаються вирішити цю проблему за допомогою дотацій, що надаються відсталим регіонам із державного бюджету, але в багатьох випадках ці дотації повинні бути більш продуманими й адресними, а можливості регіонів щодо ефективнішого використання ресурсів повинні бути розширені.

Для розробки програми й заходів політики, що сприяють скороченню бідності, потрібно володіти достовірними даними про характер, глибину й структуру бідності. Особливого значення при цьому набуває інформація щодо територіального розподілу бідного населення та визначення так званих зон підвищеної бідності.

РОЗДІЛ 2. БІДНІСТЬ В УКРАЇНІ: ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПРОФІЛІ БІДНОСТІ

2.1. Нові аспекти української бідності

Впродовж перехідного періоду та економічної кризи, якої Україна зазнала впродовж 1990-х років, відбулося суттєве зниження показників реальних доходів населення, споживання та забезпеченості сімей товарами і послугами. За цей період у структурі використання доходу майже в два рази зросла частка витрат на харчування, вдвічі знизилась питома вага витрат на непродовольчі товари, а така стаття, як накопичення, впала до від'ємного значення. При цьому різко зросла роль натурального господарства в забезпеченні споживчих потреб населення, максимально активізувалася самозабезпечувальна функція домогосподарств. Особливо відчутним падіння показників життєво рівня було у 1991–1995 рр.. В результаті цього у 2000 р. фізичний обсяг роздрібного товарообігу становив майже третину від обсягу 1990 р. Якщо протягом 1980–1992 рр. у роздрібному товарообігу дещо переважала непродовольча складова, то з 1993 р. різко зросла питома вага продовольчих товарів, і тільки у 1997 р. її частка почала поступово знижуватися.

Практично з початком нового тисячоліття Україна вийшла з тривалої економічної кризи: 2000-й рік став переломним, оскільки було досягнуте зростання всіх макроекономічних показників. Примітним є той факт, що вже в 2001 р. ефект економічного зростання відчутно позначився на показниках рівня життя. Спостерігалось зростання не тільки реальних доходів, а й показників споживання, значне покращення структури доходів та витрат населення. Ще з 2000 р. почали помітно зростати обсяги роздрібного товарообігу та платних послуг, а з 2001 р. – обсяги введення в експлуатацію загальної площі житлових будинків.

Слід зазначити, що 2001-й рік став переломним не тільки в ситуації з рівнем життя, а й із бідністю. Починаючи з 2002 р., спостерігається стабільна тенденція щодо зниження масштабів абсолютної бідності.

Соціально-економічне середовище в Україні у новому тисячолітті формувалося під впливом низки факторів зовнішнього та внутрішнього походження. І якщо зовнішні фактори були результатом глобального переосмислення людством у другій половині ХХ сторіччя мети розвитку цивілізації, то внутрішні чинники являли собою складні та неоднозначні процеси економічних і соціальних трансформацій. Саме ці трансформації вплинули не тільки на зміни тенденцій і ситуації з бідністю, а й на розуміння цієї наукової категорії та соціально-економічної проблеми.

Чи внесло нове тисячоліття корективи до постулатів дослідження української бідності? Принаймні, сьогодні можна констатувати, що певні процеси мали зіграти роль каталізатора змін в уявленнях про бідність як соціально-економічну категорію, а саме:

- Макроекономічне зростання, що дало більше фінансових ресурсів для державного впливу та сприяло зростанню життєвого рівня практично всіх верств населення країни.
- Зменшення масштабів абсолютної бідності і зведення до мінімуму крайніх її форм, тобто локалізація тих проявів явища, які представлені у традиційному абсолютному контексті.
- Посилення захисної (пасивної) функції державної соціальної політики, подекуди до межі розбалансування економічної системи.
- Загострення житлової проблеми та проблеми доступності якісних соціальних послуг для різних верств населення, незважаючи на сталий процес соціалізації бюджету.
- Інтенсифікація в країнах Євросоюзу (зокрема серед нових його членів) досліджень бідності як позбавлення нормальних умов життя.

Отже, вищезазначені процеси, що діяли одночасно впродовж десятиріччя, мали здійснити певний вплив на розуміння бідності в суспільстві та на визначення методології її дослідження серед науковців.

Ще донедавна Україна сприймалася науковцями та громадськістю як суспільство зі значними масштабами абсолютної бідності, коли більше половини населення має доходи, нижчі від рівня прожиткового мінімуму, і не забезпечене мінімумом ресурсів для фізіологічного виживання. Отже, про європейські підходи до оцінки явища не йшлося. Все зводилося до думки про нестачу коштів для нормального життя, а не до обмеженості доступу до системи життєвих благ внаслідок різних причин.

З тих пір, як українські науковці та спеціалісти міжнародних організацій заговорили про бідність в Україні, пройшло вже більше десятка років, впродовж яких накопичено чималий досвід досліджень і використано для оцінки явища велику кількість наявних у світі підходів. Сьогодні моніторинг ситуації з бідністю в країні та регіонах, що розпочався на державному рівні з 2001 р., проводиться на постійній основі й щороку доповнюється новими складовими, які враховують зміни у соціально-економічній ситуації в країні та у матеріальному становищі українського населення. Якою ж сьогодні є картина української бідності за ознакою наявності коштів?

Аналіз ситуації з бідністю в Україні за період 1999–2006 рр. свідчить, що позитивний ефект від економічного зростання дав змогу зменшити масштаби абсолютної бідності. Проте він не вплинув на ситуацію з відносною бідністю, оскільки процес розшарування за доходами спинити не вдалося. Ми можемо спостерігати стрімке зменшення масштабів бідності за всіма без винятку абсолютними критеріями – критерієм прожиткового мінімуму, міжнародними критеріями (4,3 дол. США і 14,76 дол. США на одну особу на добу за ПКС¹) і комбінованим критерієм², що по суті відповідає абсолютному підходу. Також відбувається поступове зниження рівня бідності за критеріями споживання – структурним критерієм³, що базується на законі Енгеля (щодо структури витрат населення залежно від рівня матеріального добробуту) та за критерієм калорійності харчування⁴, що напряму характеризує такий крайній прояв бідності, як недостатнє харчування. При цьому практично стабільною залишається ситуація з відносною бідністю за національним критерієм⁵, яка впродовж останніх восьми років за різного роду змін ситуації коливається у межах 26–28%.

Склалася ситуація, коли два основні монетарні критерії бідності, прийняті на національному рівні – абсолютний (життєвий мінімум) та відносний (національний) – давали протилежні результати. Показники бідності за критерієм прожиткового мінімуму демонстрували приголомшливо позитивну динаміку, а показники бідності та крайньої бідності за національними критеріями (відповідно 75 та 60% медіанного рівня сукупних еквівалентних витрат) залишалися незмінними (рис. 2.1).

¹ Використано паритет купівельної спроможності, розрахований спеціалістами Світового банку.

² Комбінований критерій – вартісне значення національної межі бідності 1999 р., скориговане на середньорічний індекс інфляції.

³ Витрати на харчування складають більше 60% від сукупних витрат домогосподарства.

⁴ Добовий раціон харчування в середньому на одну особу в домогосподарстві становить менше ніж 2100 ккал.

⁵ 75%-ий поріг медіанного рівня сукупних еквівалентних витрат населення.

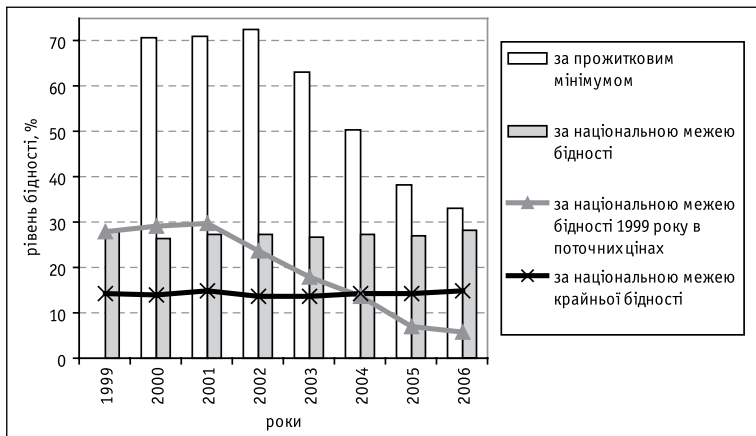

Рис. 2.1. Рівень бідності за основними критеріями визначення на національному рівні, Україна, 1999–2006 рр., %

На міжнародному фоні динаміка бідності в Україні має позитивну тенденцію. За всіма міжнародними критеріями, що ґрунтуються на нормативних підходах (2,15, 4,3 та 14,76 дол. США на особу на добу в ПКС, 2100 ккал на особу на добу) спостерігається значне покращення ситуації. Виняток становить структурний критерій (питома вага витрат на харчування), що за економічною теорією виступає чи не основним індикатором життєвого рівня. За цим критерієм ситуація в Україні змінюється надто повільно. Якщо у 1999 р. витрати на харчування у сукупних витратах перевищували 60% для 73,3% населення, то у 2006 р. ця сукупність зменшилась до 51,6% (рис. 2.2.).

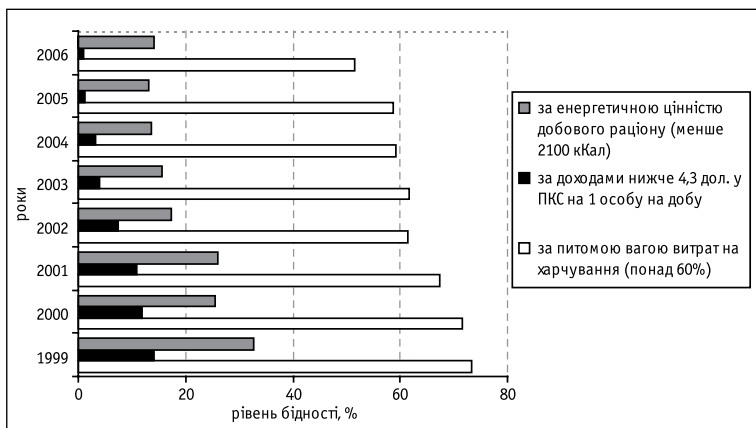

Рис. 2.2. Рівень бідності за основними міжнародними критеріями, Україна, 1999–2006 рр., %

Сьогодні дослідження монетарної бідності в Україні доцільно проводити на основі комплексного підходу, який дасть змогу визначити масштаби абсолютної і відносної бідності. Такий висновок є особливо актуальним на сучасному етапі розвитку досліджень бідності, оскільки дедалі гострішими стають дискусії щодо вибору єдиного критерію оцінки. Дискусії між прибічниками відносного і абсолютного підходів виникають внаслідок наявності позитивних та негативних характеристик для обох критеріїв. Непридатність того чи іншого критерію для сучасних умов пояснюється здебільшого специфікою перехідного періоду та особливостями розвитку соціально-економічної ситуації в країні.

Якщо абсолютний підхід характеризує бідність за встановленими та науково обґрунтованими фізіологічними або соціальними нормативами, без урахування фактичних рівнів споживання населення, то відносний критерій дає інформацію про те, яка частина населення не може забезпечити собі той рівень споживання, що фактично сформувався як стандарт у конкретній країні на цей період часу і є характерним для більшої частини населення.

Абсолютний критерій характеризує не тільки відставання певної частини суспільства від мінімальних нормативів споживання, а й дає інформацію про так звану абсолютну бідність, тобто споживання на межі фізіологічного виживання. Такий критерій виявляється особливо необхідним для дослідження ситуації в країнах із загально низьким рівнем життя, до яких все ще належить і Україна.

На противагу абсолютному, відносний критерій вказує скоріше на розшарування населення, ніж на рівень його споживання, з чого можна було б зробити висновок про непридатність такого підходу для досліджень у бідних країнах. Наприклад, рівень відносної бідності в Україні може бути значно нижчим, ніж у розвинутій країні Західної Європи, що саме по собі є нелогічним і не заслуговує на увагу. Однак посилення диференціації за доходами та нерівномірний розподіл ефекту від економічного зростання на різні за ступенем забезпеченості верстви українського суспільства виводить проблему дослідження відносної бідності на перший план у системі критеріїв для багатомірної оцінки.

Таким чином, не можна відмовитися від відносного критерію, на основі якого сьогодні встановлено національну межу бідності, оскільки проблема майнового розшарування для України залишається вкрай актуальною. Проте використання тільки цього критерію, з одного боку, не дає можливості коректно оцінити зміни ситуації з бідністю в динаміці, а з іншого – не дає відповіді на питання, яка частина населення не може забезпечити собі мінімальні життєві стандарти. Крім того, використання додаткових критеріїв (наприклад, структурних) дозволить виокремити найбільш гострі моменти в українській бідності.

Сьогодні серед науковців значного поширення набула думка, що жоден статистичний підхід не в змозі охопити всіх сторін та проявів бідності. На внутрішній характер цього багатоаспектного та суперечливого явища накладається безліч етичних міркувань та обмежень, від яких напряму залежать теоретичні викладки та методичні підходи до дослідження. Основна складність аналізу бідності полягає у відсутності точного визначення, яке б надавало можливість проведення кількісної оцінки цього явища. Здебільшого науковці схиляються до думки, що бідними є такі люди, чий ресурси є недостатніми для підтримання мінімального способу життя, прийнятого в певній країні на певний момент. За визначенням Євросоюзу 1984 р., бідними вважаються "люди, чий ресурси (матеріальні, культурні та соціальні) настільки низькі, що вони виключаються з мінімального способу життя, прийнятого для країни, в якій вони проживають".

Сьогодні ситуація із визначенням бідності не змінилася – число бідних, як і раніше, залишається для кожної країни суто умовною величиною, яка залежить від численних методичних та технічних рішень. Вибір критерію бідності для України та інших країн зі значними масштабами малозабезпеченості є особливо проблематичним, оскільки зміщення

кривої розподілу у бік низьких доходів збільшує помилку визначення. Досить зазначити, що у разі використання відносного критерію бідності встановлення порогу у 75% медіанного рівня витрат⁶ дає результат удвічі вищий, ніж за умови порогу у 60%⁷; застосування шкали еквівалентності порівняно із середньодушовим виміром змінює результати розрахунків на 5%, а використання середньої замість медіани підвищує показники бідності майже в півтори рази. Аналогічна ситуація складається й у разі використання абсолютних критеріїв – загалом із підвищенням вартісного значення межі бідності на 1 грн. рівень бідності зростає на 0,2 відсоткові пункти або на 0,7%.

Окремого розгляду потребує так званий суб'єктивний підхід до виміру бідності, який інтерпретує бідність не з соціологічної точки зору як віднесення себе до відповідної соціальної страти, а з економічної – як неможливість забезпечити своє існування за наявний дохід. Іншими словами, бідним є той, хто відчуває труднощі із врівноваженням свого бюджету, хто вважає, що йому потрібно більше ресурсів для життя або виживання.

Статистичні дані по Україні дають змогу отримати доволі якісні рейтинги суб'єктивної бідності, оскільки дані обстеження умов життя домогосподарств у блоку самооцінки містять запитання щодо достатності бюджету з більш-менш визначеним компонентом. Крім того, до блоку включено запитання щодо відчуття бідності власного існування або самоідентифікації бідності, яке демонструє суб'єктивну бідність у соціологічному вимірі⁸.

У 2006 р. 4,6% населення країни зазначило, що їм не вдалося забезпечити навіть достатнього харчування, а 35,9% постійно відмовляли собі у найнеобхіднішому, крім харчування. Слід зазначити, що ці показники дещо зменшилися порівняно з попереднім 2005 р. (рис. 2.3). Отже, за суб'єктивним критерієм близько 40% населення можна вважати бідними, а приблизно 5% – злидненими або вкрай бідними.

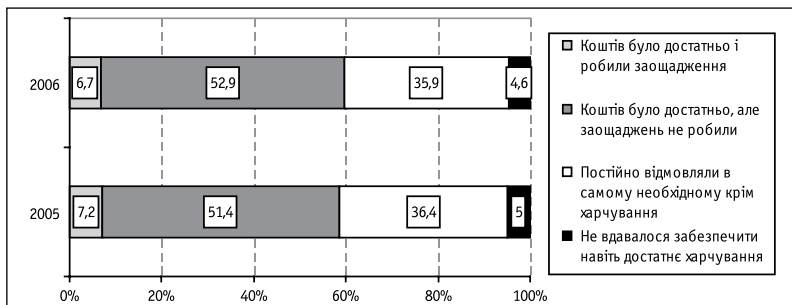

Рис. 2.3. Суб'єктивна бідність – оцінка населенням споживчих можливостей власних доходів, Україна, 2005 та 2006 рр., %

Такі значення помітно перевищують показники бідності як за абсолютним, так і за відносним критеріями. Однак вони можуть свідчити не тільки про брак коштів для нормального життя, а й про нездатність планувати бюджет родини або про несформовані споживчі настанови. Незважаючи на перелічені обмеження цього підходу, з таким значенням показника бідності можна було б погодитися. Достатньо перевірити адекватність оцінок власного статусу населенням країни через критерій самоідентифікації (рис. 2.4).

⁶ Поріг національної межі бідності.

⁷ Поріг національної межі крайньої бідності.

⁸ Модуль самооцінки доходів в обстеженні умов життя домогосподарств України, що проводиться Держкомстатом України на постійній основі.

Як бачимо, сьогодні 84,5% населення відносить себе до категорії бідних. До того ж, порівняно з попереднім роком цей показник зріс на 7,4 відсоткові пункти. Що ж, власне, відбувається з самовизначенням населення свого матеріального статусу? У 2006 р. більший відсоток населення вказав на зростання фінансових можливостей щодо забезпечення свого споживання, при цьому значно зріс відсоток населення, яке вважає себе бідним. Скоріше за все, життєві стандарти, що спонтанно формуються в суспільстві, значно випереджають життєві реалії. В такій ситуації будь-яке покращення матеріального становища сприймається населенням не як позитив, а як невдоволення темпами змін.

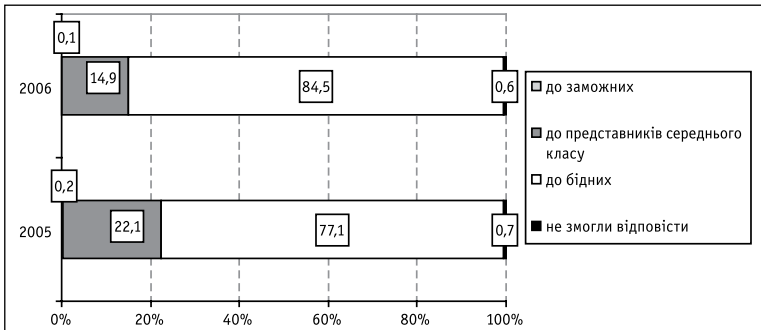

Рис. 2.4. Самоідентифікація бідності (до яких верств населення Ви себе відносите?), Україна, 2005–2006 рр., %

Отже, на даному етапі суспільного розвитку судити про масштаби бідності за суто суб'єктивними оцінками є недоречним. Необхідно шукати такі підходи, які б задовольняли об'єктивним визначенням і водночас враховували думку населення щодо ідентифікації бідності.

Одним із методів застосування суб'єктивного критерію для виміру бідності, що набув поширення в останні десятиріччя в розвинених державах Європи, є побудова індексу консенсусної депривації. Він базується на опитуванні респондентів за списком із складників, що пов'язані із споживанням та способом життя. Респондентам пропонується визначити, які з цих складників вони вважають необхідними для кожної людини, без яких неможливе цивілізоване існування в цій країні у цей період розвитку. Далі пропонується вказати, чи володіють вони речами, внесеними до списку. За цим методом критерій бідності визначається як недобровільна нестача трьох чи більше предметів першої необхідності у домогосподарстві респондента. У сучасній термінології, це так звана «бідність за умовами життя», яка базується не на кількості грошей в бюджеті домогосподарства, а на ступені задоволення основних потреб сучасного життя.

Обмеженість цього методу полягає у тому, що картина бідності буде змінюватися, якщо змінюватиметься кількість предметів першої необхідності. Звичайно, що перевага такого методу в першу чергу полягає в тому, що із зміною загального рівня добробуту в країні, а отже, і стандартів життя суспільства, можна змінювати список складників кількісно і якісно. Недоліки цього методу можуть бути мінімізовані на методичному рівні. Головним є те, що методологічно такий підхід найбільш відповідає сучасним уявленням щодо позбавлення нормальних умов життя.

З метою обмеження ризиків суб'єктивності в списку питань, відібраних для оцінки результатів опитування і в самому способі отримання рейтингу агрегацією, необхідно звернутися до чіткої аксіоматики. Традиційно для цього використовуються аксіоми, застосовані Діксом у першому дослідженні такого типу у Франції. Наявні в міжнародній

практиці підходи щодо визначення бідності за умовами життя виокремлюють із загальноприйнятої аксіоматики, головним чином, ідею рейтингу умов життя, одержаного шляхом рівнозваженої агрегації товарів або інших благ, поширених у більшості сімей, що ростуть із доходом і розглядаються суспільством як складова частина мінімуму, необхідного для пристойного життя.

Статистичні джерела, не пристосовані до такого дослідження, містять обмежене коло питань, що дає змогу розглянути лише окремі аспекти депривації або бідності за умовами життя. Така ситуація складається сьогодні в Україні – ми маємо окремі питання про депривації за різними блоками обстеження (щодо споживання, володіння товарами тривалого користування, житловими умовами тощо), але відсутній спеціальний блок запитань, який би давав узагальнену інформацію щодо необхідності певних благ для населення та їх фактичної наявності. Спеціальне модельне опитування “Бідність за умовами життя” в рамках обстеження умов життя домогосподарств було проведене Державним комітетом статистики України у 2007 р.. Воно включало складову консенсусного контролю та складову фактичного володіння чи позбавлення.

Сьогодні найбільш актуальними для країни аспектами депривації можна вважати позбавлення майна, неналежні житлові умови, обмежену доступність послуг соціальної сфери тощо. Виходячи з наявного інформаційного забезпечення, можна говорити, наприклад, про депривацію за основними товарами тривалого використання. Так, набору з трьох найбільш розповсюджених товарів – холодильник, пральна машина та кольоровий телевізор – позбавлено близько 21% населення, а у сільській місцевості цей показник сягає 30%. Якщо розглянути один з аспектів позбавлення нормальних житлових умов – обладнання житла мінімальним набором зручностей (центральним газопостачанням, водогонном та каналізацією), то масштаби бідності в середньому по країні зростають до 46,4%. При цьому в сільській місцевості показник депривації сягає 85% (рис. 2.5.).

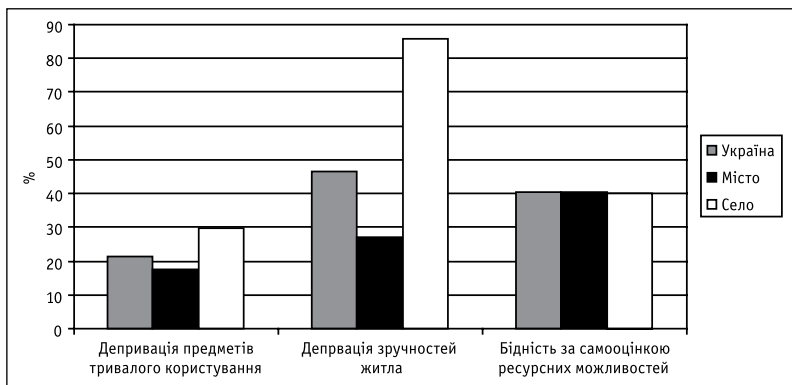

Рис. 2.5. Деякі аспекти бідності за умовами життя залежно від місцевості проживання, Україна, 2007 р., %

Розглянуті аспекти депривації зайвий раз нагадують про неоднорідність проявів бідності в Україні і про неможливість обмеження досліджень єдиним підходом. Спільне використання кількох підходів визнається більшістю дослідників найкращим способом оцінки такого складного і багатоаспектного явища, як бідність. Незалежно від країни, сукупність населення, визначена за кількома критеріями, має спільне ядро. Проте розмір отриманої сукупності і її характеристики значно диференційовані і залежать від умов кожної країни.

Коли використовується підхід, заснований на кількох критеріях, що не піддаються узагальненню, виникає необхідність визначати класифікацію домогосподарств за різними концепціями і робити нормативний вибір щодо пріоритетів дослідження за різними групувань. Це дозволило б виокремити групу “дуже високої” бідності, що може кваліфікуватися як глибока, крайня бідність, навіть як виключення. Завдання полягає в тому, щоб визначити популяцію, що перебуває в стані найвищої вразливості щодо короткострокових змін. Дослідження, засноване на монетарному, суб’єктивному критеріях та за умовами життя, тобто на використанні трьох абсолютно різних за своєю природою підходів, може віднайти майже “ідеальну” популяцію дійсного бідного населення за всіма ознаками.

Таким чином, українська бідність сьогодні являє собою складне соціально-економічне явище, що не може бути досліджене лише на основі монетарних підходів. Будь-який з широкої палітри критеріїв бідності, що базується на доходах, ресурсах чи витратах, виявляється вкрай обмеженим у разі дослідження українських умов.

Ситуація ускладнюється наявністю значних масштабів суб’єктивної бідності й відсутністю її кореляцію з об’єктивними оцінками, здійсненими за будь-яким із монетарних підходів. Отже, основні ознаки бідності має визначати саме населення, враховуючи як найбільш поширені потреби, так і відповідність умов життя сучасним суспільним стандартам. Виходячи з цього, сьогодні українську бідність можна визначити як невідповідність умов життя особи чи домогосподарства середнім стандартам, що склалися в суспільстві на думку більшої частини населення. Це трактування укладається в так званий підхід консенсусної деривації, заснований на суб’єктивному оцінюванні бідності.

Використання підходу консенсусної депривації або бідності за умовами життя є перспективним напрямом комплексного дослідження ситуації з бідністю в Україні. Дані нового модуля обстеження з питань депривації можуть сприяти більш комплексній та адекватній оцінці ситуації в країні щодо масштабів та основних проявів бідності. Це також дасть змогу проводити серйозні дослідження щодо кумулятивної бідності й виокремлювати групи найбільш вразливого населення за ступенем матеріального позбавлення та соціального виключення.

2.2. Ризики бідності в домогосподарствах залежно від їхньої демографічної структури

Різне падіння рівня життя переважної частини населення протягом першої половини 1990-х років значною мірою вплинуло не тільки на збільшення масштабів бідності в країні, а й на зміну визначальних чинників бідності. Успадкована з радянських часів система соціального захисту не відповідала новим економічним умовам. Намагання наблизити її до сучасних вимог шляхом “підтягування” доходів окремих категорій населення не мало комплексного характеру і давало лише тимчасовий ефект, збільшуючи тим самим необгрунтований тиск соціальних видатків на бюджет.

У результаті такої політики в найгіршому становищі опинилися соціально вразливі групи населення, які не могли або не встигали адаптуватися до перехідних процесів. Нині, незважаючи на значне підвищення показників рівня життя і загальне поліпшення ситуації з бідністю, зберігається тісна залежність між рівнем матеріального добробуту родини та її соціально-демографічними характеристиками.

Дослідження демографічних чинників бідності приділяється неабияка увага в міжнародних дослідженнях – починаючи з 60-х років минулого століття проводилося серйозне наукове вивчення впливу демографічних характеристик на рівень доходів домогосподарства. Особливо популярними такі дослідження стали з другої половини 1990-х років, коли в країнах

колишнього соціалістичного табору розпочалися ринкові перетворення, що спровокували загострення соціальних проблем. Проте сьогодні в Україні аналізові чинників та профілів бідності приділяється недостатньо уваги. Якщо підвищені ризики бідності для безробітних та осіб похилого віку розглядаються як окрема наукова проблема, то всебічно чинники бідності, зокрема демографічні, практично не досліджуються.

У країнах перехідної економіки окремі демографічні групи мають особливо високі ризики бідності. У ряді країн СНД та Центральної і Південно-Східної Європи до вразливих груп потрапляють особи похилого віку, насамперед, внаслідок зниження купівельної спроможності пенсій та знецінення заощаджень. Найбільш вразливою групою населення впродовж перехідного періоду стали діти. В окремих країнах спостерігаються високі ризики бідності серед одиноких матерів та одиноких жінок похилого віку. Серйозною проблемою країн із перехідною економікою є бідність сільського населення, що виступає специфічною ознакою соціально-економічної ситуації практично в усіх країнах СНД та Центральної і Південно-Східної Європи.

Отже, не тільки в Україні, а й у інших країнах перехідної економіки спостерігається тісний зв'язок між демографічними характеристиками населення та ризиками настання бідності. За умов, коли більшість населення споживає на рівні, нижчому за середньосупільні стандарти, до групи ризику потрапляють особи зі специфічними демографічними характеристиками. При цьому демографічні чинники подекуди виходять на передній план серед інших факторів, що впливають на рівень матеріального добробуту родини та на ситуацію з бідністю.

В Україні існує чітка залежність рівня бідності від вікових характеристик населення. За результатами аналізу статевовікової піраміди бідного населення⁹ (рис. 2.6), найвищі рівні бідності характерні для дітей віком до 16 років (незалежно від їхньої статі) і жінок у віці понад 75 років. Зниження рівнів бідності починається у чоловіків від 35 років, а у жінок – від 40 років. Найнижчі рівні бідності, відповідно до побудованої піраміди, характерні для чоловіків 60–65 років і жінок 50–60 років. Саме в цьому віці люди досягають найвищого кар'єрного рівня, а після настання пенсійного віку (55 років для жінок і 60 – для чоловіків) ще продовжують працювати, одночасно отримуючи і заробітну плату, і пенсію в повному обсязі.

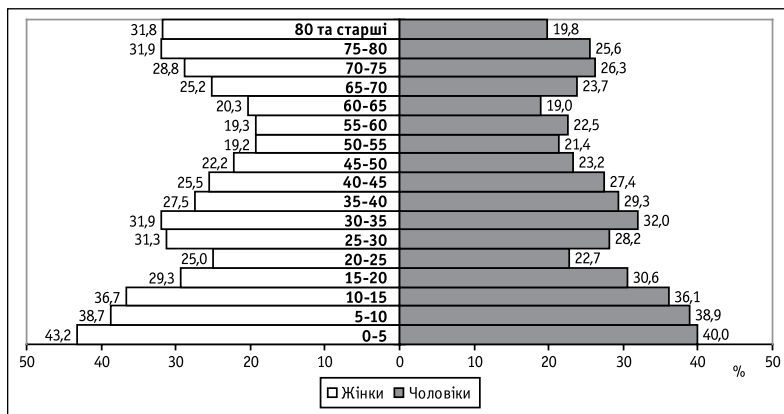

Рис. 2.6. Статевовікова піраміда бідного населення, Україна, 2006 р., %

⁹ Бідність визначена за відносним критерієм.

В Україні досі залишається пряма залежність між рівнем бідності та демографічним складом домогосподарств. Попередні дослідження бідності показали, що вразливими є особи похилого віку, насамперед, внаслідок зниження купівельної спроможності пенсій та знецінення заощаджень. Упродовж трансформацій соціально-економічних систем особливо вразливою групою населення стали діти. Серед негативних чинників бідності саме демографічні характеристики – передовсім наявність і кількість дітей – впливають на бідність найсильніше. У цьому сенсі найбільш вразливими є домогосподарства з двома та більше дітьми та одночасно з дітьми й особами пенсійного віку. Закономірно, найбільш захищеними від бідності виявилися домогосподарства, що складаються тільки з осіб працездатного віку, та ті, що складаються тільки з осіб пенсійного віку. Останнє є результатом суттєвого підвищення пенсій у 2004 р. та відсутності в складі домогосподарства осіб, які не мають власного доходу.

Підвищення у 2005 р. виплат у разі народження дитини дещо виправило ситуацію в сім'ях із малолітніми дітьми – рівень бідності сімей з дітьми до 3-х років практично зрівнявся з показником за всією сукупністю домогосподарств із дітьми. Позитивні зміни торкнулися і таких домогосподарств, де поряд із дитиною до 3-х років є інші неповнолітні діти (рис. 2.7). Проте вже в 2006 р. ситуація повернулася до значень 2004 р.

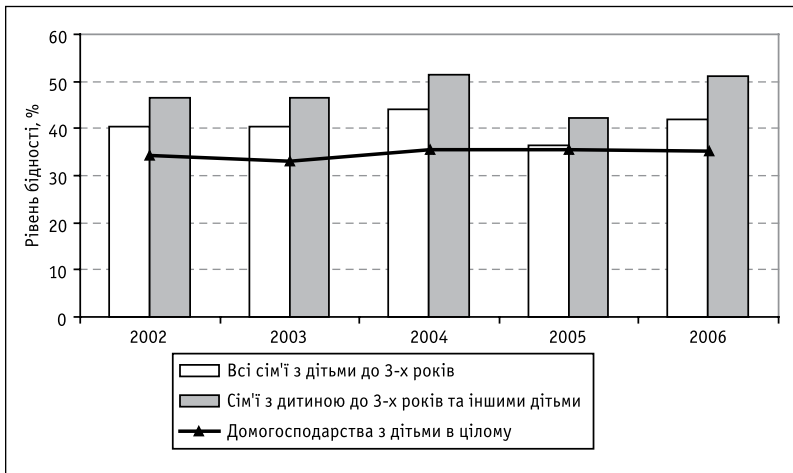

Рис. 2.7. Бідність сімей із дітьми до 3-х років, 2002–2006 рр., %

Таким чином, попри існуючі переконання щодо найгіршого становища багатодітних родин, у 2006 р. до групи з високим рівнем бідності також потрапляють домогосподарства з двома дітьми, а найбільш вразливими поряд із багатодітними, незважаючи на позитивні зміни у цьому році, є сім'ї з двома дітьми у віці до 3-х років

На підвищення рівня бідності домогосподарств без дітей впливає наявність безробітних та осіб пенсійного віку. Так, рівень бідності домогосподарств без дітей, де є хоча б один безробітний, становить 35%, що вдвічі більше, ніж у середньому в домогосподарствах без дітей.

Специфічною ознакою бідності в Україні є бідність зайнятого населення, що можна пояснити низькою оплатою праці та взагалі низьким рівнем доходів тих, хто працює (табл.2.1). Це стосується як домогосподарств із дітьми, так і домогосподарств без дітей.

Таблиця 2.1
Динаміка рівня бідності за різними типами домогосподарств України, 1999–2006 рр., %

Тип домогосподарства	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Домогосподарство з дітьми:								
де всі дорослі працюють	31,3	25,7	27,5	27,4	25,0	26,1	27,9	27,8
де є працюючі та непрацюючі дорослі	37,9	36,6	38,2	40,2	39,4	42,7	41,7	40,5
де є хоча б один безробітний	40,9	40,9	32,6	47,6	41,7	47,8	49,4	51,0
Домогосподарство без дітей:								
де всі працюють	9,3	7,9	9,6	7,4	7,4	10,1	8,3	9,1
де є працюючі та непрацюючі	19,5	19,0	18,6	18,6	18,7	17,8	20,2	18,9
де є хоча б один безробітний	29,5	27,9	27,0	26,2	17,8	30,7	31,1	35,2
Україна	27,8	26,4	27,2	27,2	26,6	27,3	27,1	28,1

Джерело: розраховано співробітниками ІДСД НАНУ за даними ОУЖД 1999–2006 рр.

Ще однією особливістю прояву бідності в Україні є низький рівень життя осіб пенсійного віку. Характерно, що рівень бідності пенсіонерів у віці 75 років і старших є значно вищим від рівня бідності пенсіонерів молодших вікових груп, що пояснюється не тільки проведеною у 2003 р. пенсійною реформою, а й можливістю останніх працювати. Так, протягом 1999–2006 рр. серед бездітних домогосподарств у кращому становищі знаходяться домогосподарства, що складаються з працездатних осіб, а рівень їхньої бідності є в 1,5 рази меншим за загальноукраїнський. Водночас, частка бідних серед домогосподарств, що складаються з осіб пенсійного віку, у 2006 р. становила 21,4% і також була нижчою за середньоукраїнський рівень, а серед пенсіонерів у віці 75 років і старших показник становив 28,9%, що перевищило середнє по країні значення (табл. 2.2).

Таблиця 2.2
Динаміка рівня бідності за різними типами бездітних домогосподарств України, 1999–2006 рр., %

Тип домогосподарства	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
всі працездатного віку	16,5	14,8	13,5	14,2	7,4	14,7	15,4	15,2
всі пенсійного віку, серед них:	15,9	16,8	17,0	15,2	18,5	17,8	16,2	21,4
усі старші за 75 років	25,5	26,5	22,2	25,2	25,4	26,9	22,7	28,9
Україна	27,8	26,4	27,2	27,2	26,6	27,3	27,1	28,1

Джерело: розраховано співробітниками ІДСД НАНУ за даними ОУЖД, 1999–2006 рр.

Особливістю прояву бідності в Україні є наявність у складі бідних сімей більшого числа дітей (особливо віком до 3-х років) та осіб похилого віку, ніж у сім'ях, які не належать до малозабезпечених. Так, серед бідних домогосподарств сім'ї, що мають дітей до 3-х років, складають майже 15% від усієї сукупності проти 8,1% – серед небідних домогосподарств; при цьому рівень бідності серед домогосподарств із дітьми до 3-х років складає 42%.

Отже, на 2006 р. найбільш гострою проблемою можна вважати бідність сімей із дітьми. Низький рівень оплати праці не завжди дає змогу навіть обом працюючим батькам забезпечити прийнятний (за низькими в цілому національними стандартами) рівень життя своїм неповнолітнім дітям. Йдеться навіть не про багатодітні домогосподарства. Так, протягом 1999–2006 рр. частка бідних домогосподарств із однією дитиною не перевищувала загальноукраїнського рівня і коливалася в межах 29%, тоді як серед домогосподарств із двома дітьми рівень бідності становив майже 40%. Навіть у разі зайнятості обох батьків і відсутності в сім'ї непрацюючих дорослих 27,8% сімей з дітьми є бідними, а там, де ще є й особи пенсійного віку, – 39,3%. У випадку появи в домогосподарстві з дітьми ще й безробітного, рівень бідності зростає до 51%. Особливо страждають багатодітні сім'ї, де рівень бідності становить 68,4% серед сімей із трьома дітьми та 79,9% – з чотирма та більше дітьми (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Динаміка рівня бідності за різними типами українських домогосподарств із дітьми у 1999–2006 рр., %

Тип домогосподарства	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
з одною дитиною	29,1	25,4	26,5	25,8	24,1	26,5	28,9	27,6
з двома дітьми	35,8	35,9	37,7	39,9	40,7	42,2	42,9	41,8
з трьома та більше	54,5	54,1	59,6	64,3	63,5	69,6	66,0	68,4
з чотирма та більше	75,8	70,8	66,9	87,3	64,6	85,5	64,7	79,9
з дітьми до 3-х років	44,1	35,2	43,8	40,3	40,4	44,2	36,4	42,0
де всі дорослі працюють	31,3	25,7	27,5	27,4	25,0	26,1	27,9	27,8
де є працюючі та непрацюючі дорослі	37,9	36,6	38,2	40,2	39,4	42,7	41,7	40,5
Україна	27,8	26,4	27,2	27,2	26,6	27,3	27,1	28,1

Джерело: розраховано співробітниками ІДСД НАНУ за даними ОУЖД 1999–2006 рр.

Єдиним чинником, що може позитивно вплинути на ситуацію з бідністю в домогосподарстві, є наявність вищої освіти, принаймні, в одного з членів домогосподарства (рис. 2.8). Так, у домогосподарствах, що мають у своєму складі, принаймні, одну особу з повною вищою освітою, рівень бідності в 1,6 рази поступається середньоукраїнському значенню. Таким чином, високий рівень освіти виступає чи не єдиним фактором захисту від ризику бідності.

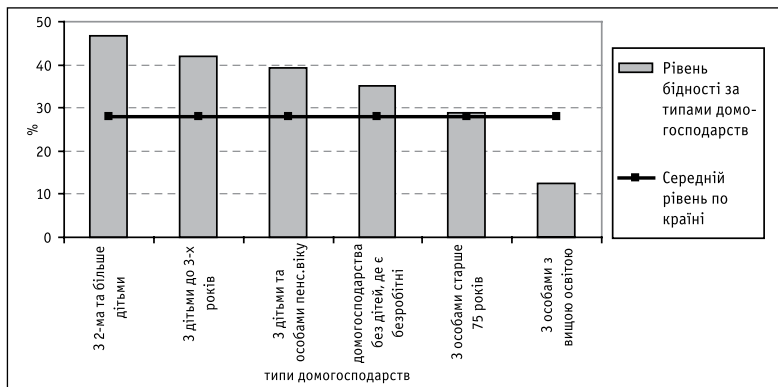

Рис. 2.8. Рівні відносної бідності різних типів домогосподарств, Україна, 2006 р.

Особливо відчутно впливає на ризик бідності родини рівень освіти голови домогосподарства, оскільки головою домогосподарства частіше визначається особа, яка виступає найбільшим постачальником ресурсів, тобто приносить найбільший дохід. Рівень бідності в домогосподарствах, голова яких має повну вищу освіту, в 2,3 рази поступається середньоукраїнському рівню і становить лише 11,8%. При цьому рівень бідності в домогосподарствах, де голова має загальну середню освіту, перевищує 30%, а за наявності базової середньої освіти – наближається до 40%. Тобто серед домогосподарств, голова яких має повну вищу освіту, рівень бідності у 3,2 рази поступається показнику домогосподарств, де голова має лише базову середню освіту. Таким чином, залежність ризику бідності від освіти голови домогосподарства простежується на всіх її рівнях – з кожним наступним (більш високим) освітнім рівнем помітно знижується рівень бідності домогосподарства.

Звісно, освічена особа має більше можливостей для активної участі на ринку праці, чим забезпечує собі та членам своєї родини гідне існування. Особливо актуальним це є для домогосподарств із підвищеними демографічними ризиками бідності. Так, у 2006 р. рівень бідності домогосподарств із трьома та більше дітьми, в яких хоча б один дорослий має вищу освіту, становив 44,8%; тоді як за відсутності в такому домогосподарстві осіб із вищою освітою показник зростає до 74%. У випадку наявності у домогосподарстві осіб з вищою освітою значно знижується рівень бідності в домогосподарствах із дітьми до 3-х років – 18% проти 56% в тих домогосподарствах, де немає осіб із вищою освітою (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Рівень бідності серед домогосподарств залежно від наявності вищої освіти у їхніх членів, Україна, 2006 р., %

Тип домогосподарства	Наявність осіб із вищою освітою	Відсутність осіб із вищою освітою	В середньому
Домогосподарства з дітьми			
Домогосподарство з 1–2 дітьми	17,0	41,5	33,2
Домогосподарство з трьома та більше дітьми	44,8	73,9	68,4
Домогосподарство з дітьми до 3-х років	18,1	56,1	42,0
Домогосподарство, де є хоча б один безробітний	24,4	57,3	51,0

Продовження Таблиці 2.4

Тип домогосподарства	Наявність осіб із вищою освітою	Відсутність осіб із вищою освітою	В середньому
Домогосподарство, де всі дорослі працюють	13,0	34,2	27,8
Домогосподарство з особами працездатного віку	16,8	42,8	34,3
Домогосподарство з особами працездатного та пенсійного віку	23,1	48,7	40,5
Домогосподарство з працюючими та непрацюючими особами працездатного віку	15,6	37,7	29,8
Домогосподарство з працюючими особами та пенсіонерами	20,1	43,7	35,2
Неповне домогосподарство з двома і більше дітьми	43,7	59,4	56,2
Домогосподарство без дітей			
Домогосподарство, де всі – пенсіонери	10,2	23,9	21,4
Домогосподарство, де всі працюють	3,1	12,4	9,1
Домогосподарство з осіб, які працюють, та непрацюючих осіб працездатного віку	6,6	17,2	13,0
Домогосподарство з працюючим та пенсіонером за віком	6,5	22,9	16,5
Домогосподарство з осіб, які працюють, пенсіонерів та непрацюючих осіб працездатного віку	14,7	38,3	29,1
Домогосподарство з пенсіонерів та непрацюючих осіб працездатного віку	13,4	34,4	26,3
Домогосподарство з осіб у віці понад 75 років	20,6	29,8	28,9
Домогосподарство з осіб працездатного віку	7,2	13,9	15,2
Домогосподарство з осіб працездатного та пенсійного віку	9,5	30,7	23,6

Джерело: розраховано співробітниками ІДСД НАНУ за даними ОУЖД 2006 р.

Наявність високого рівня освіти, звісно, впливає не лише на рівень бідності домогосподарств із дітьми, а й на ситуацію в домогосподарствах без дітей, зокрема, в тих, де всі дорослі працюють. Рівень бідності в домогосподарствах без дітей, де всі працюють та є особи, що мають вищу освіту, становить лише 3%, що в чотири рази менше, ніж у разі відсутності в таких домогосподарствах осіб із вищою освітою. На жаль, наявність вищої освіти суттєво не знижує рівень бідності в неповних сім'ях з двома і більше дітьми та в домогосподарствах, які складаються виключно з осіб у віці 75 років і старших (порівняно з іншими домогосподарствами). Так, у неповних сім'ях із двома та більше дітьми за наявності особи з вищою освітою рівень бідності становить близько 44% проти 53% у середньому в цьому типі домогосподарства.

Надзвичайно гострою залишається проблема сільської бідності (рис. 2.9). На тлі стабілізації показників відносної бідності всього українського населення спостерігається зростання рівня та глибини бідності селян. Так, порівняно з 1999 р. питома вага бідних серед сільського населення збільшилася в 1,3 рази і в 2006 р. сягнула позначки 38,4%, тоді як для міста цей показник дорівнював 23,0%, а для України в цілому – 28,1%.

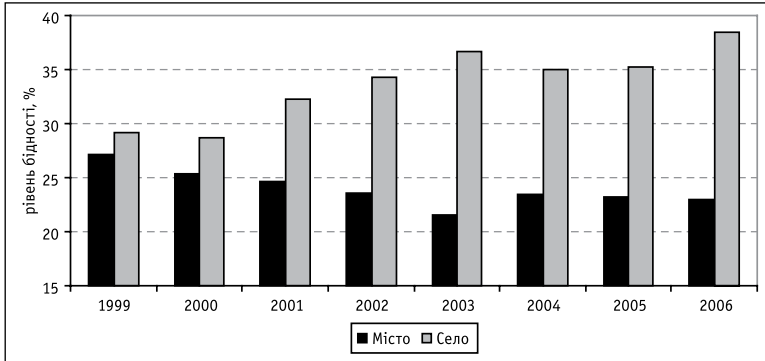

Рис. 2.9. Рівень бідності населення залежно від місцевості проживання, Україна, 1999–2006 рр., %

Сільські домогосподарства практично не відчули позитивних змін після відродження економіки країни, а відрив від стандартів життя у містах став ще більш різким. З усіх типів сільських домогосподарств найменший рівень бідності характерний для бездітних домогосподарств: сільські домогосподарства без дітей мають рівень бідності навіть нижчий за середньоукраїнське значення – 26% проти 28,1% у середньому в країні (табл. 2.5). Серед сільських домогосподарств без дітей найвищий рівень бідності належить домогосподарствам, які складаються з осіб працездатного та пенсійного віку – 28,9%.

Противагу їм становлять сільські сім'ї з дітьми, де рівень бідності збільшується майже вдвічі. Найбільша питома вага бідних за різними критеріями (крім питомої ваги витрат на харчування понад 60%) у 2006 р. була серед багатодітних сільських домогосподарств і перевищувала, також майже вдвічі, показник рівня бідності загалом на селі. Рівень бідності на селі, як і в середньому в країні, збільшується з появою в домогосподарстві кожної наступної дитини. У разі наявності однієї дитини рівень бідності знаходиться в межах середнього значення для сільської місцевості або на нижчій позначці. З появою другої дитини рівень бідності помітно перевищує середні для села показники. Наявність третьої і наступних дітей підвищує показник по сільській місцевості до 73–77% залежно від критерію. Слід зазначити, що багатодітні родини в країні в цілому мають менші ризики бідності: за національним критерієм рівень бідності становить 68,4%.

**Таблиця 2.5
Рівень бідності серед сільських домогосподарств, Україна, 2006 р., %**

Тип домогосподарства	Рівень бідності, %
Домогосподарства з дітьми, зокрема:	47,2
з одною дитиною	37,2
з двома дітьми	50,8
з трьома та більше	73,4
Домогосподарства без дітей, зокрема:	26,0
з осіб працездатного віку	20,7
з осіб працездатного та пенсійного віку	28,9
з осіб пенсійного віку, з них:	17,8
з осіб у віці 75 років і старших	21,7
Всього в сільській місцевості	38,4

Джерело: розраховано співробітниками ІДСД НАНУ за даними ОУЖД 2006 р.

Таким чином, основна ознака української бідності – бідність сімей з дітьми – є визначальним профілем і в сільській місцевості. Дійсно, як і в країні в цілому, в сільській місцевості ризики бідності перевищують середні для всієї сукупності значення з появою в домогосподарстві другої дитини. При цьому становище багатодітних родин визначає їх як особливо вразливу групу сільського населення.

Загальне підвищення показників рівня життя та зменшення масштабів бідності не супроводжувалося позитивними тенденціями у розвитку всіх регіонів країни. Неоднакові стартові можливості областей щодо підвищення матеріального добробуту населення обтяжуються посиленням регіональної диспропорції у соціальному розвитку окремих територій, що неминуче позначатиметься на масштабах регіональної бідності і може призвести до загострення ситуації в майбутньому.

Загальноукраїнські тенденції розвитку ситуації з бідністю мали місце і на регіональному рівні. За 2006 р., порівняно з тенденціями попередніх років, із загальної кількості регіонів у переважній їх більшості зафіксовано збільшення рівня бідності за середньоукраїнською межею. Після відчутного зниження показників бідності у попередньому 2005 р. у ряді регіонів спостерігається їх різке збільшення, в інших регіонах мало місце зростання менш інтенсивного характеру.

Слід зазначити, що у ряді регіонів показники рівня бідності за 2006 р. стали рекордно високими порівняно із попередніми восьми роками. Йдеться про Волинський, Житомирський, Київський (без м. Київ), Кіровоградський, Харківський, Херсонський регіони, причому останній характеризується найбільшим темпом зростання рівня бідності

Окремої уваги заслуговує м. Київ, у якому, незважаючи на деяке (2,3 відсоткових пункти) зростання показника рівня бідності, останній є найнижчим серед усіх регіонів і більше, ніж утричі нижчим за середньоукраїнський показник. Позитивно на загальноукраїнському тлі вирізняються Івано-Франківська (12,7%), Вінницька (21,3%), Закарпатська (22,3%), Запорізька (26,6%), Львівська (24,8%), Миколаївська (20,6%) та Чернігівська (25,6%) області. Причому у Чернігівській та в Рівненській областях у 2006 р. відбулося суттєве зниження показників регіональної бідності (близько 10 відсоткових пункти) (рис. 2.10).

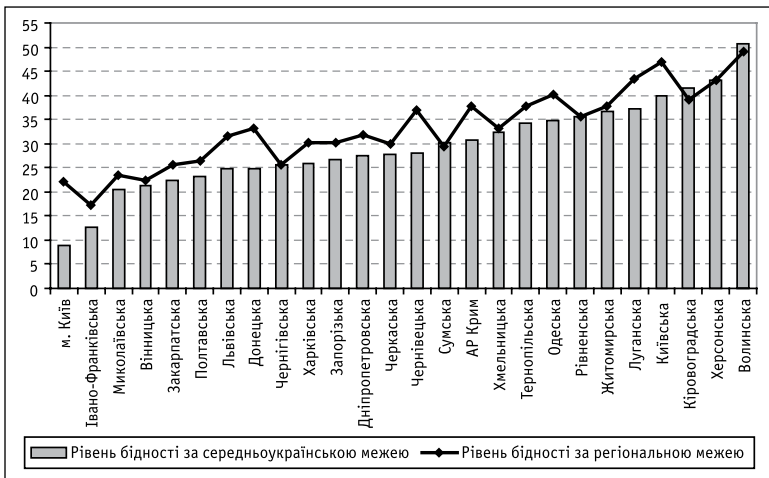

Рис. 2.10. Рівень бідності в регіонах України, 2006 р., %

Загалом у дванадцяти регіонах України із загальної їх кількості рівень бідності зменшився. Слід зазначити, що найбільш суттєве зменшення рівня бідності спостерігалось в Рівненській області, де у 2006 р. порівняно з 2005 р. рівень бідності зменшився з 50,2% до 35,5% (зменшення рівня бідності склало 4,7 відсоткових пункти).

В цілому за рівнем бідності у найгіршому становищі перебуває населення Волинської (50,7%), Херсонської (43,2%) та Кіровоградської (41,4%) областей. Причому у Волинській та Херсонській областях відбулося значне підвищення рівня бідності саме за 2006 р..

2.3. Групи домогосподарств із найвищими ризиками бідності

Визначення груп населення з найбільш високим рівнем бідності, а, відповідно, і з високими ризиками бідності, є конче необхідним для розробки пріоритетних напрямів державної соціальної політики та окремих соціальних програм. Нагадаємо, що поняття "ризик бідності" визначається як ймовірність втрати можливості жити за сучасними стандартами як окремою особистістю, так і суспільством у цілому.

В практиці досліджень бідності серед різних типів домогосподарств, зазвичай, використовують три типи ризиків, а саме:

- прості;
- часткові;
- комбіновані.

Прості ризики передбачають використання одного ізольованого фактору і, відповідно, не враховують взаємодію інших чинників, які можуть істотно впливати (пом'якшуючи або посилюючи) на бідність. Вони розраховуються за такою формулою:

$$R_i = \frac{P_i}{P_0} \quad (2.1)$$

де

R_i – ризик бідності певної групи;

P_i – рівень бідності певної групи, для якої визначається ризик;

P_0 – рівень бідності генеральної (обраної) сукупності: країни в цілому, найбільш вразливої групи, найменш вразливої групи тощо.

Часткові ризики для певної групи або типу домогосподарств передбачають їх порівняння із "антигрупою", тобто врахування таких чинників та характеристик, що притаманні лише певній групі. Наприклад, якщо ми визначаємо ризик бідності для домогосподарства з дітьми, то, відповідно, "анти групою" в цьому випадку виступають усі домогосподарства без дітей. Часткові ризики бідності розраховуються за такою формулою:

$$R_i = \frac{P_i}{P_j} \quad (2.2)$$

де

R_i – ризик бідності відповідної групи;

P_i – рівень бідності відповідної групи, для якої визначається ризик;

P_j – рівень бідності "антигрупи".

Комбіновані ризики враховують уже дію не одного, а кількох чинників бідності, таких як регіон проживання, розмір населеного пункту, рівень освіти, гендерні особливості, соціально-економічний статус тощо.

$$R_{ij} = \frac{P_{ij}}{P_0} \quad (2.3)$$

де

R_{ij} – ризик бідності відповідної групи;

i – перша ознака групи;

j – друга ознака групи;

P_{ij} – рівень бідності відповідної групи, для якої визначається ризик;

P_0 – рівень бідності в країні в цілому за національним критерієм.

Врахування одночасно двох чинників (наприклад, наявність у домогосподарстві дітей та місцевість проживання) суттєво змінює кінцеві результати. Дослідження бідності за частковими ризиками дає змогу значно чіткіше визначити коло домогосподарств, що є потенційними реципієнтами державної допомоги.

За багатьма міжнародними дослідженнями щодо ризиків бідності в країнах Європи та Центральної Азії (ЄЦА), відповідно і в Україні, спостерігаються деякі подібності, що формують структуру бідності в цих країнах. Отже, найбільш впливовими факторами щодо ризику домогосподарства потрапити за межу бідності виступають:

Вік. Діти порівняно із особами похилого віку в більшості країн є найбільш вразливою групою та наражаються на найбільший ризик стати бідними. Кількість дітей також має вагомий негативний вплив на добробут родини, тобто, чим більшою є кількість утриманців у багатодітній сім'ї, тим більше вона має шансів стати бідною.

Рівень освіти. Люди, що мають тільки початкову освіту, більш вразливі щодо ризику бідності, ніж ті, що мають загальну та вищу освіту, оскільки рівень освіти певною мірою "страхує" особу від безробіття.

Зайнятість. Закономірною є ситуація, коли домогосподарства, що очолюються безробітними, мають ризик бідності вищий від домогосподарств, де голова працює.

Місцевість проживання. Ризик бідності підвищується залежно від економічного розвитку регіону, а також від розміру населеного пункту, в якому проживає родина. Так, із збільшенням розміру населеного пункту ризик бідності зменшується, і навпаки, чим меншим є населений пункт, тим більше шансів у домогосподарства стати бідним.

Дослідження простих ризиків бідності для різних типів домогосподарств України залежно від належності певного типу домогосподарства до обраної сукупності виявило певні закономірності:

- ризик бідності серед домогосподарств, незалежно від обраної сукупності, з якою проводиться порівняння, збільшується у 1,8 разів із появою в його складі дитини будь-якого віку;
- найвищі ризики бідності спостерігаються в багатодітних (з трьома та більше дітьми) домогосподарствах і перевищують ризики бідності в домогосподарствах із дітьми у 1,9 разів;
- найменші ризики щодо ймовірності для родини потрапити до категорії бідного населення спостерігаються серед бездітних домогосподарств, усі члени якого працюють; тут ризик майже вдвічі є меншим від показника щодо домогосподарств із дітьми (табл. 2.6).

Таблиця 2.6

Прості ризики бідності серед різних типів домогосподарств України, обчислені порівняно до різних генеральних сукупностей у 2006 р., рази

Тип домогосподарства	Простий ризик бідності щодо:		
	Середнього в країні рівня бідності (28,1%)	Рівня бідності найбільш вразливої групи ¹⁰ (68,4%)	Рівня бідності найменш вразливої групи ¹¹ (15,2%)
домогосподарства з дітьми, з них:	1,3	0,5	2,3
багатодітні (з трьома та більше дітьми)	2,4	—	4,5
з дітьми до 3-х років	1,5	0,6	2,8
з дітьми, де є хоча б один безробітний	1,8	0,7	3,4
з дітьми, де є працюючі та непрацюючі особи працездатного віку	1,4	0,6	2,7
з дітьми, де всі дорослі працюють	1,0	0,4	1,8
з дітьми, де є працюючі дорослі та пенсіонери	1,4	0,6	2,7
неповні сім'ї	1,4	0,6	2,5
неповні сім'ї з двома та більше дітьми	2,0	0,8	3,7
домогосподарства без дітей, з них:	0,7	0,3	1,3
де всі працюють	0,3	0,1	0,6
де всі є пенсіонерами	0,8	0,3	1,4
що складаються виключно з осіб у віці 75 років і старших	1,0	0,4	1,9

Джерело: розраховано співробітниками ІДСД НАНУ за даними ОУЖД, 2006 р.

Але, незалежно від обраного критерію бідності та чисельності груп, що складають бідне населення, найбільш вразливими залишаються полінуклеарні домогосподарства. В Україні із збільшенням розміру домогосподарства підвищується рівень бідності, а відповідно, й ризик потрапити до категорії бідних. Така ситуація зумовлена тим, що через брак коштів та низький рівень життя особи, що представляють різні покоління, змушені проживати разом та вести спільне домашнє господарство. Так, незалежно від обраного критерію бідності, у 2006 р. ризик домогосподарств, які складаються з однієї–двох осіб, потрапити до бідних верств складає 0,7 разів, що є у 2,5–3 рази меншим, ніж серед складних сімей (рис. 2.11).

¹⁰ Багатодітні домогосподарства (з трьома ті більше дітьми незалежно від віку).

¹¹ Домогосподарство без дітей, де усі дорослі працездатного віку.

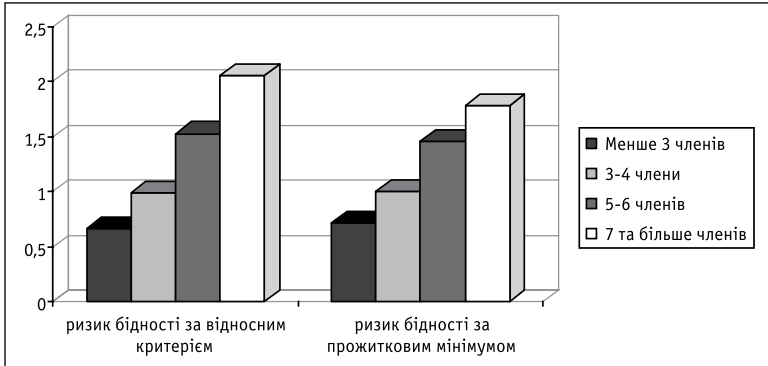

Рис. 2.11. Прості ризики бідності залежно від розміру домогосподарства та критерію бідності, 2006 р., рази

Вразливість домогосподарства значно підвищується, передовсім, якщо до складу його входять діти. Ризик бідності в домогосподарствах з однією дитиною становить 1,0, в сім'ях із двома дітьми він підвищується до 1,5, а з трьома та більше дітьми – до 2,43 разів¹². Отже, народження другої дитини підвищує ризик бідності на 50,0%, а третьої – на 63,1%. Враховуючи те, що більшість матерів не працює до досягнення дитиною 3-річного віку, вразливість родини значно підвищується саме в цей період: якщо в домогосподарстві з двома та більше дітьми є одна дитина такої вікової категорії, то рівень бідності становить 51,2%, що майже вдвічі перевищує середнє для країни значення. Наявність одночасно двох дітей у віці до 3-х років також підвищує рівень бідності домогосподарства та його ризик стати бідним вдвічі.

Найвищий (майже в 2,5 рази, ніж для всіх домогосподарств із дітьми) ризик бідності мають домогосподарства з трьома та більше дітьми. Наявність у домогосподарстві з дітьми непрацюючої особи працездатного віку збільшує їх ризик потрапити до категорії бідного населення на 10%, а подвійне демоекономічне навантаження на працюючих (наявність у домогосподарстві дітей та пенсіонерів) – на 30%. Наявність у домогосподарстві з дітьми хоча б одного безробітного також збільшує ризик потрапити до бідних верств населення – у 2006 р. у 3,4 рази порівняно із середнім по країні рівнем (рис. 2.12).

Отже, попри наявні переконання щодо найгіршого становища багатодітних родин, у 2006 р. до групи ризику також потрапляють домогосподарства з двома дітьми, а найбільш вразливими поряд із багатодітними можна вважати сім'ї з двома дітьми у віці до 3-х років (рівень бідності яких становить 64%).

В значно кращій ситуації знаходяться бездітні домогосподарства, рівень бідності яких у 2006 р. становив 19,3%, а ризик потрапити за межу бідності коливався (щодо генеральної групи) в межах 0,7–1,3 разів.

В Україні за даними 2006 р. домогосподарства, які складаються виключно з працюючих осіб, мають найменший ризик – 0,32 – поповнити "лави" бідних. Протиположним (серед домогосподарств без дітей) становлять домогосподарства, що складаються лише з пенсіонерів, ризик бідності яких є найвищим – 0,76, тобто вдвічі більшим.

¹² За даними 2006 р.

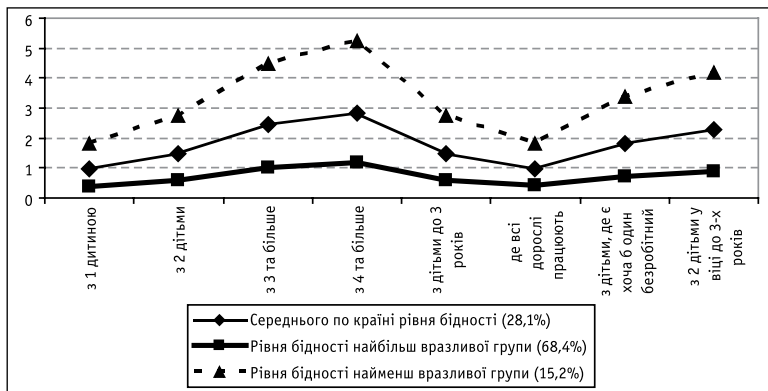

Рис. 2.12. Прості ризики бідності серед різних типів домогосподарств із дітьми, 2006 р., рази

Таким чином, незалежно від того, яку сукупність було обрано як генеральну для проведення порівнянь щодо простих ризиків бідності серед домогосподарств, найуразливішими є домогосподарства, в яких мешкають одночасно утриманці молодші та старші за працездатний вік. Така ситуація може свідчити не тільки про низькі рівні оплати праці годувальників, а й про недостатній рівень пенсійного забезпечення та соціальних виплат (зокрема допомоги сім'ям з дітьми). Оскільки найчастіше складними домогосподарствами вимушено проживають сім'ї з низьким рівнем доходу, то високі ризики бідності в таких домогосподарствах можуть бути спричинені не лише і не стільки подвійним демоекономічним навантаженням членів працездатного віку, скільки концентрацією осіб із низьким рівнем доходів.

Оскільки рівень бідності певного типу домогосподарств залежить не лише від одного чинника (як уже зазначалося вище), а частіше підпадає під вплив цілої групи чинників, то в дослідженні бідності не можна залишати поза увагою часткові та комбіновані ризики. Так, для України поряд із наявністю, кількістю та віком дітей значний вплив на рівень бідності чинить розмір населеного пункту та регіон проживання.

Для України залишається закономірною ситуація щодо низького рівня бідності, а відповідно, і низького ризику бідності в економічно розвинутих регіонах. Проте належність області до певного географічного регіону¹³ також доводить, що рівень бідності більше залежить від структури населення в області, його економічної активності, рівня життя тощо (рис. 2.13).

¹³ **Західний регіон:** Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Тернопільська, Волинська, Вінницька, Рівненська, Хмельницька області. **Східний регіон:** Донецька, Харківська, Луганська області. **Центральний регіон:** Черкаська, Полтавська, Кіровоградська, Дніпропетровська області. **Південний регіон** (без м. Севастополь): Запорізька, Миколаївська, Одеська, Херсонська області, Автономна Республіка Крим. **Північний регіон** (без м. Київ): Житомирська, Київська, Чернігівська, Сумська області.

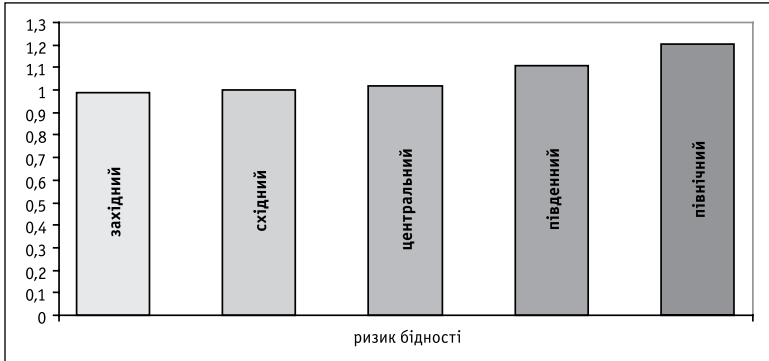

Рис. 2.13. Прості ризики бідності залежно від географічної приналежності регіону, 2006 р., рази

Незалежно від обраного критерію вищими є ризики бідності сільського населення. Попри зниження рівня бідності за абсолютними та структурним критеріями, в сільській місцевості зростає бідність за відносним критерієм, що свідчить про високе розшарування населення за монетарною ознакою. На селі складається критична ситуація щодо бідності за умовами життя, оскільки забезпеченість рухомим майном та показники комфортності житла є вкрай низькими. Профілі сільської бідності повторюють загальноукраїнські тенденції, проте типи домогосподарств із найвищими ризиками бідності в сільській місцевості виглядають значно гірше порівняно з населенням міст. Крім того, протягом останніх восьми років (1999-2006 рр.) спостерігається підвищення показника ризиків бідності серед населення українських сіл з 1,1 разів до 1,4; паралельно відбувається і зменшення для мешканців великих міст ризику потрапити за межу бідності. У 2006 р. співвідношення між ризиками сільських та міських мешканців дорівнювало показнику 2003 р. і становило 2,3 рази (рис. 2.14).

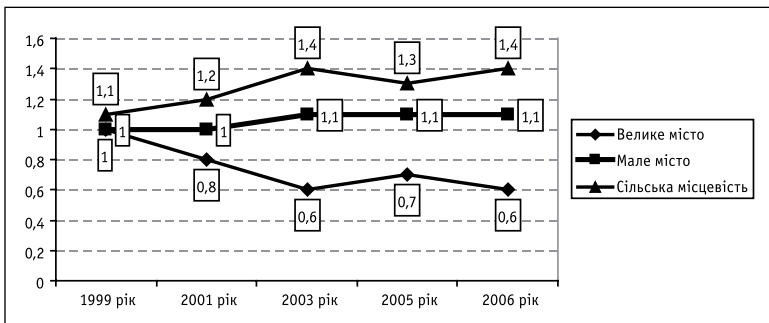

Рис. 2.14. Прості ризики бідності залежно від розміру населено пункту України, 2006 р., рази

Чи не єдиним запобіжником бідності, як неодноразово було зазначено, є висока професійно-освітня підготовка. Так, наявність вищої освіти хоча б у одного з членів домогосподарства вдвічі зменшує вірогідність того, що домогосподарство потрапить до бідних верств населення. З 1999 р. до 2006 р. серед такого типу домогосподарств

спостерігається підвищення рівня добробуту, а відповідно, і зниження рівня бідності та ризику потрапити за межу бідності. Лише з 2004 р. простий ризик бідності серед домогосподарств, де хоча б одна особа має вищу освіту, зменшився майже вдвічі (рис. 2.15).

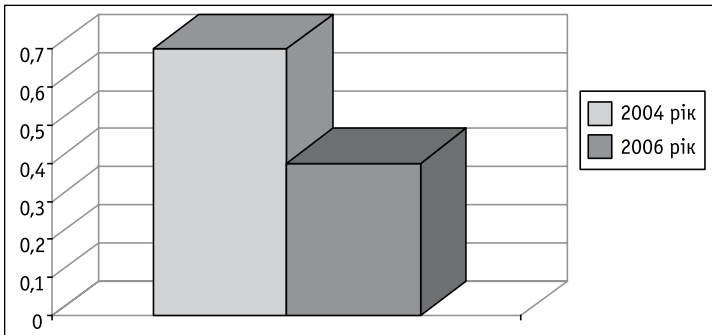

Рис. 2.15. Прості ризики бідності в середньому по Україні залежно від наявності в складі домогосподарства хоча б однієї особи з вищою освітою, 2004 та 2006 рр., рази

Дослідження ризиків бідності із врахуванням впливу часткових факторів (як то наявність або відсутність дітей, тип населеного пункту, наявність осіб, котрі працюють, або безробітних тощо) також дає змогу виокремити такі найбільш вразливі типи домогосподарств, до складу яких входять, зокрема: діти, безробітні, особи непрацездатного віку.

Наприклад, ризик для домогосподарств із дітьми потрапити за межу бідності порівняно до бездітних домогосподарств у 2006 р. становив 1,8 разів, ризик бідності осіб пенсійного віку, “антигрупу” яким складають працюючі особи, – 1,4 рази (рис. 2.16).

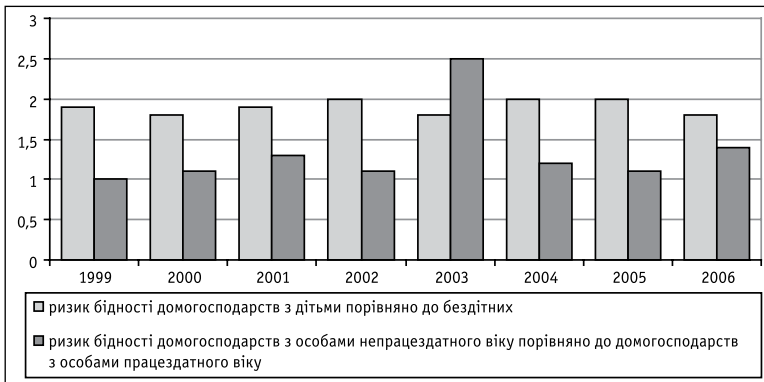

Рис. 2.16. Динаміка часткових ризиків бідності залежно від типу домогосподарства, 1999–2006 рр., рази

Проте найбільш інформативним показником щодо ризику бідності певної групи є дослідження бідності за комбінованими ризиками. Так, комбінація місця проживання та складу домогосподарства доводить, що в найскладнішій ситуації перебувають багатодітні сім'ї (з трьома та більше дітьми), які мешкають у сільській місцевості – ризик бідності перевищує середній для країни в 2,6 разів (рис. 2.17).

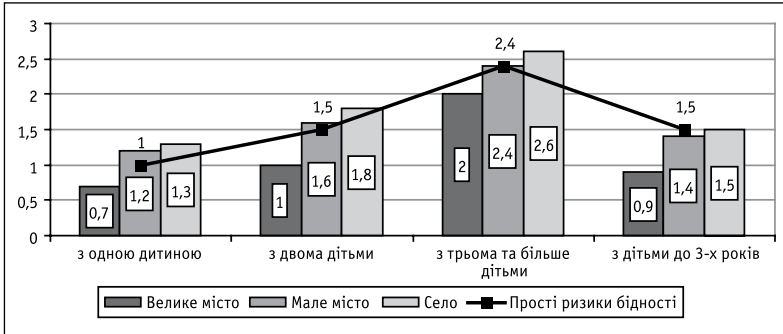

Рис. 2.17. Оцінка ризиків бідності різних типів домогосподарств України залежно від місцевості проживання, 2006 р., рази

Отже, відповідно до показників за комбінованими ризиками домогосподарства з дітьми також мають більше шансів потрапити за межу бідності і залишаються найбільш вразливою категорією. Включення такого додаткового фактору як розмір населеного пункту лише посилює дію попереднього чинника (наявність дітей), а тому спостерігається значне зростання показників комбінованого ризику порівняно з простими для тих самих типів домогосподарств. Так, незалежно від місця проживання домогосподарств із дітьми серед багатодітних родин ризики бідності відрізняються несуттєво, хоча значно перевищують показники ризиків як за місцевістю проживання, так і за типами сімей. Водночас можна зробити висновок про практично однакову вразливість родин з двома дітьми, які мешкають у малих містах, і сільських родин з дітьми до 3-х років; сільських сімей з двома дітьми і багатодітних родин, які мешкають у великих містах.

Аналогічно і за комбінованими ризиками найбільш вразливими є домогосподарства з подвійним демоекономічним навантаженням (дітьми та особами пенсійного віку), які проживають у малих містах або селах – ризик бідності для них на 70–80% перевищує середній у країні. Водночас полінуCLEARні домогосподарства, що мешкають у великих містах, мають ризик бідності навіть нижчий за середній у країні (табл. 2.7).

Таблиця 2.7

Оцінка комбінованих ризиків бідності різних за складом домогосподарств України залежно від типу населеного пункту, 2006 р., рази

	Часткові ризики бідності домогосподарств, які складаються з:						Прості ризики бідності
	З дітей та осіб працездатного віку	З дітей та осіб працездатного і пенсійного віку	З осіб працездатного віку	З осіб працездатного та пенсійного віку	З осіб пенсійного віку, з них:	з осіб у віці 75 років і старших	
Велике місто	0,8	0,9	0,4	0,7	0,6	0,9	0,7
Мале місто	1,4	1,8	0,6	1,1	0,8	1,0	1,2
Сільська місцевість	1,7	1,7	0,8	1,2	0,9	1,1	1,3
Прості ризики бідності	1,2	1,4	0,5	0,8	0,8	1,0	—

Джерело: розраховано співробітниками ІДСД НАНУ за даними ОУЖД, 2006 р.

Таким чином, взаємодія демографічних і географічних чинників бідності істотно впливає на кінцеві результати. Зокрема, з'ясовується, що найбільшій державній підтримці потребують домогосподарства з подвійним демооекономічним навантаженням, які мешкають у сільській місцевості та в малих містах. Натомість, складні домогосподарства у великих містах не є надто вразливими.

Особливий інтерес викликає у дослідженні комбінованих ризиків бідності взаємодія вікового та статевих чинників. У разі поєднання статевих та вікових характеристик посилюється вплив гендерного чинника на ризики бідності. Так, закономірність підвищеного ризику бідності для одиноких жінок починає простежуватися з настанням пенсійного віку (рівень бідності становить 19,8% серед жінок проти 13,8 серед одиноких чоловіків), а серед осіб у віці 75 років і старших вона набуває чітко виражених ознак – серед одиноких жінок у віці 75 років і старших рівень бідності майже вдвічі перевищує аналогічне значення для одиноких чоловіків цієї вікової категорії (26,8 проти 13,9%). Проте цю категорію населення не можна віднести до найбільш вразливих, оскільки рівень бідності знаходиться в межах середнього значення.

Якщо за значення базового ризику прийняти показник домогосподарства з найменшим рівнем бідності (відповідно, і найменшим індексом ризику бідності), то картина залишається майже незмінною. Тобто найвищі ризики потрапити до бідних верств населення залишаються у домогосподарств, де кількість непрацюючих осіб є меншою або дорівнює кількості працюючих осіб – 3,7 разів та де всі члени домогосподарства не працюють – 3,4 рази (табл. 2.8).

Таблиця 2.8

Прості ризики бідності, обчислені відносно базового типу домогосподарства, Україна, 2006 р., рази

Типи домогосподарств	Всі працюють	Більшість членів працюють	Всі пенсіонери	Більшість членів не працюють	Всі не працюють	Однакова чисельність працюючих і непрацюючих членів
Всі працюють	—	0,5	0,4	0,3	0,3	0,4
Всі не працюють	3,4	1,6	1,5	0,9	—	1,3
Всі пенсіонери	2,3	1,1	—	0,6	0,7	0,8
Більшість членів працюють	2,1	—	0,9	0,6	0,6	0,8
Більшість членів не працюють	3,7	1,8	1,6	—	1,1	1,4
Однакова чисельність працюючих і непрацюючих членів домогосподарства	2,7	1,3	1,2	0,7	0,8	—

Джерело: розраховано співробітниками ІДСД НАНУ за даними ОУЖД, 2006 р.

Таким чином, за даними 2006 р., в Україні в дослідженні ситуації з бідністю за різними типами домогосподарств простежуються такі тенденції щодо ступеня ризику для них потрапити до категорії бідних:

- до групи ризику, попри наявні переконання щодо найгіршого становища родин з трьома ті більше дітьми (багатодітних), потрапляють домогосподарства з двома дітьми, а найбільш вразливими поряд із багатодітними можна вважати сім'ї з двома дітьми у віці до 3-х років;
- істотно на ризики бідності впливає взаємодія демографічних і географічних чинників. Зокрема, домогосподарства, в складі яких є люди похилого віку та діти (з подвійним демооекономічним навантаженням) і які проживають у сільській місцевості;

- найбільший вплив на ризик бідності також має економічний чинник. Так, за умови появи в складі домогосподарства безробітного навіть простий ризик домогосподарства потрапити за межу бідності становить 1,8 разів. А ймовірність потрапити за межу бідності зростає в 7,4 рази у домогосподарств, де більшості членів не працює, порівняно із домогосподарствами, де усі працюють.

Виходячи із викладеного, увага держави та заходи соціальної політики щодо підтримки нужденних верств населення мають бути спрямовані в першу чергу на групи населення з найвищими ризиками бідності. А оскільки найвищі ризики (як прості, так і часткові, комбіновані) свідчать про одні й ті самі тенденції та виокремлюють одні й ті самі вразливі категорії населення, то зусилля щодо їх підтримки державою необхідно зосередити на домогосподарствах із дітьми, зокрема, на багатодітних та на сім'ях із двома дітьми у віці до 3-х років; домогосподарствах із подвійним демо економічним навантаженням; домогосподарствах, де є хоча б один безробітний (особливо, де усі члени домогосподарства не працюють).

2.4. Визначення профілів української бідності

Для ефективної боротьби з бідністю необхідно пройти певний підготовчий етап, що передбачає чітке обґрунтування не тільки критерію, за яким має бути визначена бідність та, відповідно, виокремлені групи населення, яким повинна спрямовуватися державна соціальна підтримка, а й чинників, що впливають на бідність. При цьому основним завданням виступає визначення профілів бідності та дослідження складу бідного населення.

У 2006 р. в Україні до вразливих категорій, без жодного сумніву, можна віднести, насамперед:

- дітей (зокрема, домогосподарства з двома та більше дітьми будь-якого віку; хоча б однієї дитини у віці до 3-х років);
- осіб похилого віку (зокрема, хоча б однієї особи у віці понад 75 років);
- інвалідів;
- безробітних.

Окремим і одночасно специфічним блоком виступає бідність сільських домогосподарств.

Профілі бідності, які визначають напрями впливу окремих чинників ризику бідності для певного домогосподарства, можна згрупувати в такі блоки:

- демографічні (вік, стать, сімейний стан);
- географічні (регіон проживання);
- соціально-демографічні (чисельність осіб у домогосподарстві, приналежність до вікової групи згідно з трудовим законодавством, навантаження осіб працездатного віку утриманнями, місцевість проживання тощо);
- соціально-економічні (статус, освіта, рівень доходу, економічна активність тощо).

Нагадаємо, що в Україні в оцінці ситуації з бідністю офіційно використовують за межу бідності відносний критерій – 75% медіанного рівня сукупних еквівалентних витрат домогосподарства. Крім того, в різноманітних дослідженнях поряд із відносним також застосовують абсолютні¹⁴, комбінований¹⁵ та структурний¹⁶ критерії. Але слід підкреслити, що обраний критерій впливає тільки на чисельність бідного населення, тоді як ступінь ризику певної групи щодо потрапляння до категорії бідних залишається майже незмінним (табл. 2.9).

¹⁴ За абсолютні критерії можуть братися добові витрати умовного дорослого, нижчі за 4,3\$ США за ПКС; місячні витрати умовного дорослого, нижчі за прожитковий мінімум тощо.

¹⁵ Відносна межа бідності 1999 р., скоригована на індекс інфляції.

¹⁶ Частка витрат на харчування в сукупних витратах понад 60%.

Таблиця 2.9

Рівні бідності різних типів домогосподарств України
залежно від обраного критерію у 2006 р., %

Тип домогосподарства	Критерії бідності						
	Відносний – 75% медіанного рівня сукупних еквівалентних витрат	Абсолютні				Комбінований – відносна межа бідності 1999 р., скоригована на інфляцію	Структурний – частка витрат на харчування в сукупних витратах понад 60%
		Добові витрати умовного дорослого, нижчі, ніж 4,3 дол. США за ПКС 2006 р.	Місячні витрати умовного дорослого, нижчі за прожитковий мінімум	Місячні витрати умовного дорослого, нижчі за межу бідності, розраховану за методикою Світового банку			
З дітьми, зокрема:							
з двома та більше дітьми	46,6	8,4	52,1	17,1	13,0	54,2	
з дітьми до 3-х років	42,0	6,7	47,9	15,6	12,0	49,0	
та особами пенсійного віку	39,3	6,0	45,1	12,0	9,5	58,6	
та особами працездатного і пенсійного віку	40,3	6,2	46,2	12,4	9,8	58,5	
неповні сім'ї	38,0	5,1	44,8	—	9,7	58,0	
Без дітей, зокрема:							
тільки з осіб працездатного віку	15,2	1,5	19,1	1,9	2,6	41,9	
з осіб працездатного та пенсійного віку	23,6	3,0	27,5	4,3	5,4	55,3	
тільки з осіб пенсійного віку, з них:	21,4	1,2	26,8	1,1	1,9	68,2	
з осіб у віці 75 років і старших	28,9	2,6	36,4	1,9	3,8	71,8	
В середньому по Україні	28,1	3,4	33,0	6,4	5,9	51,6	

Джерело: розраховано співробітниками ІДСД НАНУ за даними ОУЖД, 2006 р

Таким чином, незалежно від обраного критерію бідності, профілі залишаються практично стабільними, відповідно, одні й ті самі категорії сімей потребують на особливу увагу з боку держави в процесі побудови соціальної політики.

Характерною рисою української бідності є чітка залежність рівня бідності від віку населення. Так, проведені дослідження довели, що найвищі рівні бідності¹⁷ притаманні дітям від народження і до 16 років, а також особам старшого віку (75 років та старші). Перевищення національного показника бідності спостерігається у молоді віком 25–35 років, коли створюють родину і народжують дітей, тоді, відповідно, і сукупний еквівалентний дохід зменшується. Зниження бідності спостерігається у вікових групах 20–25 років: у

¹⁷ Бідність визначена за відносним критерієм – 75% медіанного рівня сукупних еквівалентних витрат.

цей період молодь починає трудову діяльність, веде самостійне господарство, не обтяжена дітьми чи особами похилого віку, а також 40–65 років – людина має певний трудовий стаж, займає певну посаду та досягла певного рівня матеріального забезпечення. Найнижчі ризики бідності (відповідно до графіку) характерні для вікової групи 50–65 років. Саме в цьому віці люди досягають найвищого кар'єрного рівня, а після настання пенсійного віку (55 років для жінок і 60 – для чоловіків) ще продовжують працювати, одночасно отримуючи і заробітну плату, і пенсію в повному обсязі (рис. 2.18).

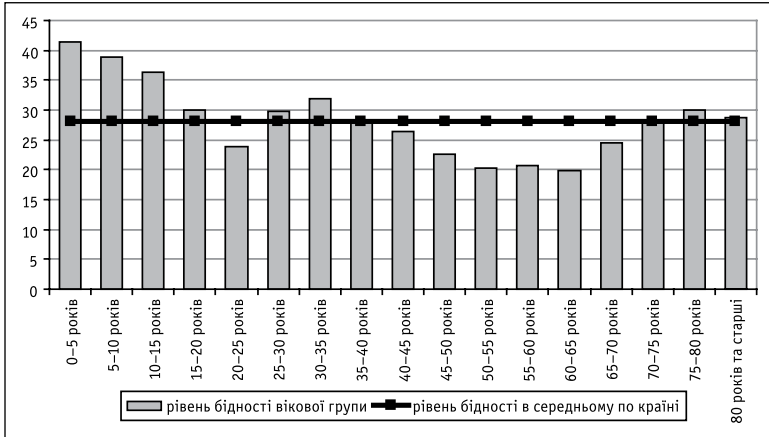

Рис. 2.18. Вікова піраміда бідного населення України, 2006 р., %

Жінки є вразливішими за чоловіків, але різниця не є вражаючою. До того ж, вона істотно варіює відповідно до використаного критерію (рис. 2.19). За тими критеріями, що передбачають невисокий поріг (наприклад, комбінованим – відносна межа бідності 1999 р., скоригована на індекс інфляції), показники бідності як для жінок, так і для чоловіків, а також залежно від статевого складу домогосподарств практично збігаються.

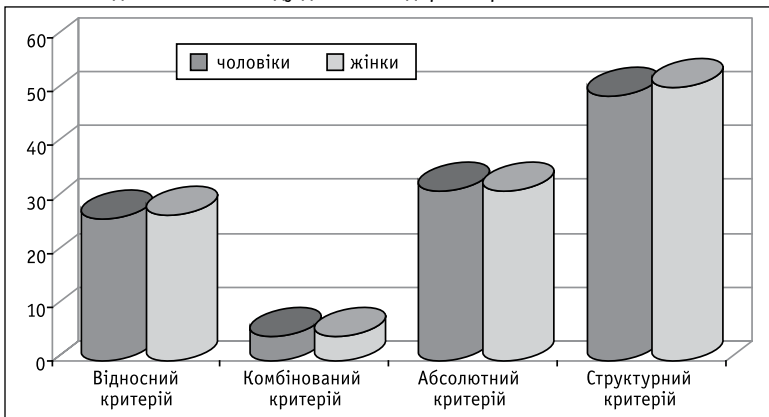

Рис. 2.19. Рівні бідності за статеву структуру населення залежно від обраного критерію, 2006 р., %

Застосування критеріїв із вищим порогом (відносна бідність або бідність за прожитковим мінімумом) віддзеркалює дещо нижчі рівні бідності в домогосподарствах, де всі дорослі чоловічої статі. Це, звичайно, пояснюється більшим представництвом чоловіків серед населення з високим рівнем особистих доходів. Серед домогосподарств одинаків різниця в рівнях бідності за гендерною ознакою є мінімальною (17,0% серед чоловіків проти 19,6% серед жінок) (рис. 2.20).

Отже, незначний, проте яскраво виражений вплив на бідність мають такі чинники, як вік та стать: на більший ризик потрапити за межу бідності наражаються жінки, а також люди похилого віку (старші за 65 років) та діти до 16 років.

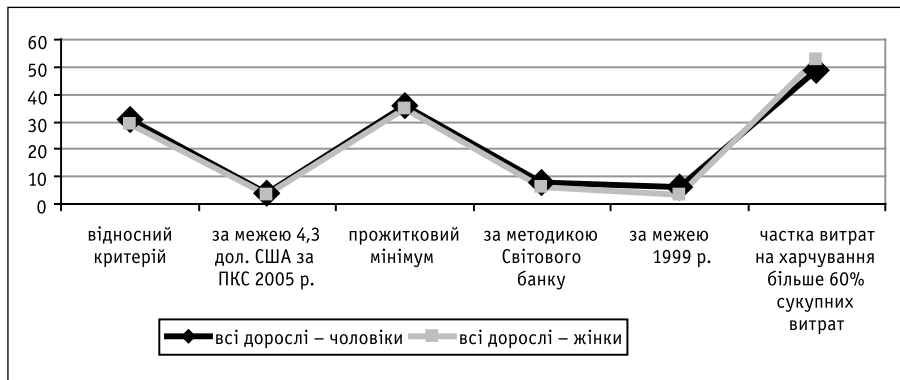

Рис. 2.20. Рівні бідності в домогосподарствах України з різним статевим складом, 2006 р.

За багатьма дослідженнями, незахищеність дітей від ризику бідності в Україні є найбільш загрозливою з позицій оцінки ефективності державної соціальної політики. Відповідно, наявність у домогосподарстві двох та більше дітей або одночасне проживання в родині дітей та осіб пенсійного віку як за відносним, так і за абсолютним критерієм у 2006 р. залишається найвпливовішим чинником бідності.

Підвищення у 2005 р. виплат у разі народження дитини дещо виправило ситуацію – рівень бідності сімей з дітьми до 3-х років практично зрівнявся з показником за всією сукупністю домогосподарств із дітьми. Позитивні зміни торкнулися і таких домогосподарств, де поряд із дитиною до 3-х років є інші неповнолітні діти. Проте вже в наступному 2006 р. ситуація повернулася до значень 2004 р. Так, у зазначених домогосподарствах рівні відносної бідності перевищують загальноукраїнський рівень у 1,6 разів, тим самим обґрунтовують ще один профіль бідності.

Водночас чинником, що найбільше “захищає” від бідності, виступає пенсійний та працездатний вік, а рівень бідності серед домогосподарств, що складаються тільки з осіб пенсійного або тільки з осіб працездатного віку, є найменшим – за абсолютним критерієм в 1,3 та 1,8 разів щодо середньоукраїнського, відповідно, а за відносним – в 3 та 2,5 рази. Таку ситуацію можна пояснити як відсутністю в складі домогосподарства осіб, що не мають власного доходу, так і підвищенням пенсій у 2004 р.

Нагадаємо, що окремим і визначальним чинником бідності для українського суспільства є розмір населеного пункту. Оскільки рівень зайнятості й рівень добробуту населення прямо пропорційні розміру населеного пункту, то рівень бідності в сільській місцевості є вищим за відповідний показник у малих містах, а цей останній, у свою чергу,

перевищує такий у великих містах¹⁸. Традиційно найнижчим є рівень бідності в Києві (табл. 2.10).

Таблиця 2.10
Рівні бідності населення залежно від розміру населеного пункту, Україна, 2006 р., %

Тип населеного пункту	Критерії бідності					
	Відносний – 75% медіанного рівня сукупних еквівалентних витрат	Абсолютні			Комбінований – відносна межа бідності 1999 р., скоригована на інфляцію	Структурний – частка витрат на харчування в сукупних витратах понад 60%
		Добові витрати умовного дорослого, нижчі, ніж 4,3 дол. США за ПКС 2005 р.	Місячні витрати умовного дорослого, нижчі за прожитковий мінімум	Місячні витрати умовного дорослого, нижчі за межу бідності, розраховану за методикою Світового банку		
Село	38,4	5,8	43,9	9,5	9,3	61,8
Мале місто	31,4	3,9	37,0	6,6	6,2	55,1
Велике місто	19,5	1,4	23,8	4,1	3,4	42,8
м. Київ	8,8	0	11,6	2,6	0,3	32,9
В середньому по Україні	28,1	3,4	33,0	6,4	5,9	51,6

Джерело: розраховано співробітниками ІДСД НАНУ за даними ОУЖД, 2006 р.

Проблема сільської бідності для України є надзвичайно гострою, оскільки на тлі стабілізації показників відносної бідності всього українського населення спостерігається зростання рівня та глибини бідності селян. Так, порівняно з 1999 р. питома вага бідних серед сільського населення збільшилася в 1,3 рази і в 2006 р. сягнула позначки 38,4%, тоді як для міста цей показник дорівнював 23,0%, а для України в цілому – 28,1%.

За іншими критеріями бідності тенденції є більш сприятливими. Зокрема, з 2000 р. до 2006 р. в 1,7 разу знизився рівень абсолютної бідності. Однак за всіма без винятку критеріями рівні бідності сільського населення істотно перевищують показники бідності в міських населених пунктах. Так, у 2006 р. перевищення становило 1,6 рази за відносним та абсолютним критерієм, 1,3 рази – за питомою вагою витрат на харчування, 1,5 – за комбінованим критерієм.

Найсуттєвішим є розрив у рівнях бідності між великим містом і селом за абсолютним критерієм 4,3 дол. США на добу за паритетом купівельної спроможності (4,1 рази), а найменшим – 1,9 рази за національним критерієм 75% медіанного рівня сукупних витрат. Отже, із збільшенням вартісного значення межі бідності за абсолютним критерієм зменшується розшарування між великим містом і селом за показником рівня бідності. За основними критеріями бідності – прожитковим мінімумом та національною

¹⁸ З чисельністю населення до 100 000 осіб.

відносною межею – спостерігається поступове, майже пропорційне “сходинкове” зростання рівня бідності: від мінімального значення у м. Київ до максимальних значень у сільській місцевості (рис. 2.21).

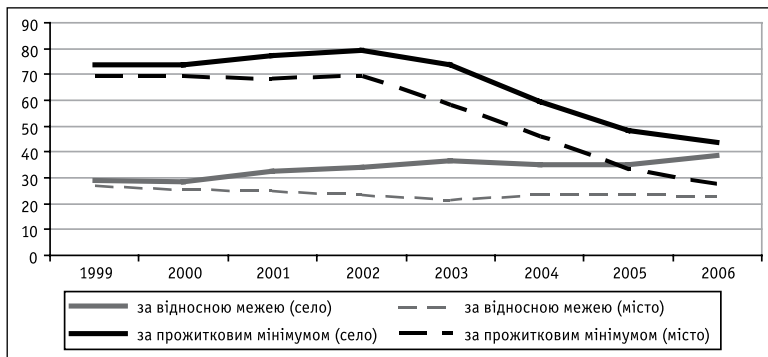

Рис. 2.21. Динаміка рівнів відносної та абсолютної бідності міського та сільського населення України, 2000–2006 рр., %

Отже, дані досліджень 1999–2006 рр. свідчать про стійкі позитивні тенденції щодо ситуації з бідністю в країні, а також про загальне зростання рівня життя населення України. Проте, незважаючи на зазначені тенденції, групи ризику (із найбільшою ймовірністю потрапити до категорії бідних) залишаються незмінними, а найбільш вразливими є сім'ї з дітьми та особами похилого віку. До того ж, незалежно від типу домогосподарства, спостерігається стабільно високий рівень бідності у сільських домогосподарствах, що не може не викликати занепокоєння з боку держави.

Як було зазначено вище, сьогоденні профілі української бідності формуються під впливом демографічних та соціально-економічних чинників. Найбільший негативний вплив на рівень життя населення мають такі чинники:

- **Вік** – представники наймолодших (діти, особливо до 3-х років) та найстарших (особи похилого віку, особливо у віці понад 75 років) вікових груп населення мають більше шансів збідніти, ніж особи працездатного віку (18–55/60 років).
- **Стать** – жінки мають вищі ризики бідності, ніж чоловіки.
- **Місцевість проживання** – особливо високі рівні та ризики бідності спостерігаються у сільських жителів порівняно із міськими.
- **Освіта** – люди з вищою освітою менше наражаються на ризик збідніння, ніж особи із середньою освітою, або взагалі неосвічені.
- **Статус на ринку праці** – безумовно, рівень бідності безробітної особи є набагато вищим, ніж особи, що має сталий трудовий дохід.

Виходячи із зазначених профілів бідності, в Україні найбільш вразливими є такі типи домогосподарств:

- домогосподарства з дітьми, зокрема:
 - хоча б з одною дитиною у віці до 3-х років;
 - усі діти у віці до 3-х років;
 - багатодітні (з трьома та більше дітьми) незалежно від їхнього віку.
- домогосподарства, що мають у своєму складі осіб похилого віку, серед них:
 - хоча б однієї особи у віці 75 років і старшої.
- домогосподарства, що мають у своєму складі хоча б одного безробітного.

Нагадаємо, що перехрещення місцевості проживання із зазначеними чинниками тільки підсилює їх негативну дію, тим самим підвищуючи рівень бідності усіх типів домогосподарств.

Таким чином, визначення найвпливовіших чинників і профілів української бідності дасть змогу виокремити групи населення, що наражені на найвищі ризики бідності та групи, що складають більшість малозабезпеченого населення. Їх визначення сприятиме проведенню адекватної оцінки ефективності реалізації державної соціальної політики та її окремих заходів, дасть змогу зменшити необґрунтовані витрати, підвищити адресність соціальних виплат, зосередитись саме на бідних категоріях населення.

Проведене дослідження дає можливість зробити висновок, що у 2006 р. в Україні демографічні чинники виходять на передній план в аналізі простих та часткових ризиків бідності. Проте їх не можна розглядати ізольовано від соціально-економічних характеристик членів домогосподарств, оскільки формування цілеспрямованої державної соціальної політики потребує узагальнюючих підходів до оцінки усіх можливих факторів впливу.

Незважаючи на загальне підвищення рівня життя населення країни та наявність стійких позитивних тенденцій у ситуації з бідністю протягом 2002-2006 рр., як і раніше, в групі ризику перебувають сім'ї з дітьми та особами старших вікових груп. Викликають занепокоєння стабільно високі показники бідності в сільській місцевості. Отже, політика держави має бути спрямована не тільки на закріплення позитивних тенденцій у ситуації з бідністю, а й на підтримку окремих категорій сімей, що опинилися в найгіршому становищі. Той факт, що протягом останнього десятиріччя найбільш соціально незахищеною категорією виявилися діти, ставить у залежність від успішності політики подолання бідності не тільки стабілізацію соціально-економічної, а й покращення демографічної ситуації в країні.

РОЗДІЛ 3. ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ДЕМОГРАФІЧНИХ ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ЧИННИКІВ НА СИТУАЦІЮ З БІДНІСТЮ В КРАЇНІ ТА РЕГІОНАХ

3.1. Моделювання впливу демографічних та соціально-економічних чинників на ризики бідності домогосподарств

Бідність у країні формується під впливом багатьох чинників, які мають різноманітну природу. Серед них важливе значення мають демографічні та соціальні фактори. Зрозуміло, що бідність – складне явище, яке виступає результатом дії цілого комплексу чинників, що можуть спрацювати через певний період часу, а можуть взагалі не проявлятися внаслідок накладання різноспрямованих ефектів. При цьому основною методичною проблемою є необхідність виміру такого багатофакторного впливу.

Оскільки основним джерелом інформації для дослідження бідності в Україні є результати обстежень домогосподарств, то для виявлення ступеня впливу на бідність різних чинників доцільно розглядати отримані з цього інформаційного джерела відомості щодо типів домогосподарств, яким притаманні певні ознаки бідності.

Таким чином, необхідно сформулювати перелік типів домогосподарств, які справляють найбільш сильний вплив на загальну ситуацію з бідністю в країні. Відбір здійснюється на основі результатів попередніх досліджень та за допомогою методу експертної оцінки щодо значущості різних типів домогосподарств з огляду на їхній внесок до загального рівня бідності. В результаті отримуємо певний перелік, який слід перевірити на результатах обстеження.

Відібрані для аналізу за соціальними та демографічними ознаками типи домогосподарств, за результатами обстеження 2006 р., представлені у табл. 3.1.

Таблиця 3.1

Типи домогосподарств, що справляють суттєвий вплив на бідність, Україна, 2006 р. %

Типи домогосподарств	Частка серед домогосподарств	Рівень бідності	Внесок до загального рівня бідності
Домогосподарства з двома та більше дітьми	22,28	46,6	10,4
Домогосподарства, де є хоча б одна особа у віці 75 років і старше	11,84	31,0	3,7
Домогосподарства, де є хоча б один безробітний	22,65	45,4	10,3
Домогосподарства, де є хоча б одна особа з повною вищою освітою	28,70	13,7	3,9
Домогосподарства з трьома та більше дітьми	4,07	68,4	2,8
Домогосподарства з 1–2 дітьми, де є хоча б один пенсіонер	14,73	36,9	5,4
Домогосподарства з дітьми до 3 років	10,01	42,0	4,2
Домогосподарства з дітьми до 15 років	43,75	36,9	16,2

Щоб дослідити сукупний вплив на бідність обох груп факторів і встановити значимість впливу кожної з них, пропонуємо відібрати по два найістотніших чинники, які достатньо повно представляють демографічні та соціальні причини бідності.

В результаті аналізу для подальшого дослідження відібрані такі варіанти групування типів домогосподарств.

Варіант 1:

- домогосподарства з дітьми до 3 років;
- домогосподарства, де є хоча б одна особа у віці 75 років і старше;
- домогосподарства, де є хоча б один безробітний;
- домогосподарства, де є хоча б одна особа з повною вищою освітою.

Сукупність цих факторів пояснює 22,1% з 28,1% рівня бідності.

Варіант 2:

- домогосподарства з дітьми до 3 років;
- домогосподарства з 1–2 дітьми, де є хоча б один пенсіонер;
- домогосподарства, де є хоча б один безробітний;
- домогосподарства, де є хоча б одна особа з повною вищою освітою.

Сукупність цих факторів пояснює 23,9 % з 28,1 % рівня бідності.

Варіант 3:

- домогосподарства з трьома та більше дітьми;
- домогосподарства з 1–2 дітьми, де є хоча б один пенсіонер;
- домогосподарства, де є хоча б один безробітний;
- домогосподарства, де є хоча б одна особа з повною вищою освітою.

Сукупність цих факторів пояснює 22,5 % з 28,1 % рівня бідності.

Варіант 4:

- домогосподарства з трьома та більше дітьми;
- домогосподарства, де є хоча б одна особа у віці 75 років і старше;
- домогосподарства, де є хоча б один безробітний;
- домогосподарства, де є хоча б одна особа з повною вищою освітою.

Сукупність цих факторів пояснює 20,7 % з 28,1 % рівня бідності.

Крім того, були проаналізовані такі самі варіанти групування із однією змінною: замість наявності безробітних використано ознаку наявності в домогосподарстві працюючих осіб.

Вказані сукупності факторів були взяті за основу для дослідження за допомогою методів кореляційного та регресійного аналізів. Попередня гіпотеза щодо характеру впливу полягає в тому, що всі зазначені фактори здійснюють позитивний вплив на збільшення бідності, лише наявність осіб із вищою освітою та працюючих, має сприяти зменшенню рівня бідності.

З метою виявлення моделі залежності бідності від демографічних та соціальних чинників, яка б найбільш адекватно пояснювала характер зв'язку, було здійснено регресійний аналіз впливу різних груп факторів на різні результативні ознаки: рівень бідності, середні сукупні еквівалентні витрати на душу населення, частку витрат на харчування у сукупних витратах домогосподарств.

Серед низки побудованих рівнянь у підсумку відібрано дві моделі впливу факторних ознак на середні сукупні еквівалентні витрати на душу населення у разі процентильного розподілу населення. Рівняння першої моделі має вигляд:

РОЗДІЛ 3

$$Y = -185,98 - 1,860 * X_1 - 3,048 * X_2 + 8,361 * X_3 + 5,403 * X_4 \quad (3.1)$$

- де X_1 – домогосподарства з дітьми до 3-х років;
 X_2 – домогосподарства з особами у віці 75 років і старше;
 X_3 – домогосподарства з працюючими;
 X_4 – домогосподарства з особами з вищою освітою.

Якість отриманої моделі підтверджується високим значенням коефіцієнта детермінації R^2 (0,74) та критерієм Фішера (0,66), що перевищує критичне значення.

Аналіз бета-коефіцієнтів (табл. 3.2) показує, що найвищі можливості для впливу на зміну рівня середніх еквівалентних витрат має показник наявності в домогосподарстві працюючих осіб.

Таблиця 3.2

Основні характеристики регресійної моделі

	Нестандартизовані коефіцієнти		Стандартизовані коефіцієнти
	B	Стд. похибка	Бета
Константа	-185,98	321,6426	
Домогосподарства з дітьми до 3-х років	-1,860	1,083055	-0,1048
Домогосподарства з особами у віці 75 років і старше	-3,048	2,235818	-0,09582
Домогосподарства з працюючими особами	8,361	4,263519	0,149211
Домогосподарства з особами з вищою освітою	5,403	0,663937	0,639787

Парні коефіцієнти між факторними ознаками є нижчими за коефіцієнт множинної кореляції, що свідчить про відсутність мультиколінеарності (табл 3.3).

Таблиця 3.3

Матриця парних коефіцієнтів кореляції

	Середні еквівалентні витрати на душу на місяць	Домогосподарства з дітьми до 3-х років	Домогосподарства з особами у віці 75 років і старше	Домогосподарства з особами, котрі працюють	Домогосподарства з особами з вищою освітою
Середні еквівалентні витрати на душу на місяць	1	-0,477	-0,561	0,640	0,836
Домогосподарства з дітьми до 3-х років	-0,477	1	0,210	-0,248	-0,497
Домогосподарства з особами у віці 75 років і старше	-0,561	0,210	1	-0,634	-0,548
Домогосподарства з працюючими особами	0,640	-0,248	-0,634	1	0,634
Домогосподарства з особами з вищою освітою	0,836	-0,497	-0,548	0,634	1

Таким чином, отримана модель достатньо адекватно описує залежність результативної ознаки від обраних факторів, всі з яких справляють вплив у напрямку, що узгоджується з попередньою гіпотезою.

Однак, на наш погляд, більш прийнятною є друга отримана модель, в якій фактор наявності працюючих, замінено на фактор наявності безробітних, тому що, по-перше, категорія безробітних непрямим чином включає в себе вікову (тобто демографічну) характеристику, на відміну від працюючих, по-друге, кількість домогосподарств з особами, котрі працюють, порівняно з іншими факторами є дуже великою, в результаті чого значна частка домогосподарств одночасно підпадає під дві та більше факторні ознаки.

Отже, рівняння другої моделі має вигляд:

$$Y = 361,35 - 1,817 * X_1 - 4,818 * X_2 + 0,427 * X_3 + 6,097 * X_4 \quad (3.2)$$

де X_1 – домогосподарства з дітьми до 3-х років;

X_2 – домогосподарства з особами у віці 75 років та старше;

X_3 – домогосподарства з безробітними;

X_4 – домогосподарства з особами з вищою освітою.

Оцінка якості отриманої моделі здійснювалась за допомогою коефіцієнта детермінації R^2 та критерію Фішера F .

Коефіцієнт детермінації пояснює тісноту зв'язку між ознаками. В нашому випадку $R^2 = 0,72$, що є високим значенням, отже, модель досить якісно апроксимує результативну ознаку.

Критерій Фішера відображає ступінь взаємозв'язку між результативною та факторними ознаками. Для отриманої моделі він складає 63,1, що перевищує критичне значення, а отже, можна прийняти гіпотезу про наявність взаємозв'язку між результативною та факторними ознаками.

Таким чином, побудована модель пояснює 72% варіації розміру середніх еквівалентних витрат на душу населення в процентільному розподілі населення. Адекватність моделі підтверджується значенням F -критерію, що є вищим за критичне.

Бета-коефіцієнти використовують для оцінки впливу коливання факторів на варіацію результативної ознаки. Розрахунки для отриманої моделі (табл 3.4) вказують на те, що найсуттєвіші можливості для впливу на зміну рівня середніх еквівалентних витрат має показник наявності в домогосподарствах осіб із вищою освітою, а найменші – наявність безробітних.

Таблиця 3.4

Основні характеристики регресійної моделі

	Нестандартизовані коефіцієнти		Стандартизовані коефіцієнти
	В	Стд. похибка	Бета
Константа	361,3461	152,8915	
Домогосподарства з дітьми до 3-х років	-1,81666	1,132398	-0,10235
Домогосподарства з особами у віці понад 75 років	-4,81767	2,085257	-0,15148
Домогосподарства з безробітними	0,42752	1,102391	0,027624
Домогосподарства з особами з вищою освітою	6,097108	0,71195	0,721946

У табл. 3.5 наведено матрицю коефіцієнтів парної кореляції між усіма включеними до моделі ознаками. Можна зробити висновок про те, що сукупний вплив факторних ознак на результативну ознаку є більш суттєвим, ніж незалежний вплив трьох із чотирьох факторних ознак (тобто, крім домогосподарств з особами з вищою освітою, парна кореляція яких із рівнем середніх еквівалентних витрат складає 0,84). Парні коефіцієнти кореляції між факторними ознаками менші за сукупний коефіцієнт кореляції, що свідчить про відсутність мультиколінеарності.

Таблиця 3.5

Матриця парних коефіцієнтів кореляції

	Середні еквівалентні витрати на душу на місяць	Домогосподарства з дітьми до 3-х років	Домогосподарства з особами у віці 75 років і старше	Домогосподарства з безробітними	Домогосподарства з особами з вищою освітою
Середні еквівалентні витрати на душу на місяць	1				
Домогосподарства з дітьми до 3-х років	-0,47971	1			
Домогосподарства з особами у віці 75 років і старше	-0,56331	0,210397	1		
Домогосподарства з безробітними	-0,493	0,471677	0,201868	1	
Домогосподарства з особами з вищою освітою	0,838932	-0,4966	-0,54835	-0,61192	1

Аналіз параметрів рівняння регресії свідчить, що попередня гіпотеза про характер впливу факторних ознак підтверджується для трьох ознак – X_1 , X_2 , X_4 .

Наявність у домогосподарствах безробітних, згідно з отриманою моделлю, сприяє деякому підвищенню рівня еквівалентних витрат, що не зовсім відповідає реальному стану речей і, можливо, пояснюється іншими, не врахованими в моделі причинами. Це лише підтверджує той факт, що будь-яка модель має обмежений характер і не дає змоги абсолютно точно простежити всі наявні зв'язки між досліджуваними процесами.

Таким чином, можна стверджувати, що отримана регресійна модель достатньо адекватно описує залежність результативної ознаки від обраних факторних ознак і свідчить про те, що збільшення кількості домогосподарств із дітьми до 3-х років та з особами у віці 75 років і старше призводить до зменшення рівня середніх еквівалентних витрат на душу населення і, отже, сприяє збільшенню ризику потрапляння домогосподарств до категорії бідних.

3.2. Вплив соціально-економічних показників на регіональні рівні бідності

В Україні єдиною інформаційною базою для досліджень бідності виступає обстеження умов життя домогосподарств. Але дані цього обстеження не можуть дати вичерпної інформації стосовно ситуації з бідністю в регіонах внаслідок недостатньої

репрезентативності. Згідно із затвердженою Міністерством праці та соціальної політики України методикою, комплексна оцінка бідності в регіонах України базується на розрахунку основних показників моніторингу – рівня та глибини бідності. Але основні показники, розраховані безпосередньо на базі даних обстеження умов життя домогосподарств України, не дають вичерпної інформації стосовно причинно-наслідкових зв'язків. При цьому виникає необхідність проведення поглибленого наукового аналізу та представлення розгорнутої картини ситуації з бідністю в регіонах, для чого наявна інформаційна база є недостатньо репрезентативною.

Таким чином, для комплексної оцінки ситуації з бідністю в регіонах України необхідно використовувати поряд із прямими показниками, отриманими з обстеження умов життя домогосподарств, дані інших репрезентативних обстежень (зокрема, обстеження економічної активності) та адміністративної статистики. Звичайно, такий дворівневий підхід до оцінки явища містить в собі певні проблеми методологічного та методичного характеру. Це, насамперед, відсутність прямого зв'язку між рівнем бідності, розрахованим за даними обстеження, і індикаторами, отриманими з інших джерел.

Дослідження взаємозв'язків між рівнем бідності та показниками, отриманими з даних адміністративної статистики та інших обстежень, дало можливість зробити такі висновки:

1. Існує певна залежність між рівнем бідності та окремими показниками, що характеризують економічне становище регіону, рівень життя населення, зокрема, його платоспроможний попит, демографічну ситуацію, становище на ринку праці, питому вагу низькодохідних груп населення тощо.
2. Окремі явища справляють вплив на рівень бідності через певний період часу, що обумовлює доцільність використання деяких показників із річним лагом.
3. Для зменшення впливу власних тенденцій зміни індикаторів доцільно використовувати не річні показники, а їхні середні значення за 2–3 роки.
4. Показники, які виявляють недостатній ступінь взаємозв'язку з рівнем бідності, можуть справляти комплексний вплив, а отже, виступати в якості додаткових індикаторів.

Існування досить тісних зв'язків між рівнем бідності й показниками адміністративної статистики дало можливість побудувати регресійну модель. Проведене дослідження показало, що у разі побудови моделі для розрахунку факторного впливу доцільно використовувати два підходи:

- перший базується на залученні показників за відповідний період часу, тобто виходить із гіпотези, що обрані індикатори безпосередньо пов'язані з рівнем бідності в регіоні на певному часовому відрізку;
- другий підхід, на відміну від попереднього, передбачає врахування лагу, тобто припускає вплив факторів на рівень бідності через певний часовий період.

Оскільки методика визначення межі та рівня бідності, що використовується в Україні, базується на витратах населення, то логічно було б припустити, що найбільший вплив на формування регіональних рівнів бідності будуть мати макроекономічні показники. Теоретичним підґрунтям цієї моделі була теза щодо тісного зв'язку між рівнем економічного розвитку регіону та рівнем бідності.

Перелік показників, що використовувалися для побудови моделі, був сформований за результатами оцінки тісноти зв'язку між показниками, які відбиралися в якості предикатів, та регіональним рівнем бідності. Найбільш впливовими виявилися такі:

- ВРП у розрахунку на душу населення (тис. грн.);
- рівень безробіття (%);
- питома вага безробітних понад рік у загальній чисельності безробітних (%);

- видатки місцевих бюджетів та централізовані закупівлі на соціальний захист та соціальне забезпечення (на 100 000 населення);
- середньомісячна заробітна плата (грн.);
- середньомісячний розмір пенсії (грн.).

Для моделювання залежності рівня бідності від обраних предикатів використовувалася лінійна регресійна модель. Така модель досить вдало реалізована у статистичному пакеті SPSS. Найбільш придатним є метод покрокового включення показників, оскільки дає змогу залучити до моделі найбільш значущі серед них. На першому кроці вводиться змінна з найвищим показником кореляції (знак кореляції не має значення). На наступних кроках вводиться змінна з другою за значенням частковою кореляцією. На кожному кроці перевіряється гіпотеза щодо відповідності нулю коефіцієнта при введені нової змінної. Для цього використовується F-критерій, який обчислюється як квадрат ділення значення коефіцієнта на його стандартну похибку. Процедура зупиняється, коли ця умова перестає виконуватися. До останнього варіанту моделі увійшли лише три показники:

- ВРП у розрахунку на душу населення (тис. грн.);
- питома вага безробітних понад рік у загальній чисельності безробітних (%);
- видатки місцевих бюджетів та централізовані закупівлі на соціальний захист та соціальне забезпечення (на 100 000 населення).

Основні характеристики отриманої моделі наведені у табл. 3.6.

Таблиця 3.6

Показники оцінки адекватності побудованої моделі

Коефіцієнт множинної кореляції	Коефіцієнт детермінації	Приведений коефіцієнт детермінації	Стандартне відхилення оцінки
0,458	0,432	0,424	21,233

Як бачимо, показники, що були включені до першої моделі, пояснюють лише 42,4% варіації регіонального рівня бідності. Тобто більше 50% залежать від впливу інших факторів (які не є макроекономічними). Досить значною також є стандартна похибка оцінки.

Для покращення характеристик моделі була зроблена спроба оцінити вплив предикатів із використанням лагу. Теоретичним підґрунтям такої моделі є теза про те, що на сучасний рівень бідності більший вплив справляють макроекономічні показники попередніх років, а не їхні поточні значення.

Для моделювання використовувалися вищезгадані показники з лагом у один, два та три роки. З усіх побудованих моделей найбільш вдалою виявилася трьохфакторна лінійна модель, що вклала в себе такі показники:

- ВРП у розрахунку на душу населення, тис. грн. (з лагом у два роки);
- рівень безробіття, % (з лагом в один рік);
- видатки місцевих бюджетів і централізовані закупівлі на соціальний захист та соціальне забезпечення на 100 000 населення (з лагом в один рік).

Регресійна модель, побудована за методом покрокового включення, має такий вигляд:

$$y = -0,308 x_1 + 0,201 x_2 - 0,337 x_3 \quad (3.3)$$

Основні характеристики моделі наведені у табл. 3.7.

Таблиця 3.7

Показники оцінки адекватності побудованої моделі

Коефіцієнт множинної кореляції	Коефіцієнт детермінації	Приведений коефіцієнт детермінації	Стандартне відхилення оцінки
0,552	0,537	0,531	16,857

Побудовані моделі дають змогу стверджувати, що існує декілька варіантів пояснення відсутності значної кореляції між рівнем бідності та основними макроекономічними показниками:

- у країнах з перехідною економікою моделювання впливу економічного розвитку на соціальні процеси ускладнюється, оскільки для цього потрібен довгостроковий стабільний розвиток економіки;
- моделювання відбувалося за регіонами України, тому наявність значної похибки в оцінці як макроекономічних, так і соціальних показників на малих територіях не дає змогу виявити наявні зв'язки;
- можливо, на регіональний рівень бідності найбільший вплив справляють соціально-демографічні, а не макроекономічні показники.

Для перевірки останньої тези до раніше сформованого переліку були включені деякі соціально-демографічні показники. Їх відбір відбувався за тим самим принципом, тобто за допомогою коефіцієнта кореляції оцінювалася тіснота зв'язку між рівнем бідності та характеристикою, що розглядалася в якості предикату. До раніше визначених додалися такі характеристики:

- рівень урбанізації (%);
- частка осіб із вищою освітою серед населення у віці понад 25 років (%);
- коефіцієнт старіння "знизу" (частка осіб у віці 0–14 серед усього населення) (%).

Отже, на базі розширеної системи показників побудована регресійна чотирьохфакторна модель регіонального рівня бідності населення, яка демонструє його залежність від основних соціально-економічних предикатів.

У табл. 3.8. наведені основні показники адекватності побудованої моделі.

Таблиця 3.8

Показники оцінки адекватності побудованої моделі

Коефіцієнт множинної кореляції	Коефіцієнт детермінації	Приведений коефіцієнт детермінації	Стандартне відхилення оцінки
0,875	0,856	0,842	12,567

Як бачимо, використання соціально-демографічних показників дуже суттєво покращило адекватність моделі. Оскільки ця модель є найбільш вдалою з усіх побудованих, розглянемо її характеристики детальніше.

Зведення показників моделі. Значення коефіцієнта множинної кореляції дорівнює 0,875. Значення коефіцієнта детермінації – 0,856. Ця величина, часто інтерпретується як частка загальної варіації залежної змінної, котру можна пояснити варіацією незалежних змінних: у нашому випадку побудована модель "пояснює" 85,6% варіабельності регіонального рівня бідності. Коефіцієнт детермінації коливається в межах від 0 до 1. Якщо між залежною і незалежними змінними немає лінійного зв'язку, коефіцієнт детермінації дорівнює 0 чи є дуже малим. Якщо всі спостереження потрапляють на лінію регресії, то він дорівнює 1.

Вибіркова оцінка коефіцієнта детермінації часто виявляється занадто оптимістичною. Наведений коефіцієнт детермінації створений для оцінки якості моделі на всій популяції і, зазвичай, буває цікавим для моделей з більш, ніж одним предиктором, як у нашому випадку. Коригування відбувається з урахуванням кількості змінних у моделі та розміру вибірки.

Стандартне відхилення оцінки (12,567) – це квадратний корінь із середнього квадрата залишків у табл. 3.9. (ANOVA), що наведена нижче. Воно вимірює відхилення залишків (чи помилок) від апроксимуючої прямої. Одиниця виміру збігається з одиницею виміру залежної змінної – у нашій моделі це відсотки.

Таблиця 3.9

Таблиця дисперсійного аналізу (ANOVA)

	Сума квадратів	Ступені свободи	Середній квадрат	F-критерій	Значимість
Модель	87616,3	4	32538,8	263,0	4,76E-05
Залишки	1495,0	22	157,9		
Всього	89111,3	26			

Значення F-критерію 263,0 використовується для перевірки гіпотези про те, що нахили $b_1 \dots b_n$, дорівнюють 0. Значення F є тим більшим, чим краще незалежні змінні допомагають пояснити варіацію залежної змінної. Тут лінійний зв'язок дуже значний (значимість p для F є меншою за 0,00004).

Таблиця 3.10

Основні оціночні показники побудованої моделі

	Нестандартизовані коефіцієнти		Стандартизовані коефіцієнти	t	Значимість
	b	Стандартна похибка	Beta		
ВРП у розрахунку на душу населення, тис. грн. (з лагом у два роки)	-0,325	0,533	-0,203	-0,422	0,694
Видатки місцевих бюджетів та централізовані закупівлі на соціальний захист та соціальне забезпечення на 100 000 населення (з лагом в один рік)	-0,162	0,383	-0,242	-1,205	0,295
Частка осіб із вищою освітою серед населення у віці понад 25 років, %	-0,286	0,197	-0,184	-1,307	0,267
Коефіцієнт старіння "знизу" (частка осіб у віці 0–14 серед усього населення), %	0,274	0,175	0,358	1,568	0,195

Оцінки коефіцієнтів – нахилу b_1, b_2, b_3, b_4 – дорівнюють відповідно: -0,325; -0,162; -0,286; 0,274.

Регресійна модель, побудована за методом покрокового включення, має такий вигляд:

$$y = -0,225 x_1 - 0,162 x_2 - 0,286 x_3 + 0,274 x_4 \quad (3.4)$$

де x_1 – ВРП у розрахунку на душу населення, тис. грн. (з лагом у два роки);
 x_2 – видатки місцевих бюджетів і централізовані закупівлі на соціальний захист та соціальне забезпечення на 100 000 населення (з лагом в один рік);
 x_3 – частка осіб із вищою освітою серед населення у віці понад 25 років, %;
 x_4 – коефіцієнт старіння "знизу" (частка осіб у віці 0–14 серед усього населення), %.

Цю модель можна використовувати для обчислення прогнозних значень у динаміці.

У наступному стовпці, *стандартна похибка*, містяться стандартні помилки оцінок коефіцієнтів. Далі йде стовпець із *стандартизованими коефіцієнтами*. Деякі науковці називають ці коефіцієнти *бетами*. Якщо кожен змінну перевести до z -значень, то бети збігаються з ненормованими коефіцієнтами. Далі йде f -критерій, інформація в першому рядку використовується для перевірки *значимості* нахилу b_1 . Значення t -статистики в другому рядку (Видатки місцевих бюджетів та централізовані закупівлі на соціальний захист та соціальне забезпечення на 100 000 населення (з лагом в один рік)), використовується для перевірки значимості нахилу b_2 , відповідно, у третьому та четвертому рядку – для перевірки значимості b_3 та b_4 . В останньому стовпці містяться p -значення, чи рівні значимості, що відповідають значенням t -статистик.

Отже, дослідження впливу основних соціально-економічних показників на регіональну варіацію бідності дало можливість зробити такі висновки:

- існує тісна залежність між регіональним рівнем бідності та окремими показниками, що характеризують рівень соціально-економічного розвитку регіону;
- соціально-демографічні фактори мають дуже суттєвий вплив на регіональний рівень бідності, що потребує додаткового вивчення;
- окремі явища справляють вплив на рівень бідності через певний період часу, що обумовлює доцільність використання деяких показників із певним часовим лагом. Так, показник ВРП на душу населення, за нашими розрахунками, має вплив із лагом у два роки.

Показники, які виявляють недостатній ступінь взаємозв'язку з регіональним рівнем бідності та, відповідно, не включені до моделі, можуть справляти комплексний вплив, а отже, виступати як додаткові індикатори.

Розроблена модель дає змогу оцінити зміни впливу деяких соціально-економічних чинників на рівень бідності та спрогнозувати можливий розвиток ситуації на перспективу, з урахуванням того, що детальні прогнози основних соціально-демографічних показників розробляються дуже ретельно.

РОЗДІЛ 4. “КАРТА БІДНОСТІ” УКРАЇНИ: МЕТОДИКА ПОБУДОВИ ТА АНАЛІЗ

4.1. Методика побудови “карти бідності”

Вивчення бідності передбачає її дослідження за різними критеріями, насамперед, демографічними та соціальними. При цьому слід враховувати, що бідне населення нерівномірно розподілене на території України та територіях окремих адміністративно-територіальних одиниць. Тому існує необхідність розрахунку рівня бідності не тільки на рівні областей, а й на рівні адміністративних районів всередині кожної області.

Просторовий розподіл бідності доцільно візуалізувати за допомогою так званої “карти бідності”, на якій позначаються частини країни та, на більш низькому рівні деталізації, частини окремих регіонів, де сконцентрована бідність.

Для розробки “карти бідності” передбачається комбіноване використання результатів обстеження умов життя домогосподарств (для розробки моделі рівня бідності як функції від різних соціальних та демографічних факторів) та результатів перепису населення (для побудови структури населення відповідно до обраних ознак на рівні окремих невеликих територіальних одиниць).

За даними обстеження умов життя домогосподарств України визначається внесок найбільш впливових факторів у формування сукупності бідного населення, будується спеціальна модель залежності загального показника бідності від значень показника за окремими типами домогосподарств із визначеними характеристиками.

Загальний вигляд моделі для побудови “карти бідності”

$$Y = a_1 x_1 + a_2 x_2 + \dots + a_n x_n \quad (4.1)$$

де $a_1 \dots a_n$ – рівні бідності за типами домогосподарств, % (коефіцієнти розраховуються за даними обстеження умов життя домогосподарств України);

$x_1 \dots x_n$ – частка населення, що проживає у відповідному типі домогосподарства (дані щодо кожного адміністративного району з масиву перепису населення);

за умови, що $x_1 + x_2 + \dots + x_n = 1$

В основу побудови “карти бідності” покладено національний критерій бідності, за яким бідними вважаються особи з середніми еквівалентними витратами не більше ніж 75% від їхнього медіанного рівня.

Загальний рівень бідності слід розкласти за типами домогосподарств таким чином, щоб, по-перше, ці типи охоплювали усе населення, по-друге, кожне домогосподарство було співвіднесене лише з одним типом (тобто, щоб жоден тип не перетинався з іншими).

Різні варіанти моделювання структури населення дали змогу встановити такі критерії виокремлення типів домогосподарств: наявність чи відсутність дітей; віковий критерій (наявність чи відсутність дорослих працездатного віку, старших за працездатний вік, осіб у віці 70 років і старше); наявність чи відсутність осіб із вищою освітою.

**Соціально-демографічні характеристики,
покладені в основу групування домогосподарств за типами:**

Наявність дітей:

одна дитина;
двоє дітей;
троє та більше дітей;

Наявність осіб певної вікової категорії:

працездатного віку;
старшого за працездатний вік,
серед них: до 70 років;
70 років і старше;

Наявність осіб із вищою освітою:

є хоча б одна особа з вищою освітою;
відсутні особи з вищою освітою.

В результаті було отримано 18 типів домогосподарств, які охоплюють усе населення України:

1. Домогосподарства з одною дитиною і дорослими працездатного віку, наявність хоча б однієї особи з вищою освітою.
2. Домогосподарства з одною дитиною і дорослими працездатного віку, відсутність осіб із вищою освітою.
3. Домогосподарства з одною дитиною, де є дорослі і працездатного віку і старші за працездатний вік, наявна хоча б одна особа з вищою освітою.
4. Домогосподарства з одною дитиною, де є дорослі і працездатного віку і старші за працездатний вік, відсутні особи з вищою освітою.
5. Домогосподарства з двома дітьми і дорослими працездатного віку, наявність хоча б однієї особи з вищою освітою.
6. Домогосподарства з двома дітьми і дорослими працездатного віку, відсутні особи з вищою освітою.
7. Домогосподарства з двома дітьми, де є дорослі і працездатного віку і старші за працездатний вік, наявність хоча б однієї особи з вищою освітою.
8. Домогосподарства з двома дітьми, де є дорослі і працездатного віку і старші за працездатний вік, відсутні особи з вищою освітою.
9. Домогосподарства з трьома та більше дітьми, наявність хоча б однієї особи з вищою освітою.
10. Домогосподарства з трьома та більше дітьми, відсутні особи з вищою освітою.
11. Домогосподарства без дітей, де всі особи є старшими за працездатний вік, але є хоч одна особа молодша за 70 років, наявність хоча б однієї особи з вищою освітою.
12. Домогосподарства без дітей, де всі особи є старшими за працездатний вік, але є хоч одна особа молодша за 70 років, відсутні особи з вищою освітою.
13. Домогосподарства без дітей, де всі особи у віці 70 років і старше, наявність хоча б однієї особи з вищою освітою.
14. Домогосподарства без дітей, де всі особи у віці 70 років і старше, відсутні особи з вищою освітою.
15. Домогосподарства без дітей, де всі особи працездатного віку, наявність хоча б однієї особи з вищою освітою.
16. Домогосподарства без дітей, де всі особи працездатного віку, відсутні особи з вищою освітою.

17. Домогосподарства без дітей, де є особи і працездатного і непрацездатного віку, наявність хоча б однієї особи з вищою освітою.
18. Домогосподарства без дітей, де є особи і працездатного і непрацездатного віку, відсутні особи з вищою освітою.

Розрахунок загального рівня бідності та рівнів бідності для кожного типу домогосподарства здійснюється на основі результатів обстеження умов життя домогосподарств, що проводиться Держкомстатом України на регулярній основі.

Суть полягає в наступному:

- Для кожного типу домогосподарств розраховується:
 - частка населення України, яка проживає в таких домогосподарствах (сума всіх часток має дорівнювати 100%);
 - рівень бідності (відсоток бідних від населення, що проживає в таких домогосподарствах).
- Множенням частки на рівень бідності відповідного типу домогосподарства отримуємо відсоток бідних цього типу в загальній чисельності населення України. Сума таких відсотків за всіма типами домогосподарств має дорівнювати рівню бідності в Україні за відповідний рік.

Отримана система типів домогосподарств була перевірена на результатах обстеження домогосподарств за 2001–2006 рр. Щодо кожного року підтверджена адекватність цієї моделі структури населення України. У табл. 4.1. наведено результати модельних розрахунків за 2001 р.

Таблиця 4.1

**Рівні бідності за типами домогосподарств для побудови
“карти бідності”, Україна, 2001 р., %**

Тип домогосподарства	Коефіцієнт структури по населенню	Рівень бідності	Внесок до загального рівня бідності
Домогосподарства з одною дитиною і дорослими працездатного віку, наявність хоча б однієї особи з вищою освітою	6,50	12,0	0,8
Домогосподарства з одною дитиною і дорослими працездатного віку, відсутність осіб із вищою освітою	15,26	27,3	4,2
Домогосподарства з одною дитиною, де є дорослі і працездатного віку і старші за працездатний вік, наявна хоча б одна особа з вищою освітою	3,36	20,8	0,7
Домогосподарства з одною дитиною, де є дорослі і працездатного віку і старші за працездатний вік, відсутні особи з вищою освітою	7,72	39,6	3,1
Домогосподарства з двома дітьми і дорослими працездатного віку, наявність хоча б однієї особи з вищою освітою	3,73	18,5	0,7
Домогосподарства з двома дітьми і дорослими працездатного віку, відсутні особи з вищою освітою	12,33	42,2	5,2
Домогосподарства з двома дітьми, де є дорослі і працездатного віку і старші за працездатний вік, наявність хоча б однієї особи з вищою освітою	1,28	26,1	0,3

Продовження Таблиці 4.1

Тип домогосподарства	Коефіцієнт структури по населенню	Рівень бідності	Внесок до загального рівня бідності
Домогосподарства з двома дітьми, де є дорослі і працездатного віку і старші за працездатний вік, відсутні особи з вищою освітою	4,64	44,5	2,1
Домогосподарства з трьома та більше дітьми, наявність хоча б однієї особи з вищою освітою	0,85	26,1	0,2
Домогосподарства з трьома та більше дітьми, відсутні особи з вищою освітою	4,25	66,3	2,8
Домогосподарства без дітей, де всі особи є старшими за працездатний вік, але є хоч одна особа молодша за 70 років, наявність хоча б однієї особи з вищою освітою	1,89	10,3	0,2
Домогосподарства без дітей, де всі особи є старшими за працездатний вік, але є хоч одна особа молодша за 70 років, відсутні особи з вищою освітою	7,85	16,9	1,3
Домогосподарства без дітей, де всі особи у віці д 70 років і старше, наявність хоча б однієї особи з вищою освітою	0,49	4,4	0,0
Домогосподарства без дітей, де всі особи у віці 70 років і старше, відсутні особи з вищою освітою	4,54	21,2	1,0
Домогосподарства без дітей, де всі особи працездатного віку, наявність хоча б однієї особи з вищою освітою	3,95	4,6	0,2
Домогосподарства без дітей, де всі особи працездатного віку, відсутні особи з вищою освітою	10,91	16,7	1,8
Домогосподарства без дітей, де є особи і працездатного і непрацездатного віку, наявність хоча б однієї особи з вищою освітою	2,91	17,3	0,5
Домогосподарства без дітей, де є особи і працездатного і непрацездатного віку, відсутні особи з вищою освітою	7,54	28,1	2,1
Разом	100,00	XXX	27,2

Таким чином, усі відібрані 18 типів домогосподарств охоплюють 100% населення України. Сума рівнів бідності за типами домогосподарств із врахуванням їх коефіцієнтів структури дорівнює загальному рівню бідності в Україні у 2001 р. – 27,2%.

В подальшому отримані рівні бідності за типами домогосподарств використовуються як коефіцієнти для розрахунку територіальних рівнів бідності, виходячи із структури населення кожної малої території. Показники структури населення малих територій за обраними типами домогосподарств отримані за результатами Всеукраїнського перепису населення 2001 р.

Переписний лист містить низку запитань, що стосуються демографічних, соціальних, освітніх, економічних, житлових характеристик членів домогосподарств. З огляду на розраховану модель рівня бідності для побудови структури населення за 18-ма типами домогосподарств необхідно використовувати різні запитання переписного листа – ті, що стосуються демографічних (вік, наявність дітей) та освітніх (наявність вищої освіти) характеристик. Тому фахівцями Держкомстату України за допомогою спеціального програмного забезпечення було створено масив даних про кількість осіб за типами домогосподарств, що проживають у кожному адміністративному районі України. Цей масив даних став основою для

розрахунку рівнів бідності малих територій з використанням коефіцієнтів, які враховують ступінь поширення бідності серед домогосподарств різного типу.

Рівні бідності за обраними типами домогосподарств розраховані на основі результатів обстеження умов життя домогосподарств за 2001 р.

За вказаною вище схемою для кожного адміністративного району усіх областей України та міст обласного підпорядкування розраховується рівень бідності.

Для прикладу розглянемо розрахунок рівня бідності для Апостолівського району Дніпропетровської області.

1. На основі даних перепису населення Держкомстатом України підраховано чисельність населення району, яка проживає в домогосподарствах кожного з 18-ти типів (див. Додаток 4).
2. Формується таблиця, до якої вносять перелік типів домогосподарств, кількість домогосподарств та осіб, що в них проживають. Додається стовпчик із значеннями рівнів бідності у кожному типі домогосподарства, отриманих у результаті модельних розрахунків.
3. Рівень бідності в районі розраховується як середньоарифметична від рівнів бідності за типами домогосподарств, зваженими на чисельність населення, що проживає в районі (Додаток 5). Рівень бідності в Апостолівському районі у 2001 р. склав 21,7%.

Після здійснення розрахунку для всіх територіальних одиниць у кожній області складається таблиця, що містить отримані рівні бідності (Додаток 6).

Аналіз рівнів бідності за всіма територіальними одиницями показав, що міста Київ та Севастополь, а також усі обласні центри та переважна більшість міст обласного підпорядкування мають найнижчі рівні бідності. Тому експертами було ухвалено рішення не показувати на "карті бідності" міста обласного підпорядкування (крім обласних центрів, а також міст Київ та Севастополь), а звести їх до окремої таблиці.

Таким чином, значна більшість міст обласного підпорядкування була об'єднана в групу з наднизьким рівнем бідності – до 20,0%.

Поділ усіх адміністративних районів на групи за рівнем бідності здійснювався за допомогою кластерного аналізу (розрахунок виконано у пакеті SPSS). Запропоновано декілька варіантів поділу (на 3, 4, 5, 6 кластерів), однак в усіх варіантах кластеризація не забезпечувала сталості (стабільності) отримуваних груп, інтервали виявлялися дуже нерівномірними за розмірами та наповнюваністю.

Враховуючи те, що методи кластерного аналізу доцільно використовувати переважно тоді, коли відсутні будь-які апріорні гіпотези відносно класів та застосовуються хоча б дві ознаки класифікації, а також те, що кластерний аналіз визначає лише найбільш можливе значущє рішення, й не обов'язково оптимальне, експерти дійшли висновку про доцільність поділу районів на групи з рівними інтервалами таким чином:

- низький рівень бідності – 20,1 – 23,0%;
- середній рівень бідності – 23,1 – 26,0%;
- високий рівень бідності – 26,1 – 29,0%;
- надвисокий рівень бідності – понад 29,0%.

Фрагмент такого переліку представлено у Додатку 7.

Такі таблиці щодо кожної області містять назви районів із зазначенням рівнів бідності та номеру групи. Вони використовуються як основа для побудови "карт бідності" областей та України в цілому, яка здійснюється у пакеті MapInfo.

На "карті бідності" територія кожного району замальовується кольором, що відповідає одній з 4-х груп відповідно до рівня бідності в цьому районі: від найсвітлішого

для низького рівня до найтемнішого для надвисокого рівня бідності. Міста Київ, Севастополь та обласні центри позначаються кольором, що відповідає наднизькому рівню.

З метою спрощення сприйняття на “карті бідності” України наносяться межі районів та областей, а назви вказуються лише для обласних центрів. Більш детальна інформація, а саме, назви районів та рівні бідності в них, наводяться на окремих “картах бідності”, побудованих для кожної області.

Окрім зазначених карт, будується ще одна “карта бідності” України, розроблена на основі даних перепису 2001 р. та рівнів бідності за типами домогосподарств, розрахованих за 2006 р. . Порівняння двох карт України дасть змогу виявити, яким чином на територіальний розподіл бідності протягом 2001–2006 рр. вплинули всі інші, крім демографічних, фактори. Інакше кажучи, ця карта показує, яким міг би бути територіальний розподіл бідності у 2006 р. за умови збереження демографічної структури 2001 р.

З метою узагальнення отриманих результатів побудовані такі таблиці:

- частка бідного населення України в розрізі областей, яка проживає на території із різним рівнем бідності;
- порівняння частки бідного населення кожної області у бідному населенні України з часткою населення області у населенні України;
- розрахунок таких самих показників усередині кожної області в розрізі районів та міст обласного підпорядкування;
- розрахунок кількості районів та міст обласного підпорядкування в Україні за рівнями бідності та чисельністю бідного населення в них.

4.2. Методика протяжки даних “карти бідності” на міжпереписний період

Одним із базових факторів, які формують рівень бідності в окремому регіоні, є демографічна та соціальна-економічна структури домогосподарств. Якщо в регіоні переважають домогосподарства з традиційно низькими для країни ризиками бідності, то відповідно рівень бідності у цьому регіоні буде найнижчий, і навпаки.

Отримати структуру домогосподарств, яка використовується для побудови “карт бідності”, можна лише за даними перепису, оскільки він надає повну інформацію щодо розподілу членів домогосподарства за віком та освітою у розрізі територіальних одиниць із необхідною деталізацією. Оскільки, зазвичай, перепис населення проводять раз на десять років, то виникає методологічна проблема щодо розрахунку структури домогосподарств для побудови карти бідності у міжпереписний період.

Одним зі шляхів вирішення цієї проблеми є побудова комплексної моделі, яка буде ґрунтуватися на офіційних даних про чисельність та вікову структуру, а також рівень освіти населення. Окрім цього необхідно застосувати прогноз сімейного складу. Такий прогноз на сучасному етапі розробляється співробітниками Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України. На жаль, об'єктом прогнозування в них виступає кількість домогосподарств України, у ліпшому випадку – у розрізі областей. Проте розповсюдження прогнозних даних областей на райони та міста обласного підпорядкування є вельми складною методологічною проблемою і врешті-решт не гарантує надійних результатів.

Найбільш перспективним методом, на нашу думку, є не моделювання, а оцінка динамічних змін у структурі домогосподарств, що може слугувати базою для побудови “карти бідності”. Для розрахунку показників бідності на рівні районів і міст обласного підпорядкування такою базою є структура домогосподарств, отримана за переписом населення, отже, з цього боку не виникає жодних проблем. Слід зазначити, що за

міжпереписний період у віковому та освітньому складі домогосподарств відбуваються незначні трансформації, які суттєво не змінюють основний профіль за структурою населення на рівні територіальних одиниць. Більш складними методологічними завданнями є:

- визначення факторів, які впливають на структуру домогосподарств на рівні районів та обласних міст;
- вибір показників, які будуть використовуватися для коригування;
- вибір формули, за якою буде розраховуватися структура домогосподарств у міжпереписний період.

Багаторічні дослідження авторів цієї книги доводять, що на структуру домогосподарств (сімей) у першу чергу впливають демографічні фактори. Тому основним завданням є визначення показників, які мають найбільший вплив, та оцінка ступеня цього впливу.

Для визначення показників було застосовано метод факторного аналізу, перевагою якого є можливість визначити не тільки існування зв'язку між окремими аспектами досліджуваного об'єкта, а і міру цього зв'язку. Найголовнішою відмінністю факторного аналізу від інших методів вимірювання зв'язку є те, що за його допомогою можливе визначення так званих безпосередніх або прямих зв'язків (тобто таких, що, так би мовити, лежать на поверхні), а також глибинних або опосередкованих.

Крім знаходження зв'язків між показниками, факторний аналіз дає змогу побудувати узагальнені (латентні) фактори. Спираючись на спостереження за численними змінними (точніше – на спостереження за їхніми коваріаціями) факторний аналіз уможливує виявлення їхніх найбільш істотних причини, а також системи і структури, що лежать в основі різнорідних явищ. Завдяки цьому факторний аналіз значно менше, порівняно з іншими методами вимірювання зв'язку, вимагає попередніх гіпотез: достатньо найбільш загальної гіпотези щодо наявності певного порядку в об'єкті, що досліджується, – систематичного характеру впливу вибраних показників на структуру домогосподарств районів і міст обласного підпорядкування.

Факторні навантаження в середині латентних факторів (компонентів) за допомогою простих статистичних процедур¹⁹ можна згрупувати за трьома категоріями:

- значущі показники, які мають суттєвий вплив на структуру домогосподарств і мають бути включені до розрахунку за будь-яких умов;
- значущі показники, вплив яких необхідно додатково перевіряти за допомогою інших статистичних методів;
- незначущі показники.

Відповідно, показники, які потрапили до першої групи, використовуються в процесі розрахунку структури у міжпереписний період; показники другої групи перевіряють за допомогою кореляційно-регресійного аналізу, а третьої групи відкидаються як такі, що не мають суттєвого впливу на структуру домогосподарств.

За допомогою факторного аналізу було визначено, що на структуру домогосподарств, яка використовується для побудови “карти бідності”, суттєво впливають такі показники:

1. Зміни у чисельності населення у віці 0–17 років.
2. Зміни у чисельності населення у віці 70 років і старше.
3. Зміни у кількості осіб з вищою освітою.

Для перевірки показників, які були віднесені до другої групи, використовувалася лінійна регресійна модель. Така модель досить вдало реалізована у статистичному пакеті SPSS. Найбільш придатним є метод покрокового включення показників, оскільки дає змогу

¹⁹ Мова йде про визначення окремих компонентів за факторним навантаженням.

включити до моделі найбільш значущі показники. На першому кроці вводиться змінна з найвищим показником кореляції (знак кореляції не має значення). На наступних кроках вводиться змінна з другою за значенням частковою кореляцією. На кожному кроці перевіряється гіпотеза про відповідність нулю коефіцієнта у разі введення нової змінної. Для цього використовується F-критерій, який обчислюється як квадрат ділення значення коефіцієнта на його стандартну похибку. Процедура зупиняється, коли ця умова перестає виконуватися. Проведені розрахунки довели, що жоден з інших демографічних показників не має суттєвого впливу на структуру домогосподарств, оскільки побудовані моделі не проходять тест щодо надійності отриманих результатів.

Ще однією умовою побудови адекватної моделі є визначення основних тенденцій зрушень у структурі домогосподарств залежно від регіону. Для цього необхідно розрахувати коефіцієнт структурних зрушень для кожного типу домогосподарств. Оскільки таких типів ми використовуємо 18, а єдиним джерелом для таких розрахунків може слугувати лише обстеження умов життя домогосподарств, виникають великі сумніви щодо надійності отриманих результатів у регіональному розрізі (в областях та містах республіканського підпорядкування). Іншими словами, надійність отриманих оцінок буде справедливою для поширених типів домогосподарств, проте для інших похибка буде зависокою.

Для вирішення цієї проблеми коефіцієнти структурних зрушень були розраховані за демографічними районами. Демографічне районування дає змогу виокремити певні групи регіонів, які за тенденціями основних демографічних процесів мають багато спільних рис, а відмінності між ними є незначними порівняно з іншими регіонами. Необхідно зазначити, що відмінності між областями не є постійними, більшість із них змінюється у часі, але існують також і сталі відмінності, які формуються під впливом природних та історичних факторів. Відповідно, незважаючи на певні цикли в демографічному розвитку суспільства, завжди можна виокремити сталі групи регіонів (демографічних районів). В нашому випадку це дає можливість підвищити надійність коефіцієнтів структурних зрушень за рахунок того, що вони будуть розраховуватися за великими сукупностями.

Автори використали демографічне районування, розроблене Н.М. Левчук²⁰. Територіальною одиницею за такого районування виступають адміністративні області України. Виокремлюються такі основні ознаки: показники режиму відтворення населення та його статевовіковий склад; допоміжними ознаками при цьому визначаються динаміка чисельності населення, особливості його розміщення, розміри територій. За допомогою цього групування було визначено 5 демографічних районів, до складу яких належать такі області:

- **Західний:** Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька;
- **Центральний:** Вінницька, Житомирська, Київська, Кіровоградська, Хмельницька, Черкаська;
- **Північно-Східний:** Полтавська, Сумська, Чернігівська;
- **Південний:** АР Крим, Миколаївська, Одеська, Херсонська;
- **Південно-Східний:** Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська, Харківська.

Розраховані за цими демографічними районами коефіцієнти структурних зрушень є першою складовою моделі, що застосовується нами для розрахунку структури домогосподарств у міжпереписний період.

Іншими коригуючими коефіцієнтами є показники, які ми визначили за допомогою факторного аналізу. Щодо перших двох із них, то надійні коефіцієнти ми розраховуємо,

²⁰ Демографічна криза в Україні. Проблеми дослідження, витоки, складові, напрями протидії / НАН України. Ін-т економіки; за ред. В.С. Стешенко. – К. - 2001. – 560 с.

використовуючи за джерело інформації дані поточної статистики, а саме, таблицю РН-3 “Середня чисельність населення за статтю та віком”, яка розробляється Держкомстатом України. За допомогою цієї таблиці розраховуються два коригуючі коефіцієнти (коефіцієнти змін чисельності населення у віці 0–17 років та населення у віці 70 років і старше). Ці коефіцієнти розраховуються за областями, а не за адміністративними районами, внаслідок існування певних проблем щодо надійності даних демографічної статистики на низовому рівні.

Що стосується розрахунку коригуючого коефіцієнта за третім показником (зміни у чисельності осіб із вищою освітою), то найбільш надійним джерелом інформації є вже згадуване раніше обстеження умов життя домогосподарств. Надійність отриманих показників була перевірена за допомогою ретроспективних розрахунків, тобто розподіл осіб із вищою освітою за регіонами України, отриманий за даними перепису 2001 р., був порівняний з розрахованим розподілом на підставі обстеження умов життя домогосподарств за той самий період.

Точність і надійність розрахунків структури домогосподарств за віковим та освітнім рівнем може бути перевірена за допомогою коефіцієнта Тейла. Цей показник називають також коефіцієнтом розходження (або коефіцієнтом невідповідності)²¹. Чисельником цього показника виступає середня квадратична похибка розрахунків, які необхідно перевірити, а знаменник дорівнює квадратному кореню із середнього квадрату реалізації розрахунків, що перевіряються. Формула коефіцієнта невідповідності має такий вигляд:

$$v = \frac{\sqrt{\sum (P_t - F_t)^2}}{\sqrt{F_t^2}} \quad (4.2)$$

де P_t, F_t – відповідно, змодельоване та фактичне значення.

Коефіцієнт розходження дорівнює 0, коли всі фактичні дані дорівнюють змодельованим (випадок досконалого моделювання); коли коефіцієнт розходження дорівнює одиниці, то результат має таку саму надійність, як і у разі простої екстраполяції. Якщо показник більший за одиницю, то отримані дані взагалі не рекомендується використовувати.

Слід зауважити, що цю модель можна буде перевірити лише за даними майбутнього перепису 2011 р., оскільки лише тоді ми отримаємо фактичні дані щодо нової структури домогосподарств. Така перевірка дасть нам змогу оцінити придатність побудованої моделі для протяжки “карти бідності” в майбутньому та для внесення необхідних коректив до запропонованої моделі. На даному етапі ми виходимо з гіпотези, що використання даних ОУЖД для побудови коригуючого коефіцієнта щодо наявності осіб із вищою освітою у складі домогосподарства є цілком обґрунтованим.

На наступному етапі, після розрахунку всіх коригуючих коефіцієнтів, вони поділяються на обов'язковий та умовні. Обов'язковим вважається той коефіцієнт, що застосовується як коригуючий для кожного типу домогосподарств. Відповідно, до умовних коефіцієнтів належать такі, що використовуються лише за наявності у складі домогосподарства відповідних осіб (дітей віком 0–17 років, осіб у віці 70 років і старше, людей з вищою освітою). Тому є тип домогосподарства (домогосподарства без дітей, де всі особи є працездатного віку, відсутні особи з вищою освітою), для якого застосовують лише

²¹ Четыркин Е.М. Статистические методы прогнозирования / Изд. 2-е, перераб. и доп. – М.: Статистика, 1977. – 200 с.

один, обов'язковий, коригуючий коефіцієнт. Натомість, для всіх інших типів домогосподарств поряд із обов'язковим використовуються умовні коригуючі коефіцієнти. В переліку існує тип домогосподарства, де використовуються всі чотири коефіцієнти – один обов'язковий і три умовних – домогосподарства з однією дитиною, де є особи як працездатного віку, так і старші за працездатний вік, наявна хоча б одна особа з вищою освітою.

Зауважимо, що застосування коригуючих коефіцієнтів не дасть змоги отримати таку частку кожного домогосподарства, яка в сумі дала би 100%. Автори пропонують перехід до 100% шляхом ділення значення питомої ваги кожного домогосподарства на значення суми всіх їх часток. Така методика видається досить обґрунтованою з точки зору як використання структури домогосподарств для розрахунку рівнів бідності, так і змісту цього показника. Цей спосіб достатньо часто застосовують у разі необхідності переходу до шкали 0–1 або 0–100²².

Згідно з вищенаведеним методико-методологічним підходом, для моделювання нової структури населення в 2006 р. було запропоновано таку формулу:

$$S_{at}^n = S_{at} * k_{dt} * o_x * p_x * d_x \quad (4.3)$$

де S_{at}^n – змодельована частка населення, яке мешкало в t -му типі домогосподарства в a -му районі у 2006 р.;

S_{at} – частка населення, яке мешкало в t -му типі домогосподарства в a -му районі за даними перепису населення 2001 р.;

k_{dt} – коефіцієнт структурних зрушень t -го домогосподарства в d -му демографічному районі;

o_x – коригуючий коефіцієнт, який оцінює зміни у чисельності населення у віці 0–17 років у x -ій області;

p_x – коригуючий коефіцієнт, який оцінює зміни у чисельності населення у віці 70 років і старше у x -ій області;

d_x – коригуючий коефіцієнт, який оцінює зміни у чисельності населення з вищою освітою в x -ій області;

Зауважимо, що для різних типів домогосподарств застосовується різний набір коригуючих коефіцієнтів. Так, для домогосподарств, які не мають у своєму складі пенсіонерів, не включається коефіцієнт p_x , в домогосподарствах без дітей відсутній коефіцієнт o_x тощо.

Розрахунок скоригованої нової частки домогосподарств проводиться за такою формулою:

$$S_{at}^{nk} = \frac{S_{at}^n}{\sum S_{at}^n} \quad (4.4)$$

Після отримання скоригованої нової частки осіб, що проживають у певному типі домогосподарств, вона перемножується на рівень бідності 2006 р. для того самого типу домогосподарства (рівень бідності був розрахований окремо для кожного типу домогосподарств на базі ОУЖД), в результаті отримується рівень бідності населення певного району або міста обласного підпорядкування. Цей розрахунок можна описати такою формулою:

²² Власюк О.С., Пирожков С.І. Индекс людського розвитку: Досвід України /Національний інститут стратегічних досліджень. – К.: ПРООН, 1995. – 84 с.

РОЗДІЛ 4

$$P_a = \sum P_t * S_{at}^{nk} \quad (4.5)$$

де P_a – рівень бідності населення у a -му районі в 2006 р.;

P_t – рівень бідності для t -го типу домогосподарства, розрахований за базою даних ОУЖД за 2006 р.;

S_{at}^{nk} – нова, скоригована, частка населення, що мешкає в t -му типі домогосподарства у a -му районі.

Розрахунок структурних зрушень домогосподарств проводився за формулою:

$$k_{dt} = \frac{S_{dt2006}}{S_{dt2001}} \quad (4.6)$$

де S_{dt2006} – частка осіб, що проживали в t -му типі домогосподарств d -го демографічного району в 2006 р.;

S_{dt2001} – частка осіб, що проживали в t -му типі домогосподарств d -го демографічного району в 2001 р.

Розрахунок коригуючого коефіцієнта, який оцінює зміни у чисельності населення у віці 0–17 років проводиться за формулою:

$$o_x = \frac{O_{x2006}}{O_{x2001}} \quad (4.7)$$

де O_{x2006} – частка осіб у віці 0–17 років, що проживали в домогосподарствах x -ї області станом на 2006 р.;

O_{x2001} – частка осіб у віці 0–17 років, що проживали в домогосподарствах x -ї області у 2001 р.

Розрахунок наступного коригуючого коефіцієнта (зміни у чисельності населення у віці 70 років та старше) проводиться за формулою:

$$p_x = \frac{P_{x2006}}{P_{x2001}} \quad (4.8)$$

де P_{x2006} – частка осіб у віці 70 років і старше, що проживали в домогосподарствах x -ї області станом на 2006 р.;

P_{x2001} – частка осіб у віці 70 років і старше, що проживали в домогосподарствах x -ї області у 2001 р.

Розрахунок наступного коригуючого коефіцієнта (зміни у чисельності населення з вищою освітою) проводиться за формулою:

$$d_x = \frac{d_{x2006}}{d_{x2001}} \quad (4.9)$$

де d_{x2006} – частка осіб із вищою освітою, що проживали в домогосподарствах x -ї області станом на 2006 р.;

d_{x2001} – частка осіб із вищою освітою, що проживали в домогосподарствах x -ї області у 2001 р.

Приклад розрахунку

1. Для розрахунку коригуючого коефіцієнта, який оцінює зрушення у структурі домогосподарств, необхідно застосувати формулу (4.6) та дані Додатків 8 і 9. Так, для Південного демографічного району використовуються колонка 5 вищезгаданих таблиць. Отже, для першого типу домогосподарств цього демографічного району (домогосподарство з одною дитиною і дорослими працездатного віку, наявність хоча б однієї особи з вищою освітою), коефіцієнт структурних зрушень становитиме:

$$k_{dt} = \frac{7,423}{7,533} = 0,985$$

Результати розрахунків наведені у Додатку 10.

2. Щоб розрахувати коригуючий коефіцієнт, який оцінює зміни у чисельності населення у віці 0–17 років, необхідно застосувати формулу (4.7) та дані з Додатку 11 (колонки 1 та 4). Для АР Крим цей коефіцієнт становитиме:

$$o_x = \frac{18,1}{21,4} = 0,846$$

Для інших областей цей коригуючий коефіцієнт розраховується аналогічно. Результати розрахунків представлені у Додатку 11 (колонка 7).

3. Щоб розрахувати коригуючий коефіцієнт, який оцінює зміни у чисельності населення у віці понад 70 років, необхідно застосувати формулу (4.8) та дані з Додатку 11 (колонки 2 та 5). Для АР Крим цей коефіцієнт становитиме:

$$p_x = \frac{9,2}{8,7} = 1,057$$

Для інших областей він розраховується аналогічно, дані цих розрахунків представлені у Додатку 11 (колонка 8).

4. Щоб розрахувати коригуючий коефіцієнт, який оцінює зміни у чисельності населення з вищою освітою, ми використовуємо формулу (4.9) та дані з Додатку 11 (колонки 3 та 6).

Для АР Крим цей коефіцієнт дорівнюватиме:

$$d_x = \frac{19,5}{16,3} = 1,196$$

Для інших областей ця частка розраховується аналогічно, результати розрахунків представлені у Додатку 11 (колонка 9).

5. Маючи всі ці коефіцієнти, можна розрахувати нову частку кожного типу домогосподарства. Вона обчислюється за формулою (4.3), даними про частку населення у кожному домогосподарстві у базовому році та вище розрахованими коефіцієнтами. Так, для першого типу домогосподарств (домогосподарство з одною дитиною і дорослими працездатного віку, наявність хоча б однієї особи з вищою освітою) Бахчисарайського району АР Крим вона становитиме:

$$S_{at}^n = 0,106 * 0,985 * 0,846 * 1,196 = 0,126$$

6. Наступний крок – розрахунок скоригованої частки домогосподарств. Для Бахчисарайського району АР Крим сума нових часток становила 1,187. Відповідно, для першого типу домогосподарств (домогосподарство з одною дитиною і дорослими працездатного віку, наявність хоча б однієї особи з вищою освітою) скоригована нова частка буде дорівнювати:

$$S_{at}^{nk} = \frac{0,126}{1,187} = 0,106$$

Аналогічно розраховуються скориговані частки інших 17-ти типів домогосподарств. Результати наведені у Додатку 13.

7. Останній крок – розрахунок рівня бідності населення регіону. Для цього використовується формула (4.5) та дані Додатків 12 і 13:

$$P_a = (13,8 * 0,106) + (33,2 * 0,047) + (16,5 * 0,063) + (37,9 * 0,029) + (18,2 * 0,098) + (49,4 * 0,041) + (28,7 * 0,027) + (50,8 * 0,016) + (44,8 * 0,051) + (73,9 * 0,013) + (7,8 * 0,033) + (20,4 * 0,046) + (17,6 * 0,006) + (29,3 * 0,023) + (6,8 * 0,187) + (19,2 * 0,073) + (9,6 * 0,090) + (30,4 * 0,052) = 20,9$$

Аналогічно розраховуються рівні бідності для всіх адміністративних районів та міст обласного підпорядкування.

4.3. Аналіз даних “карти бідності” за 2001 та 2006 роки

4.3.1. Загальний аналіз “карти бідності” України

Візуальний аналіз “карти бідності” дає підстави для висновку, що бідність розподілена на території України нерівномірно: найвища її концентрація спостерігається в Західній Україні, де знаходяться усі райони з надвисоким та переважна більшість районів з високим рівнем бідності.

Характерним є той факт, що усі, без винятку, обласні центри потрапили до групи з наднизьким рівнем бідності (менше 20%). До цієї ж групи належить переважна більшість міст обласного підпорядкування, решта їх має низький рівень бідності і лише три – середній.

Жоден адміністративний район не потрапив до групи з наднизьким рівнем бідності. Більше половини з них характеризуються середнім рівнем бідності, чверть – низьким, кожен шостий район має високий рівень бідності, а 28 (5,7%) – надвисокий.

У містах обласного підпорядкування (включаючи обласні центри, а також Київ та Севастополь) проживає чверть усіх бідних, решта – в інших містах та в сільській місцевості. Третина всього бідного населення проживає в районах із середнім рівнем бідності, п'ята частина – в районах із низьким рівнем бідності, дещо більше – в районах із високим та надвисоким рівнем.

Немає жодної області з максимальною територіальною диференціацією бідності, тобто з наявністю районів із рівнем бідності від низького до надвисокого. В більшості областей знаходяться райони з двох суміжних груп, в частині (переважно на Західній Україні) – з трьох.

Для східних та центральних областей України характерною є відсутність сильної територіальної диференціації у розподілі бідності, всі райони потрапляють до двох суміжних груп – з низьким і середнім рівнем.

Натомість, у південних та північних областях зустрічаються райони з високим рівнем. На півдні України переважають райони із середнім рівнем бідності. Виняткова ситуація склалася в Миколаївській області, всій території якої притаманний середній рівень бідності. На кордоні з Молдовою зосереджені райони з високим рівнем бідності, в курортних зонах Криму – з низьким.

Західний регіон відрізняється більш сильною диференціацією: майже в усіх областях представлені райони, що потрапляють до трьох груп за рівнем бідності (середній, високий та надвисокий). У західних областях немає жодного району з низьким рівнем бідності.

Райони з низьким рівнем бідності, як правило, розташовані групами по декілька районів однієї або суміжних областей.

Райони, в яких розміщені обласні центри, не завжди характеризуються найнижчими для цієї області рівнями бідності: сім обласних центрів знаходяться в районах з низьким рівнем бідності, одинадцять – із середнім, шість – із високим. Отже, наявність великого міста не впливає на покращення ситуації з бідністю в прилеглому районі.

В цілому спостерігається поступове підвищення бідності з просуванням зі сходу на захід України.

Профілі бідності, що були використані для побудови “карти бідності” України за даними перепису 2001 р., не схильні до суттєвих зрушень протягом декількох років. Крім того, протяжка даних на міжпереписний період дає не точні, а наближені результати, тому “карта бідності” 2006 р., побудована на основі протяжки даних, може зробити можливими тільки найбільш загальні висновки щодо змін у розподілі бідності на території України.

Основна особливість регіонального розподілу бідності в Україні за даними 2006 р. порівняно з 2001 р. збереглася – найвища її концентрація притаманна західним областям, де зосереджені всі райони з надвисоким рівнем бідності та майже всі – з високим, утворюючи таким чином компактну територію у складі семи областей із застійною бідністю. Лише в незначній частині адміністративних районів ситуація змінилась на краще. Особливо сильна диференціація спостерігається у Львівській області – від низького до надвисокого рівня бідності. В решті західних областей (за винятком Закарпатської) представлені райони трьох ступенів бідності – від середнього до надвисокого з переважанням (за кількістю) районів із високим рівнем.

Характерно, що високий ступінь диференціації районів за рівнем бідності притаманний також для групи областей, суміжних із західним регіоном – у Хмельницькій та Житомирській областях представлені райони з низьким, середнім та високим рівнем бідності, а у Вінницькій – ще й із наднизьким.

На решті території України в цілому відбулось зменшення рівня бідності. Значна частина Полтавської області, а також окремі райони Київської, Сумської, Черкаської, Луганської областей перейшли до групи з наднизьким рівнем бідності. В цих та інших східних і центральних областях переважають райони з низьким рівнем бідності. В південних регіонах також відбулось зрушення в бік зменшення бідності – якщо у 2001 р. майже всі адміністративні райони характеризувалися середнім рівнем бідності, то протягом п'яти років близько третини їх перейшли до групи з низьким рівнем, в Одеській області зникли території з високим рівнем бідності.

Отже, зміни в поширенні бідності відбулись насамперед за рахунок центральних та східних районів країни – якщо кількість регіонів із високим та надвисоким рівнем бідності майже не змінилась, то з низьким – суттєво збільшилась: з 133 до 215 за одночасного зменшення кількості регіонів із середнім рівнем – з 251 до 137. Також збільшилась кількість районів з наднизьким рівнем: з 26 до 71.

Північні, східні та центральні області України представлені переважно районами з низьким рівнем бідності, південні – із середнім, західні – з високим та надвисоким рівнем бідності.

4.3.2. Аналіз бідності на рівні адміністративних районів у регіональному розрізі

Автономна Республіка Крим

“Карта бідності” 2001 р.

До складу АРК належать: столиця м. Сімферополь, чотирнадцять районів із рівнем бідності від низького (Сімферопольський район – 21,9%) до високого (Красноперекопський район – 27,4%), а також десять міст обласного підпорядкування з наднизьким рівнем бідності.

До районів із низьким рівнем бідності належать чотири райони, а саме: Сімферопольський (21,9%), Бахчисарайський (22,2%), Чорноморський (22,3%) і Ленінський (22,8%). Перші два райони з найменшим рівнем бідності розташовані на півдні та в центральній частині півострова, Чорноморський та Ленінський райони розташовані на заході та сході, відповідно, і відокремлені від попередніх районами із середнім рівнем бідності.

До районів із середнім рівнем бідності належать дев'ять районів, а саме: Красногвардійський і Сакський (23,5%), Білогірський і Кіровський (23,6%), Советський (24%), Нижньогірський (24,6%), Роздольненський (24,7%), Первомайський (25,3%), Джанкойський (25,4%). Ці райони розташовані єдиною групою в центрі, на північному заході, північному сході та півночі півострова.

Красноперекопський район (27,4%) – єдиний з високим рівнем бідності на території АРК.

Місто Сімферополь (17,5%) та всі міста республіканського підпорядкування: Феодосія (18%), Керч (18,6%), Євпаторія і Саки (18,7%), Судак (19,1%), Алушта (19,5%), Красноперекопськ (19,6%), Армянськ (19,7%), Джанкой (19,8%) і м. Севастополь (17,4%) мають наднизький рівень бідності.

“Карта бідності” 2006 р.

До складу АРК належать: столиця м. Сімферополь, чотирнадцять районів із рівнем бідності від низького (Сімферопольський район – 20,4%) до високого (Красноперекопський район – 26,2%), а також десять міст обласного підпорядкування з наднизьким рівнем бідності.

Десять районів мають низький рівень бідності (Бахчисарайський, Білогірський, Кіровський, Красногвардійський, Ленінський, Роздольненський, Сакський, Сімферопольський, Советський, Чорноморський), три (Нижньогірський, Джанкойський і Первомайський) – середній і один район (Красноперекопський) – високий (частка бідного населення перевищує межу групи із середнім рівнем лише на 0,2 відсоткові пункти). Райони із високою відносно середньої часткою бідного населення розташовані в північній частині півострова.

Місто Сімферополь (15,5%) та всі міста обласного підпорядкування: Ялта (15,5%), Феодосія (16,2%), Керч (16,9%), Євпаторія і Саки (17,1%), Алушта (17,7%), Судак і Армянськ (17,8%), Красноперекопськ (17,9%), Джанкой (18%) мають наднизький рівень бідності.

Порівняльний аналіз динамічних зрушень

Порівняно із 2001 р. рівень бідності на півострові знизився в усіх без винятку містах та районах, а в середньому в АРК – на 1,8 відсоткових пункти. Шість районів, що мали середній рівень бідності (Білогірський, Кіровський, Красногвардійський, Роздольненський, Сакський, Советський), перемістились до групи з низьким рівнем. У найбільшому Красноперекопському районі частка бідного населення знизилась на 1,2 відсоткових пункти.

Вінницька область
“Карта бідності” 2001 р.

До складу Вінницької області належать двадцять сім районів із рівнем бідності від низького (Тульчинський район – 22,4%) до високого (Хмільницький район – 26,6%), а також п’ять міст обласного підпорядкування і обласний центр м. Вінниця з наднизьким рівнем.

До районів із низьким рівнем бідності належать вісім районів, а саме: Тульчинський (22,4%), Гайсинський (22,5%), Бершадський (22,6%), Теплицький, Томашпільський, Немирівський і Ліщанський (22,8%), Тростянецький (22,9%). Всі ці райони розташовані в центрі та на південному сході області суцільною групою.

Середній рівень бідності зафіксовано в більшості районів області – загалом у вісімнадцяти, а саме: Ямпільському, Іллінецькому, Крижопільському, Мурованокуриловецькому і Тиврівському (23,4%), Барському і Липовецькому (23,5%), Чечельницькому (23,7%), Калинівському і Погребищенському (24%), Могилів-Подільському (24,1%), Чернівецькому (24,4%), Вінницькому (24,6%), Літинському і Оратівському (24,9%), Жмеринському (25,6%), Козятинському (25,9%), Шаргородському (26%). Як і райони з низьким рівнем бідності, райони із середніми показниками розташовані суцільною групою, але на заході, півночі та північному сході області (окрім Чечельницького району, що знаходиться у південно-східній частині області і відокремлений від інших районів із середнім рівнем бідності Піщанським і Тростянецьким районами, які мають низький рівень бідності).

Високий рівень бідності у Вінницькій області має лише один район – Хмільницький (26,6%). Він знаходиться на північному заході області й межує з Бердичевським районом Житомирської області (26,4%), котрий єдиний із сусідніх має високий рівень бідності.

Обласний центр Вінниця, як і решта обласних центрів України, потрапляє до регіонів із наднизьким рівнем бідності – 18,4%. Серед міст обласного підпорядкування наднизький рівень бідності мають: Могилів-Подільський (19,2%), Козятин (19,7%), Ладизин (19,9%); ще два міста – Хмільник (20,3%) і Жмеринка (20,5%) мають низький рівень бідності.

“Карта бідності” 2006 р.

До складу Вінницької області належать двадцять сім районів із рівнем бідності від низького (Тульчинський район – 21,4%) до високого (Хмільницький район – 27%), а також п’ять міст обласного підпорядкування і обласний центр м. Вінниця. Вінницька область у цілому потрапляє до областей з низьким рівнем бідності – 21,5%.

Обласний центр Вінниця, як і решта обласних центрів України, потрапляє до регіонів із наднизьким рівнем бідності, де впродовж п’яти років рівень бідності також скоротився в середньому на 1,7 відсоткових пункти. У 2006 р. рівень бідності у Вінниці становив 16,7%. Усі без винятку міста обласного підпорядкування мають наднизький рівень бідності: Могилів-Подільський (17,7%), Козятин (18,3%), Ладизин (18,5%), Хмільник (18,7%) і Жмеринка (19%).

До районів із низьким рівнем бідності належать шістьнадцять районів, а саме: Тульчинський (21,4%), Тростянецький та Бершадський (21,7%), Гайсинський (21,8%), Томашпільський (22%), Немирівський, Піщанський, Теплицький та Тиврівський (22,5%), Барський (22,7%), Крижопільський (22,8%), Іллінецький (22,9%), Калинівський, Мурованокуриловецький (23%), Липовецький (22,9%), Ямпільський (22,7%). Більшість із них розташовані в центрі та на південному сході області суцільною групою.

До районів із середнім рівнем бідності належать лише десять районів області, а саме: Вінницький (23,2%), Чечельницький (23,5%), Могилів-Подільський (23,7%), Погребищенський (24,1%), Літинський та Чернівецький (24,5%), Оратівський (25,3%), Жмеринський (25,5%), Козятинський та Шаргородський (25,7%). Як і райони з низьким рівнем бідності, райони із середніми показниками розташовані суцільною групою, але на заході, півночі та північному сході області (окрім Чечельницького району, який знаходиться

у південно-східній частині області і відокремлений від інших районів із середнім рівнем бідності Піщанським і Тростянецьким районами, що мають низький рівень бідності).

Високий рівень бідності у Вінницькій області має лише один район – Хмільницький (27%). Він знаходиться на північному заході області й межує з Бердичівським районом Житомирської області (26,2%), котрий також характеризується високим рівнем бідності.

Порівняльний аналіз динамічних зрушень

Порівняно із 2001 р. ситуація у Вінницькій області в цілому дещо покращилася, зокрема, питома вага бідних в області скоротилася майже на 3 відсоткові пункти і у 2006 р. дорівнювала 21,5%. Так, якщо у 2001 р. з двадцяти семи районів лише вісім, скупчених у південно-східній частині області, потрапляли до зони із низьким рівнем бідності, то вже у 2006 р. таких районів було шістнадцять. А зона низького рівня бідності поширилася на центральну-північну частину, охопивши Тиврівський, Липовецький, Калинівський та Іллінецький райони, а також “закріпилася” у двох західних районах області – Барському та Мурованокурловецькому.

Найбільші зміни щодо зменшення частки бідних (на 1,0–1,4%) відбулися у Вінницькому, Тростянецькому, Тульчинському та Калинівському районах, що навіть сприяло “переходу” останнього до зони із меншим рівнем бідності. В інших чотирьох районах (Оратівський, Погребищенський, Хмільницький та Чернівецький), навпаки, зафіксовано зростання (у діапазоні 0,1–0,4%) відсотка бідного населення, що проживає в них, проте цей факт не змінює їхнього місця на “карті бідності”.

Волинська область

“Карта бідності” 2001 р.

До складу Волинської області належать шістнадцять районів із рівнем бідності від середнього (Турійський район – 25,2%) до надвисокого (Любешівський район – 30,9%), а також три міста обласного підпорядкування і м. Луцьк (обласний центр) з наднизьким рівнем бідності.

Районів із середнім рівнем бідності нараховується чотири, а саме: Турійський (25,2%), Горохівський і Локачинський (25,4%), Рожищенський (25,9%). Вони розташовані в центрі й на півдні області в повному оточенні районів із високим рівнем бідності (окрім Горохівського району, що на півдні межує з Бродовським районом Львівської області, котрий має середній рівень бідності – 25,7%, і Рожищенського району, що на сході межує з Маневіцьким районом із надвисоким рівнем бідності – 29,7%).

До районів із високим рівнем бідності належать вісім із шістнадцяти районів, а саме: Ковельський (26,2%), Володимир-Волинський і Любомльський (26,7%), Іванчивський (27,1%), Луцький, (27,4%), Шацький (27,5%), Ківерцівський (28,1%) і Старовижівський (28,7%). Більшість із них розташовані поруч на заході, північному заході та в центрі області. Луцький і Ківерцівський райони знаходяться на північному сході і відокремлені від основної групи двома районами з середнім рівнем бідності.

До районів із надвисоким рівнем бідності належать чотири райони, а саме: Маневіцький (29,7%), Ратнівський (30,2%), Камінь-Каширський (30,5%) і Любешівський (30,9%). Усі вони знаходяться поруч на півночі та північному сході області.

Крім обласного центру м. Луцька (18,8%), наднизький рівень бідності має одне місто обласного підпорядкування – Володимир-Волинський (19,8%); два міста, Ковель (21,5%) і Нововолинськ (22,3%), мають низький рівень бідності.

“Карта бідності” 2006 р.

У складі Волинської області шістнадцять районів із рівнем бідності від середнього (Горохівський район – 24,6%, що на півдні межує з Бродовським районом Львівської області) до надвисокого (Любешівський район – 30,2%), а також три міста обласного підпорядкування і м. Луцьк (обласний центр) з рівнем бідності у 18,2%.

До районів із середнім рівнем бідності належать чотири райони, а саме: Горохівський (24,6%), Турійський (24,9%), Локачинський (25%), Рожищенський (25,2%). Більшість із них розташована в центрі і на півдні області в повному оточенні районів із високим рівнем бідності.

До районів із високим рівнем бідності належить більшість районів області: Володимир-Волинський, Іваничівський, Ковельський та Любомльський (26%), Луцький (26,6%), Ківерцівський та Швацький (27%), Старовижівський та Маневицький (29%). Більшість із них розташовані поруч на заході, північному заході і в центрі області, Луцький і Ківерцівський райони знаходяться на північному сході і відокремлені від основної групи двома районами з середнім рівнем бідності.

Районами з надвисоким рівнем бідності вважаються три райони, а саме: Ратнівський (29,9%) та Камінь-Каширський (30%), Любешівський (30,2%). Всі вони знаходяться поруч на півночі області.

Крім обласного центру м. Луцьк (18,2%), наднизький рівень бідності має одне місто обласного підпорядкування – Володимир-Волинський (19,4%); два міста, Ковель (20,9%) і Нововолинськ (21,7%), мають низький рівень бідності.

Порівняльний аналіз динамічних зрушень

Впродовж 2001–2006 рр. питома вага бідних у Волинській області скоротилася лише на 0,6%, що станом на 2006 р. становило 24,5%. Взагалі в області відмічається досить несуттєве зменшення рівнів бідності в усіх її районах та містах обласного підпорядкування, що не сприяло їх переміщенню до зон із нижчими рівнями бідності. Винятком є Маневицький район, який знаходиться у східній частині області, і питома вага бідних, що проживають на його території, фіксована на рівні 29%, визначила його положення у зоні із високим рівнем бідності проти надвисокого у 2001 р.

Дніпропетровська

“Карта бідності” 2001 р.

У складі Дніпропетровської області налічується двадцять два райони з рівнем бідності від низького (Верхньодніпровський район – 20,2%) до середнього (Павлоградський, Петропавлівський і Солонянський райони – 24,6%), а також дванадцять міст обласного підпорядкування і обласний центр м. Дніпропетровськ із наднизькими рівнями бідності.

До районів із низьким рівнем бідності належать вісім районів, а саме: Верхньодніпровський (20,2%), Апостолівський (21,7%), Дніпропетровський (22,2%), Криничанський і Новомосковський (22,3%), Петриківський (22,4%), Покровський (22,5%) і П'ятихатський (23%). Всі ці райони (крім Апостолівського, що на південному заході, і Покровського, що на південному сході) простягнулися від північного заходу до північного сходу області. Крім того, слід зазначити, що Апостолівський район знаходиться у цілковитому оточенні районів із середнім рівнем бідності.

До районів із середнім рівнем бідності належать більшість районів – загалом чотирнадцять, а саме: Широківський (23,3%), Межевський і Царичанський (23,5%), Магдалинівський (23,7%), Криворізький, Синельниковський і Софіївський (23,8%), Нікопольський (23,9%), Томаківський (24,1%), Васильківський (24,2%), Юр'ївський (24,3%), Павлоградський, Петропавлівський і Солонянський (26,4%). Ці райони єдиною групою знаходяться на південному сході, півдні та південному заході області (крім Царичанського і Магдалинівського районів, що розташувалися на півночі області і відокремлені від основної групи районами з низьким рівнем бідності).

Обласний центр Дніпропетровськ та всі міста обласного підпорядкування мають наднизький рівень бідності: Дніпродзержинськ (17,1%), Кривий Ріг (17,7%), Вільногірськ (18,2%), Нікополь і Жовті води (18,3%), Павлоград (18,7%), Марганець (18,8%), Першотравенськ (18,9%), Синельникове (19,0%), Орджонікідзе (19,1%), Новомосковськ (19,2%), Тернівка (20,0%).

“Карта бідності” 2006 р.

У складі Дніпропетровської області двадцять два райони з рівнем бідності від наднизького (Верхньодніпровський район – 19,7%) до середнього (Солонянський та Юр’ївський райони – 23,8%), а також дванадцять міст обласного підпорядкування і обласний центр м. Дніпропетровськ із наднизькими рівнями бідності. Обласний центр Дніпропетровськ та всі міста обласного підпорядкування мають наднизький рівень бідності: від 16% у місті Дніпродзержинськ до 19% у місті Тернівка. Рівень бідності у Дніпропетровську становить 15,8%.

До районів із низьким рівнем бідності належать одинадцять районів, а саме: Апостолівський (21%), Дніпропетровський (21,1%), Межівський (22,8%), Новомосковський (21,4%), Покровський (21,7%), Криничанський і Петриківський (21,8%), П’ятихатський, Широківський, Царичанський та Томаківський (від 22,3% до 22,9%).

До районів із середнім рівнем бідності належать десять районів, а саме Васильківський, Петропавлівський, Павлоградський, Юр’ївський, Солонянський, Криворізький, Софіївський, Магдалинівський, Синельниківський та Нікопольський. Найвищі рівні бідності в цій групі спостерігаються в Солонянському та Юр’ївському районах – 23,8%.

Порівняльний аналіз динамічних зрушень

У 2006 р. порівняно із 2001 р. відбулося скорочення частки бідного населення з 19,1% до 18%, що позитивно позначилося на більшості районів, як видно з “карти бідності”.

Із дванадцяти міст обласного підпорядкування найбільші зрушення щодо зменшення рівнів бідності відбулися у містах Дніпродзержинськ, Вільногірськ та Новомосковськ, проте їх місця на “карті бідності” залишилися у наднизькій зоні.

Серед двадцяти двох районів області тільки чотирьом (Дніпропетровському, Петропавлівському, Павлоградському та Томаківському) притаманне найбільш суттєве зменшення частки бідного населення (1–1,2 відсоткових пункти). Взагалі за означений період покращення відбулося у дев’яти районах області: з них Верхньодніпровський район перемістився з низької до наднизької зони, а Межівський, Царичанський, Широківський та Томаківський райони – із середнього до низького рівня.

Донецька**“Карта бідності” 2001 р.**

До складу Донецької області належать сімнадцять районів із рівнем бідності від низького (Мар’їнський район – 20,5%) до середнього (Добропільський район – 25,2%), а також двадцять сім міст обласного підпорядкування і м. Донецьк (обласний центр) із наднизькими рівнями бідності. Районами із низьким рівнем бідності вважаються дванадцять, тобто більша частина території, а саме: Мар’їнський (20,5%), Амвросіївський (20,7%), Волноваський (20,9%), Першотравневий і Ясинуватський (21,6%), Старобешівський (21,8%), Новоазовський (22,1%), Володарський (22,3%), Краснолиманський і Шахтарський (22,4%), Артемівський (22,6%), Красноармійський і Тельманівський (22,9%). Ці райони займають весь південь, центр, схід і північний схід області.

До районів із середнім рівнем бідності належать лише п’ять районів, а саме: Великоновосілківський (23,2%), Слов’янський (23,4%), Костянтинівський (23,9%), Олександрівський (25,1%) і Добропільський (25,2%). Вони розташовані на заході та північному заході області, на кордоні з Дніпропетровською та Запорізькою областями.

Серед двадцяти чотирьох міст обласного підпорядкування наднизький рівень бідності мають двадцять чотири: Селідове (17,6%), Краматорськ і Єнакієве (18,0%), Дружківка (18,1%), Докучаєвськ (18,2%), Дзержинськ (18,4%), Ясинувата, Красноармійськ і Артемівськ (18,5%), Авдіївка (18,6%), Дебальцеве (18,7%), Харцизьк, Слов’янськ, Красний лиман і Вугледар

(18,8%), Жданівка (18,9%), Маріуполь (19,2%), Добропілля (19,3%), Торез і Шахтарськ (19,4%), Костянтинівка і Горлівка (19,5%), Сніжне (19,7%) і Димитров (20,0%). Решта – три міста – мають низький рівень бідності: Макіївка (20,1%), Новогродівка (20,2%) і Кіровське (20,2%).

“Карта бідності” 2006 р.

Донецька область належить до областей із наднизьким рівнем бідності (18,7%). У складі Донецької області сімнадцять районів із рівнем бідності від низького (Мар’їнський район – 20,3%) до середнього (Добропільський район – 25%), а також двадцять сім міст обласного підпорядкування і м. Донецьк (обласний центр) з наднизькими рівнями бідності. Серед двадцяти семи міст обласного підпорядкування лише одне місто – Новогродівка – має низький рівень бідності (20,3%), а решта – наднизький рівень бідності: від 17,4% у місті Селідове до 20% у місті Димитров.

Більша частина територій Донецької області (тринадцять районів) мають низький рівень бідності, а саме: Мар’їнський (20,3%), Амвросіївський (20,7%), Волноваський (21%), Першотравневий і Ясинуватський (21,1% та 21,2%), Старобешівський (21,4%), Новоазовський (21,6%), Володарський (21,9%), Тельманівський (22,4%), Шахтарський (22,5%), Краснолиманський і Артеміївський (22,6%), Красноармійський та Великоновосілківський (22,7% та 23%).

До районів із середнім рівнем бідності належать лише чотири районів, а саме: Слов’янський (23,3%), Костянтинівський (23,5%), Олександрівський (24,7%) і Добропільський (25%). Вони розташовані на заході та північному заході області, на кордоні з Дніпропетровською та Запорізькою областями.

Порівняльний аналіз динамічних зрушень

Рівень бідності у Донецькій області у 2006р. становив 18,7% проти 19,4% у 2001р. Таке неістотне зменшення середньообласного рівня бідності зумовлено незначними зрушеннями щодо частки населення, яке проживає за межею бідності, як в усіх двадцяти семи містах обласного підпорядкування, так і в усіх районах області. Слід підкреслити, що тільки в Великоновосілківському районі зменшення питомої ваги бідних із 23,2% у 2001 р. до 23% у 2006 р. сприяло його потраплянню до іншої зони – з низьким рівнем бідності. Решта районів не змінили свого положення на “карті бідності”. А у Краснолиманському районі та м. Новогродівка у 2006 р. спостерігається навіть зростання рівнів бідності, на 0,2 та 0,1 відсоткових пункти, відповідно. Отже, в цілому в області зміни, які відбулися впродовж останніх років, є не впливовими щодо забарвлення “карти бідності”.

Житомирська область

“Карта бідності” 2001 р.

Три чверті районів Житомирської області належать до групи з середнім рівнем бідності. З п’яти районів із високим рівнем бідності чотири компактною групою розміщені на заході області, з них три межують із Рівненщиною, один (Бердичівський) на півдні межує з Вінниччиною. Єдиний район із низьким рівнем – Малинський – знаходиться на сході.

Рівні бідності в районах коливаються від 22,4% (Малинський район) до 27,9% (Олевський район), тобто від низького до високого рівня.

Міста обласного підпорядкування мають низький рівень бідності, з них Новоград-Волинський та Бердичів знаходяться в районах із високим рівнем бідності, Коростень – в районі з середнім рівнем.

“Карта бідності” 2006 р.

Хоча Житомирська область потрапляє до областей із низьким рівнем бідності, лише три з двадцяти трьох районів області належать до групи з низьким рівнем бідності. Це Коростишівський, Малинський та Овруцький райони. З решти районів п’ятнадцять потрапляють до зони із середнім рівнем бідності, і ще п’ять – до зони високої бідності.

Рівні бідності в районах коливаються від 22,1% (Малинський) до 27,8% (Новоград-Волинський), тобто від низького до високого рівня.

Міста обласного підпорядкування мають наднизький рівень бідності, хоча з них Новоград-Волинський та Бердичів знаходяться в районах з високим рівнем бідності, а Коростень – в районі із середнім рівнем.

Порівняльний аналіз динамічних зрушень

Протягом 2001–2006 рр. питома вага бідних в області скоротилася з 23,2% до 22,4%, однак рівні бідності в районах області практично залишилися незмінними, й область, як і раніше, поділена між трьома зонами бідності – низькою, середньою та високою. У 2006 р. як кількість (п'ять), так і перелік районів, що належали до високого рівня бідності, залишилися незмінними: основний їх осередок знаходиться у північно-західній частині області – Олевський, Ємільчинський, Новоград-Волинський та Червоноармійський райони, а також Бердичівський – на півдні області.

Водночас, кількість районів із низьким рівнем бідності зросла з одного (Малинського) до трьох, за рахунок переміщення із зони з середнім рівнем бідності Овруцького (23% з 23,6%) та Коростишівського (22,3% з 23,3%) районів, відповідно, п'ятнадцятьом районам, які залишилися, притаманний середній рівень бідності (у діапазоні 23,1–26,0%).

Три міста (Бердичів, Коростень, Новоград-Волинський) обласного підпорядкування за означений період також не відзначаються значними зрушеннями щодо питомої ваги бідного населення, що в них проживає.

Закарпатська область

“Карта бідності” 2001 р.

Дев'ять із тринадцяти районів Закарпатської області мають надвисокий рівень бідності – від 29,8% в Берегівському та Перечинському районах до 33,1% в Рахівському. Решта (чотири райони), що розміщені на заході та півночі області – Ужгородський, Великоберезнянський, Воловецький, Свалявський – мають високий рівень бідності. Отже, вся область перебуває в зоні високої бідності.

Рівень бідності зменшується переважно в напрямку зі сходу до заходу. Найнижчий рівень спостерігається у Воловецькому районі (26,9%), що межує з Львівською областю.

Міста обласного підпорядкування знаходяться в районах з надвисоким рівнем бідності, при цьому у містах Мукачеве та Хуст спостерігається низький рівень бідності, в Береговому – середній.

“Карта бідності” 2006 р.

Закарпатська область у середньому має найвищий рівень бідності в країні – 28%. Вісім із тринадцяти районів Закарпатської області мають надвисокий рівень бідності – від 29,7% в Мукачівському районі до 32,9% в Рахівському. Решта (п'ять), що розміщені на заході та півночі області – Ужгородський, Великоберезнянський, Воловецький, Свалявський, Перечинський – мають високий рівень бідності. Отже, переважна більшість районів області визначають її місце у зоні високого рівня.

Рівень бідності зменшується переважно в напрямку зі сходу на захід. Найнижчий рівень спостерігається у Свалявському районі (26,1%).

Міста обласного підпорядкування знаходяться в районах із середнім та низьким рівнем бідності, а саме: у містах Мукачеве та Хуст спостерігається низький рівень бідності, в Береговому – середній. В м. Ужгород рівень бідності становить 18%.

Порівняльний аналіз динамічних зрушень

У 2006 р. Закарпатська область за кількістю бідного населення, що проживає на її території, посіла перше місце серед інших двадцяти шести регіонів. І навіть містам

обласного підпорядкування притаманні найвищі серед міст інших областей рівні бідності, на місцезоложення яких на “карті бідності” не вплинуло зменшення питомої ваги бідних.

За означений період позитивні зміни, які відбулися у всій області, виявилися вагомими лише для Перечинського району. Так, зменшення бідних з 29,8% у 2001 р. до 28,8% у 2006 р. сприяло його переміщенню із зони з надвисоким рівнем бідності до зони з високим рівнем.

Запорізька область **“Карта бідності” 2001 р.**

Область знаходиться переважно у зоні середнього рівня бідності зі зміцненнями у бік низької бідності. Райони з середнім рівнем бідності (загалом дванадцять) зосереджені в центрі Запорізької області та на півночі. Між цими групами половою із заходу на схід протягнулись три райони з низьким рівнем бідності, ще два райони з цієї групи знаходяться на сході і два – на півдні. Найнижчий рівень бідності – у Василівському районі (21,1%), найвищий – у Великобілозерському та Чернігівському районах (24,4%).

Міста обласного підпорядкування Бердянськ, Енергодар, Мелітополь, Токмак мають наднизький рівень бідності, але знаходяться у районах із середнім рівнем бідності.

“Карта бідності” 2006 р.

Область знаходиться переважно у зоні середнього рівня бідності зі зміцненнями у бік низької бідності. Райони з середнім рівнем бідності (загалом дванадцять) зосереджені в центрі Запорізької області та на півночі. Всі інші райони області мають низький рівень бідності. Найнижчий рівень бідності – у Василівському районі (20,7%), найвищий – у Великобілозерському (24,1%) та Чернігівському районах (24,0%).

Всі міста обласного підпорядкування, Бердянськ, Енергодар, Мелітополь, Токмак, мають наднизький рівень бідності, але знаходяться у районах із середнім рівнем бідності. Рівень бідності в м. Запоріжжя становить 17,3%.

Порівняльний аналіз динамічних зрушень

Рівень бідності у Запорізькій області, хоча й зменшився до 19,4% у 2006 р., проте не зміг суттєво вплинути на “забарвлення” регіону, тобто область залишилася поділеною між двома (середньою та низькою) зонами бідності.

За означений період у чотирьох містах обласного підпорядкування спостерігалось незначне зменшення питомої ваги бідних. Зменшення рівнів бідності в усіх районах області не позначились позитивним впливом щодо їх переміщення до інших зон, за винятком Вільнянського району (до 22,7% з 23,2%), який знаходиться на півночі області та межує із Синельниковським районом (22,8%) Дніпропетровської області, який також змістився до зони із низьким рівнем бідності (до 20,1% з 23,0%).

Івано-Франківська область **“Карта бідності” 2001 р.**

Переважає більшість районів Івано-Франківської області належить до групи з високим рівнем бідності – загалом дев'ять районів із чотирнадцяти. Південний Верховинський район має надвисокий рівень бідності (29,3%). В чотирьох районах спостерігається середній рівень, з них Снятинський знаходиться на сході області, Долинський – на заході, Рогатинський та Галицький – на півночі. Отже, зона високої та надвисокої бідності займає центральну та південну частину області.

Міста обласного підпорядкування Калуш та Коломия (з наднизьким рівнем бідності) та Яремче (із середнім) знаходяться в районах із високим рівнем бідності, Болевів (з низьким рівнем) знаходиться в районі з середнім рівнем бідності.

“Карта бідності” 2006 р.

Протягом 2001–2006 рр. рівень бідності в Івано-Франківській області зріс на три відсоткових пункти. Переважна більшість районів Івано-Франківської області належить до групи з високим рівнем бідності – загалом десять районів із чотирнадцяти. Південний Верховинський та центральний Богородчанський райони мають надвисокий рівень бідності (29,7 та 29,4%). В чотирьох районах спостерігається середній рівень, з них Снятинський знаходиться на сході області, Долинський – на заході, Рогатинський та Галицький – на півночі. Отже, зона високої та надвисокої бідності займає центральну та південну частину області.

Міста Івано-Франківськ та місто обласного підпорядкування Калуш мають наднизький рівень бідності – відповідно, 18,5% та 19,8%. Місто Яремча потрапляє до зони з середнім рівнем бідності – 23,3%, а решта міст обласного підпорядкування – з низьким рівнем бідності.

Порівняльний аналіз динамічних зрушень

Івано-Франківська область єдина з понад інших двадцяти шести регіонів України характеризується сталою часткою бідного населення, що з 2001 р. не зазнала змін і у 2006 р. також складала 25,2%.

В цілому в усіх без винятку районах області, а також містах обласного підпорядкування за означений період відбулося незначне, але все ж таки підвищення рівня бідності. Негативними змінами щодо рівня бідності характеризується Богородчанський район (збільшення з 29,0% до 29,4%), який перемістився із зони високої бідності до зони із надвисоким рівнем бідності. Усі інші не змінили свого забарвлення на “карті бідності”.

Київська область**“Карта бідності” 2001 р.**

Половина районів Київської області знаходиться в зоні середнього рівня бідності, один – має високий рівень, а решта (одинадцять) – низький. Десять районів із низьким рівнем протягнулися полоскою з півночі на південь, ще один (Яготинський) знаходиться на сході. Дві компактні групи на сході (п'ять районів) та заході (вісім районів) мають середній рівень бідності. Єдиний район із високим рівнем бідності – Поліський – знаходиться на півночі області.

Рівні бідності коливаються від 20,6% в Києво-Святошинському районі до 25,0% у Фастівському. Виділяється Поліський район із рівнем 26,1%, північна його частина належить до Чорнобильської зони відчуження.

Шість з десяти міст обласного підпорядкування мають наднизький рівень бідності, решта – низький. При цьому Ірпінь та Житомир знаходяться на території районів із низьким рівнем бідності, Біла Церква, Бориспіль, Бровари, Васильків, Переяслав-Хмельницький, Фастів, Березань – на території районів із середнім рівнем бідності.

Місто обласного підпорядкування Славутич з наднизьким рівнем бідності територіально знаходиться на території Чернігівської області.

“Карта бідності” 2006 р.

За даними 2006 р. більшість районів Київської області знаходяться в зоні низького рівня бідності, вісім (Богуславський, Бородянський, Вишгородський, Києво-Святошинський, Миронівський, Обухівський, Таращанський, Яготинський) мають наднизький рівень.

Рівні бідності коливаються від 17,1% в Києво-Святошинському районі до 22,9% у Фастівському районі. Виділяється Поліський район із рівнем 24,8%, північна його частина належить до Чорнобильської зони відчуження. Всі десять міст обласного підпорядкування мають наднизький рівень бідності.

Порівняльний аналіз динамічних зрушень

Впродовж 2001–2006 рр. ситуація з бідністю в області покращилась: в усіх без винятку районах та містах обласного підпорядкування рівень бідності суттєво знизився, а в цілому в області знизився на 2,9 відсоткових пункти. У 2001 р. найвищий рівень бідності (26,1%) був у Поліському районі, у 2006 р. цей показник знизився на 2,3 відсоткові пункти, і район увійшов до групи районів із середнім рівнем бідності. Тринадцять районів, які мали середній рівень бідності, перемістились до групи з низьким значенням показника, у дев'яти районах рівень бідності змінився із низького на наднизький, два райони (Кагарлицький та Рокитнянський) залишилися у зоні низького рівня бідності.

У чотирьох із десяти містах обласного підпорядкування рівень бідності з низького змінився на наднизький і коливається від 15,2% у м. Бровари до 18% у м. Березань.

Кіровоградська область

“Карта бідності” 2001 р.

В цілому рівень бідності в Кіровоградській області можна вважати низьким – 21%, хоча в більшості районів Кіровоградської області (дванадцяти) спостерігається середній рівень показника (23,1–26%), і лише в дев'яти – низький.

Серед районів із середнім рівнем бідності найбіднішим є Компаніївський район (25%), в якому проживає 4,5 тис. бідного населення, що становить менше 2% від загальної чисельності населення Кіровоградської області.

Серед районів із низьким рівнем бідності виокремлюється Гайворонський район, рівень бідності в якому менше ніж 22%. У цьому районі проживає 9,3 тис. бідного населення, що становить 4% від загальної чисельності населення Кіровоградської області.

У всіх містах обласного підпорядкування (загалом три міста) і в самому Кіровограді рівень бідності є наднизьким – у Кіровограді 17,5%, а в інших містах – від 18,4% до 19,0%.

“Карта бідності” 2006 р.

В цілому рівень бідності в Кіровоградській області можна вважати низьким. В чотирнадцяти районах із двадцяти одного, тобто на більшості території, спостерігається низький рівень бідності, сім районів (Олександрійський, Знам'янський, Компаніївський, Новоархангельський, Новоукраїнський, Світловодський, Устинівський), які розосереджені на всій території області, належать до зони із середнім рівнем бідності.

Серед районів із середнім рівнем бідності найбіднішим є Компаніївський (24,7%). Найнижчий рівень бідності – в Гайворонському районі (20,9%), який межує з Вінницькою областю. У всіх містах обласного підпорядкування (загалом три міста) і самому Кіровограді рівень бідності є наднизьким – у Кіровограді 16%, а в інших містах – від 16,9% до 17,5%.

Порівняльний аналіз динамічних зрушень

Порівняно з 2001 р. ситуація в Кіровоградській області покращилась: рівень бідності знизився в усіх містах обласного підпорядкування та районах (за винятком Світловодського району, де показник залишився на рівні 2001 р. і становив 24,1%). В середньому в області частка бідного населення скоротилась на 1,1 відсоткових пункти. Якщо у 2001 р. низький рівень бідності мали дев'ять районів, то у 2006 р. – вже чотирнадцять. П'ять районів (Добровеличківський, Кіровоградський, Новгородківський, Петрівський, Ульяновський) перемістились із зони із середнім рівнем бідності до зони з низьким рівнем.

Луганська область

“Карта бідності” 2001 р.

Луганська область перебуває здебільшого в зоні низької бідності – рівень бідності становить 20%. З вісімнадцяти районів Луганській області лише в шести спостерігається

середній рівень бідності (23,1–26%), а в решті (дванадцяти районах) – низький рівень бідності (20,1%–23%).

Райони з середнім рівнем бідності переважно сконцентровано на півдні та півночі Луганщини (в основному це прикордонні райони).

Рівень бідності в Луганську становить 18,2%. З чотирнадцяти міст обласного підпорядкування дванадцять мають наднизький рівень бідності – до 20%, і лише міста Брянка та Кіровськ – низький рівень (відповідно 20,1% та 20,7%).

“Карта бідності” 2006 р.

Луганська область перебуває в зоні низької бідності. З вісімнадцяти районів Луганської області в п’ятнадцяти спостерігається низький рівень бідності, в трьох – наднизький (Перевальському, Слов’яносербському, Старобільському). Із районів із низьким рівнем бідності найбільш бідним є Свердловський район (22,7%).

Рівень бідності в Луганську становить 16,4%. Всі чотирнадцять міст обласного підпорядкування мають наднизький рівень бідності – до 20%.

Порівняльний аналіз динамічних зрушень

За 2001–2006 рр. рівень бідності знизився в усіх районах та містах обласного підпорядкування, а в середньому в області – на 1,7 відсоткових пункти. Шість районів (Антрацитівський, Біловодський, Білокуракинський, Краснодонський, Новопсковський, Свердловський) перемістились із зони з середнім рівнем бідності до зони із низьким рівнем, а три райони (Перевальський, Слов’яносербський, Старобільський), що мали низький рівень, перейшли до групи з наднизьким значенням показника (до 20%).

У двох містах обласного підпорядкування – Брянці та Кіровську, які у 2001 р. за часткою бідного населення належали до зони низької бідності, показник знизився на 1,5 та 1,7 відсоткових пункти, відповідно, що перемістило їх до першої групи з наднизькою бідністю.

Львівська область

“Карта бідності” 2001 р.

Львівська область, як і більшість областей Західної частини України, належить до регіонів із високим рівнем бідності. Лише в трьох районах Львівської області рівень бідності є середнім, в п’яти – надвисоким, а в інших (дванадцяти) – високим. Найвищий рівень бідності в Львівській області (майже 33%) спостерігається в Турківському районі, а найнижчий (25,7%) – в Бродовському та Пустомитівському районах.

Незважаючи на високий рівень бідності в Львівській області, в самому Львові та в деяких містах обласного підпорядкування (у трьох із семи) рівень бідності є наднизьким. В решті міст обласного підпорядкування рівень бідності є низьким і знаходиться в межах 20,2% – 22,0%.

“Карта бідності” 2006 р.

Львівська область, як і більшість областей Західної частини України, належить до регіонів із високим рівнем бідності. Лише в трьох районах Львівської області (Бродовському, Пустомитівському та Стрийському) рівень бідності є середнім, в п’яти (Мостиському, Жовківському, Сколівському, Турківському та Яворівському) – надвисоким, а в решті (дванадцяти) – високим. Найвищий рівень бідності в Львівській області (майже 33%) спостерігається в Турківському районі, а найнижчий (25,4%) – в Бродівському та Пустомитівському районах.

Незважаючи на високий рівень бідності в Львівській області, в самому Львові та в окремих містах обласного підпорядкування (у трьох із семи) рівень бідності є наднизьким. В решті міст обласного підпорядкування рівень бідності є низьким і знаходиться в межах 20,1 – 23,0%.

Порівняльний аналіз динамічних зрушень

Порівняно із 2001 р. ситуація в області не зазнала суттєвих змін. Показники бідності в районах та містах обласного підпорядкування залишилися практично на тому самому рівні: зміни становлять 0,1–0,8 відсоткових пункти. Загалом в області рівень бідності знизився на 0,6 відсоткових пункти. Не змінилися і групи районів за рівнем бідності: як і в 2001 р., три райони з надвисоким рівнем бідності знаходяться на заході області, два – в південній частині.

Миколаївська область

“Карта бідності” 2001 р.

Миколаївська область належить до областей із середнім рівнем бідності (показник становить 21,5%). Абсолютно всі райони Миколаївської області мають середній рівень бідності, при цьому показник коливається у межах від 23% до 26%. Це свідчить про відсутність диференціації за рівнем бідності населення Миколаївської області.

Слід зазначити, що Миколаївська область є єдиною серед регіонів України, що має таку однорідну картину бідності.

В м. Миколаєві та практично в усіх містах обласного підпорядкування (чотирьох із п'яти) рівень бідності є наднизьким і становить від 18,3% в Миколаєві до 19,0% в Южноукраїнську. Єдине місто обласного підпорядкування, що потрапило до зони не наднизької, а низької бідності – Вознесенськ – також має низький показник – 20,6%.

“Карта бідності” 2006 р.

Миколаївська область належить до областей із середнім рівнем бідності. Переважна більшість районів Миколаївської області має середній рівень бідності, і лише три – низький. Серед районів із середнім рівнем бідності найбільш бідним є Братський район (24,8%).

В м. Миколаєві та в усіх містах обласного підпорядкування рівень бідності є наднизьким і становить від 16,1% в Миколаєві до 19,1% у Вознесенську.

Порівняльний аналіз динамічних зрушень

Впродовж 2001–2006 рр. рівень бідності в усіх районах та містах обласного підпорядкування знизився. При цьому три райони (Березанський, Миколаївський і Новобузький) перемістилися із групи з середнім значенням показника до групи районів із низьким рівнем бідності. У місті обласного підпорядкування Вознесенську, яке у 2001 р. мало низький рівень бідності, показник знизився на півтора відсоткових пункти, і місто потрапило до зони наднизької бідності.

Одеська область

“Карта бідності” 2001 р.

Більшість районів Одеської області потрапляють до групи з середнім рівнем бідності – загалом вісімнадцять районів із двадцяти шести. Райони з високим рівнем бідності сконцентровані на півдні (п'ять районів) та в центральній частині (три райони) області. Рівень бідності коливається від 23,3% у Овідіопольському районі до 28,7% у Фрунзенському районі.

В самій Одесі рівень бідності становить лише 17,9%. У всіх семи містах обласного підпорядкування рівень бідності також є наднизьким, тобто коливається у межах від 17,5% до 19,0%.

“Карта бідності” 2006 р.

Більшість районів Одеської області потрапляють до групи з низьким рівнем бідності – п'ятнадцять районів із двадцяти шести, десять районів мають середній рівень бідності (до 23%), і один – наднизький. Райони з середнім рівнем бідності сконцентровано на півдні та півночі (по чотири райони) та в центральній частині (два райони) області. Рівень бідності коливається від 20% в Овідіопольському районі до 25,6% у Фрунзенському районі.

В самій Одесі рівень бідності становить лише 14,6%. У всіх семи містах обласного підпорядкування рівень бідності також є наднизьким і коливається у межах від 15% до 16,3%.

Порівняльний аналіз динамічних зрушень

Порівняно з 2001 р. рівень бідності в області суттєво знизився. Вісім районів, що мали високі рівні бідності, перемістились до зони з середнім значенням показника, у п'ятнадцяти районах рівень бідності з середнього змінився на низький, а в Овідіопольському районі – із середнього на наднизький.

Полтавська область

Карта бідності 2001 р.

Обласний центр – м. Полтава, як і решта обласних центрів України, знаходиться в зоні наднизького рівня бідності і має найменшу частку бідного населення в області (17,4%) як серед усіх районів області, так і серед міст обласного підпорядкування (чотири міста: Миргород, Лубни, Комсомольськ та Кременчук). Так, рівні бідності в останніх коливаються від 17,6% до 18,7%, тобто усі міста обласного підпорядкування Полтавської області потрапляють до першої зони із наднизьким рівнем бідності, оскільки значення показників по них не перевищують 20%.

Рівень бідності в середньому в області становив 20,6%, тобто весь регіон потрапив до зони з низьким рівнем бідності, хоча в ньому присутні дев'ять районів, що мають середній показник. Основне скупчення районів із середнім рівнем бідності, до якого належать Миргородський, Шишацький, Решетилівський, Козельщанський та Кременчуцький райони, знаходиться в середині області і, так би мовити, поділяє її навпіл. Райони західної частини полтавського регіону, в основному, належать до зони з низьким рівнем бідності, проте виняток становить Оржицький район, рівень бідності в якому дорівнював у зазначеному році 23,2%. На сході Полтавської області ситуація склалася з точністю до навпаки: три райони – Котелевський (23,2%), Чутівський (23,4%) та Машівський (23,3%) – із середніми рівнями бідності відокремили Карлівський район, що належить до зони низького рівня бідності із часткою бідного населення в ньому 22,4%.

Як Оржицький, так і Карлівський райони є граничними, тобто межують з районами сусідніх областей (Черкаської та Харківської, відповідно), і, як видно з “карти бідності” України, саме це сусідство є більш впливовим та визначальним щодо рівня бідності та добробуту згаданих районів, ніж райони самої Полтавської області.

Карта бідності 2006 р.

Обласний центр – м. Полтава, як і решта обласних центрів України, знаходиться в зоні наднизького рівня бідності і має найменшу частку бідного населення в області (15,2%) як серед усіх районів області, так і серед міст обласного підпорядкування (чотири міста: Миргород, Лубни, Комсомольськ та Кременчук). Так, рівні бідності в останніх коливаються від 15,2% до 16,1%, тобто усі міста обласного підпорядкування Полтавської області потрапляють до першої зони із наднизьким рівнем бідності, оскільки значення показників по них не перевищують 20%.

Рівень бідності в середньому в області становив 17,8%, тобто весь регіон потрапив до зони з наднизьким рівнем бідності, хоча в ньому присутні сім районів, що мають низький показник. Два райони з низьким рівнем бідності (Миргородський і Решетилівський) розташовані в центрі області, два (Козельщанський і Кременчуцький) – на півдні, два (Котелевський та Чутівський) – на сході і один (Семенівський) – на заході області. Серед районів із низьким рівнем бідності найбільш бідними є Козельщанський та Миргородський, хоча тут показник становить 20,4% і перевищує межу групи з наднизьким рівнем лише на 0,4 відсоткових пункти.

Порівняльний аналіз динамічних зрушень

За 2001–2006 рр. ситуація з бідністю в області суттєво поліпшилась: рівень бідності знизився на 2,8 відсоткових пункти. В п'ятнадцяти районах показник змінився із низького на наднизький, шість районів перемістились із зони з середнім рівнем бідності до зони із низьким значенням показника, а в трьох районах (Машівському, Оржицькому та Шишацькому) рівень бідності із середнього змінився на наднизький.

Рівненська область

“Карта бідності” 2001 р.

Рівень бідності в Рівненській області за даними 2001 р. становив 26,3%, і переважна більшість районів цієї області знаходились у зонах високої (п'ять районів) та надвисокої (десять районів) бідності, виняток становив лише один район із середнім рівнем бідності, а саме, Здолбунівський – 24,0%. Виходячи з “карти бідності” України, можна говорити, що ситуація в Рівненській області свідчить про значну різницю у рівні життя та добробуту населення регіону, проте в цілому відображає ситуацію щодо рівня бідності усього Західного регіону України.

Обласний центр – м. Рівне – не стало винятком серед інших обласних центрів України щодо наднизької питомої ваги бідних (19,3%). Два міста з трьох, що підпорядковуються області, належать до зони з низьким рівнем бідності – м. Дубно (20,9%) та м. Острог (21,5%), і тільки у м. Кузнецовську частка бідного населення перевищує межу цієї зони на 0,3 відсоткових пункти.

Рівненську область за належністю районів до “зон бідності” можна умовно поділити навпіл: на північ та південь. Так, основне скупчення районів із найвищими рівнями бідності, що складається із Зарічненського (30,0%), Володимирецького (34,5%), Сарненського (32,2) та Рокитнівського (34,7%) районів, спостерігається на півночі Рівненської області. Виняток становить лише Дубровицький район, де рівень бідності не перевищує 27,8%.

Східні райони області – Костопільський, Рівненський, Корецький, Гоцанський, Млинівський, Демидівський, Дубенський, Острозький та Радивилівський райони – мають від 26,1% до 28,4% бідного населення.

“Карта бідності” 2006 р.

Переважна більшість районів у Рівненській області знаходилась у зонах високої (дев'ять районів) та надвисокої (шість районів) бідності, виняток становив лише один район із середнім рівнем бідності – Здолбунівський з показником 24,8%. Виходячи з “карти бідності” України, можна говорити, що ситуація в Рівненській області свідчить про значну диференціацію рівня життя населення регіону, проте в цілому відображає ситуацію щодо рівня бідності усього Західного регіону України. На тлі загальних високих показників бідності виділяються два райони на півночі області – Володимирецький та Рокитнівський, де частка бідного населення складає більше ніж 35%.

Обласний центр – м. Рівне – не стало винятком серед інших обласних центрів України щодо наднизького рівня бідності (19,9%). Два міста з трьох, що підпорядковуються області, належать до зони з низьким рівнем бідності – м. Дубно (21,4%) та м. Острог (21,9%), а м. Кузнецовськ має середній рівень бідності (24,2%).

Порівняльний аналіз динамічних зрушень

Рівненська область належить до регіонів України, де ситуація з бідністю за 2001–2006рр. відчутно погіршилась. В цілому в області рівень бідності зріс на 0,7 відсоткових пункти, однак в окремих районах зростання було більш суттєвим. Так, у Гоцанському та Корецькому районах показник зріс на 1,1 відсоткових пункти, в Острозькому – на 1 відсотковий пункт (що спричинило його переміщення до групи районів із надвисоким рівнем бідності), у Березівському, Дубенському, Дубровицькому, Зарічненському районах – на 0,9 відсоткових пункти.

У самому обласному центрі частка бідного населення зросла на 0,6 відсоткових пункти, у м. Кузнецовську, де рівень бідності у 2001 р. був найвищим серед міст обласного підпорядкування, зростання склало 0,9 відсоткових пункти.

Сумська область

“Карта бідності” 2001 р.

Сумська область у 2001 р. складалася з вісімнадцяти районів, переважна більшість яких мали середній рівень бідності. В цілому в області проживав 21,0% бідного населення, тоді як в обласному центрі – м. Суми – їх частка не перевищувала 18,1%.

Рівні бідності в містах обласного підпорядкування, до яких належать Глухів, Ромни, Конотоп, Шостка, Лебедин та Охтирка, коливалися від 18,5% до 19,7%, тим самим визначаючи їхнє місце в зоні із наднизьким рівнем бідності.

Дванадцять районів області за часткою бідного населення, що проживає в них, потрапляють до зони середньої бідності, і лише п'ять районів, що межують з іншими областями, належать до зони низької бідності. Так, Середино-Будський район (22,4%) межує з Новгород-Сіверським районом (22,6%), Кролевецький (21,9%) – із Коропським (22,8%) Чернігівської області, а Липоводолинський район (22,7%) – із Гадяцьким районом (22,0%) Полтавської області. Оточений з усіх боків районами з середнім рівнем бідності лише Тростянецький район належить до зони низького рівня бідності, а частка бідного населення, що проживають в ньому, складає 22,2%.

Переважання в області районів із рівнями бідності у 23,1–26,0% над районами із низькою бідністю є визначальним щодо загальної ситуації з бідністю в області.

“Карта бідності” 2006 р.

Сумська область у 2006 р. складалася з двох типів районів, що належали до території із низьким та наднизьким рівнем бідності. Так, в цілому в області проживало 18,3% бідного населення, тоді як в обласному центрі – м. Суми – питома вага бідних дорівнювала 15,7%, що також визначило місце обласного центру у зоні із наднизькою бідністю.

Рівні бідності в містах обласного підпорядкування, до яких належать Глухів, Ромни, Конотоп, Шостка, Лебедин та Охтирка, дещо перевищували значення бідності в обласному центрі, проте частка бідного населення, що коливалася в межах 16,3%–17,2%, також дає змогу віднести їх до групи із наднизьким рівнем бідності.

Дванадцять районів області за часткою бідного населення, що проживає в них, потрапляють до зони низької бідності, і лише шість районів – до зони наднизької бідності. Так, Середино-Будський район (19,9%) межує з Новгород-Сіверським районом (20,6%), Кролевецький (19,3%) – із Коропським (21,1%) Чернігівської області, а Липоводолинський район (19,8%) – із Гадяцьким районом Полтавської області, Путивльський район (19%) – межує з Росією. Оточений з усіх боків районами з низьким рівнем бідності Тростянецький район належить до зони наднизького рівня бідності, а частка бідних, що проживають в ньому, складає 19,3%.

Порівняльний аналіз динамічних зрушень

Загалом у 2006 р. порівняно із 2001 р. спостерігається значне покращення ситуації з бідністю у Сумській області в цілому та в її районах, зокрема. Так, у містах обласного підпорядкування спостерігається зниження рівнів бідності: у містах Конотоп та Шостка майже на 3%, а в самому обласному центрі (м. Суми), містах Охтирці, Лебедині, Ромнах та Глухові – майже на 2%.

У вісімнадцяти районах області зафіксовано досить вагоме зниження (на 3%) частки населення, що знаходиться за межею бідності. Це, відповідно, сприяє “переходу” дванадцяти районів із зони середнього рівня бідності (23,1%–26%) до зони низького рівня, а шести районів – із зони низького рівня до зони наднизького рівня бідності.

Тернопільська область
“Карта бідності” 2001 р.

Станом на 2001 р. рівень бідності в області становив 24,4%, тобто регіон потрапляє до зони із середнім рівнем бідності, тоді як м. Тернопіль, як і інші обласні центри України, має наднизький рівень бідності, що дорівнює 18,6%.

Певною особливістю Тернопільської області є відсутність міст обласного підпорядкування. Територія області “поділена” між двома зонами бідності, а саме середнього та високого рівнів бідності. Так, із середнім рівнем бідності – від 26,3% до 28,1% – в області у 2001 р. зафіксовано вісім районів, шість з яких (Кременецький, Шумський, Лановецький, Збаразький, Зборівський та Тернопільський) знаходяться на півночі області і лише два – на півдні (Монастирський та Бучацький, бідність в яких становить, відповідно, 26,5% та 28,1%). Саме два останніх, що прилягають до сусідніх районів Івано-Франківської області з високим рівнем бідності²³, через переважання в них частки бідних ці райони утворюють “осередок” серед більш благополучних районів півдня Тернопільської області.

“Карта бідності” 2006 р.

Станом на 2006 р. в Тернопільській області рівень бідності становив 25,1%, тоді як обласний центр (м. Тернопіль), так само як і інші обласні центри України, характеризується наднизьким рівнем бідності, а частка населення, що проживає в ньому і знаходиться за межею бідності, дорівнює 19,4%.

Певною особливістю Тернопільської області є відсутність міст обласного підпорядкування.

В цілому територія області поділена між двома зонами, а саме, середнього та високого рівнів бідності. Так, до високого рівня бідності – від 26,1% до 29,0% – в області у 2006 р. належало вісім районів, шість з яких скупчені у північній частині області, а два – у південно-західній частині.

Західний осередок середнього рівня бідності, що складається з Бережанського (25,8%), Козівського (25,9%) та Підгаєцького районів (25,6%), межує з двома районами Івано-Франківської області (Рогатинський – 25,5% та Галицький – 24,8%) із середнім рівнем бідності та з Перемишлянським районом (28,5%) Львівської області з високим рівнем бідності.

Південно-східний “осередок” середнього рівня бідності Тернопільської області, що складається з п’яти районів (Чортківський, Заліщицький, Підволочиський, Густинський та Борщівський), межує із п’ятьма західними районами Хмельницької області, яким також притаманний низький рівень бідності (20,1% – 23,0%).

Порівняльний аналіз динамічних зрушень

Впродовж 2001–2006 рр. в усіх сімнадцяти районах Тернопільської області спостерігалось погіршення ситуації з бідністю, що, відповідно, негативно позначилося на зростанні частки бідного населення в області в цілому з 24,4% до 25,1%. Якщо в десяти районах збільшення частки бідних на 0,75 відсоткових пункти не мало впливу на їх віднесення до відповідної зони бідності, то зростання питомої ваги бідних у Тербовлянському та Козівському районах на 0,9 та 0,8 відсоткових пункти позначилося вже негативно, й у 2006 р. вони “перемістилися” із зони середньої бідності до зони з високим рівнем бідності.

²³ Нагадаємо, що в Івано-Франківській області в основному знаходяться райони з високим рівнем бідності – від 26,1% до 29,0%.

Харківська область
“Карта бідності” 2001 р.

Ситуація щодо бідності в Харківській області є тотожною до ситуації в Луганській та Донецькій областях, що і визначає загальну ситуацію усього Східного регіону України. Так, у 2001 р. рівень бідності в цій області становив 19,7%, що мало б визначити місце області в зоні з наднизьким рівнем бідності. Проте лише дев'ять районів, що скупчилися у центральній-північній частині області, належать до зони із низьким рівнем бідності, тоді як у вісімнадцяти районах Харківської області бідними виявилися понад 23,1% населення, що одразу “відсунуло” область до зони із середнім рівнем бідності. Територіальна наближеність Чугуївського району області до м. Харкова, а також сусідство з трьох боків з більш благополучними районами (Печенізьким, Харківським та Зміївським) не мали позитивного впливу на підвищення рівня добробуту населення в цьому районі.

Пом'якшувальний вплив на ситуацію з бідністю в області має як обласний центр (м. Харків), рівень бідності в якому не перевищує 17,2% і де проживає більше третини усього населення регіону – майже 1,5 млн. осіб (на решті території 2,8 млн. осіб), так і чотири міста обласного підпорядкування, а саме: Чугуїв, Куп'янськ, Первомайськ та Лозова (де бідне населення становить 18–20%). Міста Ізюм та Люботин, перевищивши верхню межу зони із наднизьким рівнем бідності на 0,1 та 0,2 відсоткових пункти, відповідно, вже потрапляють до наступної зони.

“Карта бідності” 2006 р.

Ситуація щодо бідності в Харківській області є тотожною до ситуації в Луганській та Донецькій областях, що і визначає загальну ситуацію усього Східного регіону України. Так, у 2006 р. рівень бідності в цій області становив 18,6%. Проте область була поділена майже навпіл між зоною низького та середнього рівнів бідності. Так, чотирнадцять районів Харківської області, що за даними 2006 р. належали до низької зони, займали центр та північ області, за винятком чотирьох районів середнього рівня бідності – Краснокутського (23,4%), Золочівського (23,3%), Коломацького (24,1%) та Великобурлуцького (23,8%), де сусідство з трьох боків із більш благополучними районами (зокрема, наднизького рівня бідності Сумської та Полтавської областей) не мали позитивного впливу на підвищення рівня добробуту населення в цих районах.

Пом'якшувальний вплив на ситуацію з бідністю в області має як обласний центр (м. Харків), рівень бідності в якому не перевищує 16% і де проживає більше третини усього населення регіону, що становить майже 1,5 млн. осіб (на решті території 1,36 млн. осіб), так і п'ять міст обласного підпорядкування, а саме: Чугуїв (17,4%), Куп'янськ (17,9%), Первомайськ (18,3%), Ізюм (19,6%) та Лозова (19,2%). Питома вага бідних у м. Люботин, перевищивши верхню межу зони із наднизьким рівнем бідності на 0,1%, вже сприяє потраплянню міста до наступної зони – із низьким рівнем бідності.

Порівняльний аналіз динамічних зрушень

Ситуація з бідністю в Харківській області впродовж 2001–2006 рр. характеризувалася позитивними змінами, про що свідчить зменшення рівня бідності як в області в цілому (на 1,1%), так і в її районах (за винятком Коломацького району, де рівень бідності за вказаний період навпаки зріс на 0,3%). Отже, за даними 2006 р., сім районів області порівняно із 2001 р. покращили свій “статус бідності”. У Богодухівському, Борівському, Дворічанському, Куп'янському, Чугуївському та Шевченківському районах у 2006 р. зменшилися рівні бідності серед населення, що сприяло їх переміщенню із зони з середнім рівнем бідності до зони із низькою бідністю. Водночас Красноградський район, “втративши” 0,7%, що склало 19,7% бідних, змістився до зони із наднизьким рівнем.

Серед інших двадцяти районів Харківської області за означений період спостерігається незначне зменшення питомої ваги бідних, що в цілому не позначилося

на положенні районів на “карті бідності”. Навіть найбільші позитивні зміни щодо рівнів бідності в Харківському (1,1 відсоткових пункти) та Дергачівському (1,2 відсоткових пункти) районах не причинили їх переміщення до зони із нижчими рівнями бідності.

Херсонська область

“Карта бідності” 2001 р.

За рівнем бідності Херсонська область посідає сімнадцяте місце серед двадцяти п’яти областей та двох міст республіканського підпорядкування. Чисельність бідного населення, за даними 2001 р., складала майже 240 тис. осіб. Диференціація за рівнем бідності в середині області майже відсутня. Так, до групи з наднизьким рівнем бідності належать обласний центр м. Херсон (рівень бідності – 17,9%) та міста Каховка – 19,2% та Нова Каховка – 17,6%. В цих регіонах мешкало 73 382 бідних, що складало 30,6% від усього бідного населення області.

Серед вісімнадцяти районів Херсонської області лише у Скадовському зафіксовано низький рівень бідності – 22,3%. Це можна пояснити наявністю розвиненої рекреаційної структури. Всі інші райони області належать до групи з середнім значенням рівня бідності. Тобто на Херсонщині відсутні проблемні, з точки зору бідності, райони та спостерігається низька міжрайонна диференціація за рівнем бідності.

“Карта бідності” 2006 р.

У 2006 р. питома вага бідних у Херсонській області становила 20,1% або майже 225 тис. осіб, у самому м. Херсоні (обласному центрі) мешкало 16,2% бідних, що визначило його місце на “карті бідності” у зоні із наднизьким рівнем бідності.

До зазначеної зони також потрапили два інших міста обласного підпорядкування – Каховка та Нова Каховка, частка бідних в яких, відповідно, дорівнювала 17,5% та 16,1%, що склало 18 тис. бідних.

У цілому Херсонська область була поділена між двома зонами бідності, зокрема: дев’ять районів, шість з яких розміtilися у центральній-східній частині області (Великопетиський, Горностаївський, Іванівський, Новотроїцький, Каховський, Чаплинський), та три граничні райони (Високопільський, Великоолександрівський, Білозерський) увійшли до зони із середнім рівнем бідності, межі якої встановлено у діапазоні 23,1% – 26,0%; ще дев’ять районів, чотири з яких мали вихід до Чорного та Азовського морів (і, відповідно, мали суттєвий, хоча й сезонний дохід від туризму), а чотири – межували з районами сусідніх Запорізької, Дніпропетровської та Миколаївської областей, належали до зони із низьким рівнем бідності.

Порівняльний аналіз динамічних зрушень

Загалом, слід зазначити, що порівняно із 2001 р. у 2006 р. спостерігається зменшення рівнів бідності в окремих районах Херсонської області, а також у середньому в області. Так, вісім із вісімнадцяти районів області за означений період підвищили свій рейтинг, змінивши статус бідності, зокрема: Бориславський (з 23,5% до 22,2%), Верхньорогачицький (з 23,7% до 22,6%), Генічеський (з 23,5% до 22,2%), Голопристанський (з 24,1% до 22,8%), Каланчацький (з 24% до 22,6%), Нижньосірогозьський (з 24,3% до 22,9%), Нововоронцовський (з 24% до 22,8%) та Цюрупинський (з 26% до 24,4%), у 2006 р. потрапили до зони з низьким рівнем бідності, тоді як ще у 2001р. перебували в зоні середнього рівня.

Хмельницька область

“Карта бідності” 2001 р.

Серед двадцяти семи регіонів Хмельницька область посідає 19-те місце за рівнем бідності, тут мешкає майже 322 тис. бідних, що становить 3,3% від усього бідного населення країни.

Рівень бідності в обласному центрі становить 18,2%, тобто м. Хмельницький належить до групи регіонів із наднизькими показниками бідності. До цієї ж групи належать і міста обласного підпорядкування – Кам'янець-Подільський (18,4%), Старокостянтинів (19,7%). До групи з низьким рівнем бідності входять міста Шепетівка (20,3%), Нетішин (21,2%), Славута (21,5%).

В середині області спостерігається невелика диференціація за рівнем бідності, так, 21,5% бідного населення живуть у районах із наднизьким рівнем бідності, 7,5% – у районах із низьким рівнем бідності, 58,8% – у районах із середнім та 12,2% – у районах із високим рівнем бідності. Райони Хмельницької області, що належать до групи з високим показником бідності, розташовані на півночі, на кордоні з Рівненською та Житомирською областями.

“Карта бідності” 2006 р.

У 2006 р. Хмельницькій області проживало 1,37 млн. осіб, майже 21% з яких знаходилися за межею бідності. Водночас рівень бідності в обласному центрі дорівнював 15,9%, тобто м. Хмельницький перебував у зоні з наднизькими показниками бідності. До цієї ж групи у 2006 р. також потрапили всі п'ять міст обласного підпорядкування – Кам'янець-Подільський (16,2%), Старокостянтинів (17,6%), Шепетівка (18,2%), Нетішин (19%) та Славута (19,4%), що в цілому має позитивний вплив на зменшення середнього рівня бідності в області.

В середині області райони поділилися на три групи, що належать до зон із низьким (десять районів), середнім (вісім районів) та високим (два райони) рівнями бідності. Так, Славутський та Шепетівський райони області, відсоток бідних в яких дорівнював, відповідно, 28,3% та 26,5% і які потрапили до зони з високим рівнем бідності, займали північну частину області і межували із трьома районами Рівненської та одним районом Житомирської областей, що також характеризувалися високими частками бідного населення.

Теопільський, Волочиський, Городоцький та Чемеровецький райони, які простерлися вздовж західної границі області із півночі на південь, належать до низької зони бідності, хоча й межують із районами Тернопільської області, де відмічається середня та висока частка бідних. Крім того, якщо Ярмолинецький, Дунаєвецький, Вінковоцький та Новоушицький райони є певним “продовженням смуги” районів із низьким рівнем бідності, то Летичівський район, який знаходиться у східній частині області й граничить із Вінницькою областю, є “островом” низького рівня бідності, що оточений з усіх боків районами із часткою бідних від 23,1% до 26%.

Порівняльний аналіз динамічних зрушень

Порівняно із 2001 р. у Хмельницькій області у 2006 р. в усіх без винятку районах області та містах обласного підпорядкування спостерігалось суттєве зменшення часток населення, що знаходилося за межею бідності. Зокрема, за означені п'ять років дванадцять районів “перейшли” до зон із меншими рівнями бідності. Так, Білогірський та Старокостянтинівський райони, що у 2001 р. перебували у зоні високої бідності, вже у 2006 р. перемістилися до зони із середнім рівнем бідності. Поряд із цим, зменшення питомої ваги бідних у середньому на 1,9 відсоткових пункти в десяти районах (з часткою бідного населення від 21,8% у Дунаєвецькому районі до 23% у Городоцькому та Вінковоцькому районах) також сприяло їх переміщенню на одну сходинку вниз – до зони низького рівня бідності.

Черкаська область

“Карта бідності” 2001 р.

Черкаська область посідала у 2001 р. 10-те місце серед усіх регіонів України за рівнем бідності, який становив 20,9%. У м. Черкаси та містах обласного підпорядкування

спостерігався наднизький рівень бідності (менше ніж 20%), у чотирнадцяти районах області було зафіксовано низький рівень бідності і лише у шістьох – середній.

Слід зазначити, що в жодному з районів із середнім рівнем бідності частка бідного населення не перевищувала 24%, тоді як верхня межа цієї групи дорівнює 26%. Тобто серед бідного населення Черкащини спостерігалась достатньо незначна частка злиднених.

“Карта бідності” 2006 р.

У 2006 р. в обласному центрі Черкаської області – м. Черкаси, проживало 15,6% або 45,5 тис. бідного населення, відповідно, це місто, як і решта обласних центрів, знаходилося в зоні з наднизьким рівнем бідності. В області у цьому році налічувалося 19,3% бідних. Слід зазначити, що позитивний вплив на загальний рівень бідності в області мали також п'ять міст обласного підпорядкування – Ватутіне (16,8%), Канів (16,4%), Золотоноша (17,3%), Сміла (16,9%) та Умань (17,5%).

В цілому двадцять районів області нерівномірно поділені між двома зонами бідності – низького та наднизького рівнів. Так, шістнадцять районів, що належать до першої зони, покрили собою майже усю територію області і простяглися з півночі на південь, а “переходом” виступив центральний Смілянський район (22%). Тільки у східних Чигиринському, Кам'янському та західних Корсунь-Шевченківському та Городищенському районах області, які, відповідно, межують із Київською, Кіровоградською та Полтавською областями, рівні бідності є наднизькими, а частка бідних є меншою від верхньої межі наднизької зони (яка встановлена на рівні 20%) всього на 0,1– 0,3 відсоткових пункти.

Порівняльний аналіз динамічних зрушень

Продовж 2001–2006 рр. у Черкаській області (зокрема й у обласному центрі, в містах обласного підпорядкування та усіх районах) відбулося зменшення рівня бідності, що сприяло переміщенню одинадцяти районів області із зон середньої чи низької бідності до низької чи наднизької. Так, зменшення на 2% частки бідного населення у Городищенському (з 21,5% до 19,8%) та Кам'янському (з 21,4% до 19,9%) районах “змістили” їх до зони із наднизьким рівнем бідності, водночас зниження бідності на 1 відсотковий пункт визначило місце наступних семи районів (Драбівський, Жашківський, Канівський, Лисянський, Смілянський, Уманський та Полянський) області вже у зоні низького рівня бідності, тоді як у 2001 р. у них було зафіксовано середні рівні бідності.

Чернівецька область

“Карта бідності” 2001 р.

Область за рівнем бідності у 2001 р. посідала 25-те місце, тобто знаходилася серед регіонів-аутсайдерів. В середині області до регіонів із низьким рівнем бідності належали лише обласний центр Чернівці та місто обласного підпорядкування Новодністровськ: в цих містах мешкало 20% від всього бідного населення області.

Серед районів області не було жодного з низьким рівнем бідності: два – із середнім (10,1% від усього бідного населення), п'ять – із високим (39,9% від усього бідного населення), та чотири – з надвисоким рівнем бідності (30% від усього бідного населення області), тобто більшість бідного населення мешкає у районах із високим та надвисоким рівнем бідності. Райони з середнім рівнем бідності розташовані на сході області, де межують з Хмельницькою, Вінницькою областями на півночі та сході, та Молдовою – на півдні. Райони з надвисоким рівнем бідності знаходяться на заході області та межують з іншими районами області на півночі та з Румунією – на півдні.

“Карта бідності” 2006 р.

У Чернівецькій області у 2006 р. проживало 907,2 тис. осіб, понад чверть з яких (25,4%) перебувала за межею бідності. В обласному центрі (м. Чернівці) частка бідних дорівнювала 19%. Найменший (19,7%) в області рівень бідності спостерігався також у

місті обласного підпорядкування Новодністровську, що визначило положення цих двох міст на "карті бідності" в наднизькій зоні.

Райони області розподілилися між трьома зонами бідності. Так, чотири райони – Кальменецький, Кіцманський, Сокирянський та Хотинський, що знаходяться у північній частині області, наслідують ситуацію з бідністю в районах Хмельницької (Кам'янець-Подільський – 23,2%) та Тернопільської (Борщівський – 26% та Заліщицький – 25,4%) областей, з якими межують, тобто в них зафіксовано середні рівні бідності. Найвищі рівні бідності у 2006 р. зафіксовано у південній прикордонній частині Чернівецької області, а саме, у Путиньському (29,6%), Сторожинецькому (31,8%), Герцаївському (32,7%) і Глибочьому (30,3%) районах.

Порівняльний аналіз динамічних зрушень

В цілому порівняно з 2001 р. у 2006 р. спостерігається незначне зменшення відсотка бідних в усіх без винятку районах Чернівецької області. Негативні тенденції щодо збільшення з 19,4% до 19,7% частки населення, яке перебуває за межею бідності, зафіксовано у м. Новодністровську. Загалом же райони на "карті бідності" не змінили свого "кольорового забарвлення", крім Кіцманського (25,4%) та Хотинського (25,8%) районів, де із зменшенням рівнів бідності на 0,7 відсоткових пункти відбулося "переміщення" районів до нижчої зони із середнім рівнем бідності (23,1–26%).

Чернігівська область

"Карта бідності" 2001 р.

Чернігівська область за рівнем бідності (21,3%) займала 13-ту сходинку рейтингу серед всіх регіонів України. Всередині області до регіонів із наднизьким рівнем бідності належали обласний центр та міста обласного підпорядкування Прилуки та Ніжин, в яких мешкала майже третина всього бідного населення області.

Більшість районів області (п'ятнадцять) належала до групи з низьким рівнем бідності, інші сім – до районів із середнім рівнем бідності. Немає чіткої географічної залежності розташування районів із середнім рівнем бідності. Так, три з семи таких районів розташовані на півночі та заході області, ще два – на півдні межують з районами Кіровоградської області і останній район із середнім рівнем бідності – Д्राбівський – знаходиться на сході області, межуючи з районами Київської та Полтавської областей.

"Карта бідності" 2006 р.

Рівень бідності в Чернігівській області у 2006 р. дорівнював 19,2%, тобто бідними виявилися 222,81 тис. осіб. У самому обласному центрі (м. Чернігові) проживало 25,8% населення усієї області, з них 16,1% були бідними. Найменші частки бідного населення проживали в містах обласного підпорядкування – Ніжині (17,3%) та Прилуках (16,4%), що визначає їх місце у зоні із наднизьким рівнем бідності.

Серед двадцяти двох районів області двадцять одному району притаманний низький рівень бідності – до 23%, і тільки одному – Варвинському, що знаходиться на півдні області і межує з Полтавською областю, – наднизький рівень бідності (19,3%). Слід також підкреслити, що в Чернігівській області спостерігається певна однорідність щодо частки бідних в окремих районах, тобто рівень бідності коливається в межах 20–21%, за винятком Ніжинського та Носівського районів, де питома вага бідних дорівнює, відповідно, 22,3% та 22%.

Порівняльний аналіз динамічних зрушень

Загалом у Чернігівській області з 2001 р. до 2006 р. відбулося суттєве зниження рівнів бідності, що визначило перехід районів із зони "середньої чи низької" бідності до зони "низької чи наднизької" бідності. Так, найбільші структурні зміни щодо частки бідного населення характерні для Варвинського (з 21,7% до 19,3%), Срібнянського (з 22,8% до 20,6%) і Талалаївського (з 22,9% до 20,4%) районів.

Київ

“Карта бідності” 2001 р.

Рівень бідності у столиці України в 2001 р. дорівнював 16,8% та був найнижчим серед усіх регіонів. Таку ситуацію можна пояснити більш високим рівнем життя мешканців столиці та добрим станом перебігу демографічних процесів. Так, за індексом демографічного розвитку Київ посідає перші місця з великим відривом вже протягом семи років. Що стосується диференціації рівня бідності за районами міста, то тут спостерігається досить цікава ситуація. До районів міста, в яких зафіксовано найбільші рівні бідності, належать Дніпровський, Деснянський, Святошинський, Дарницький. Тобто як райони з найбільшою кількістю дітей (Дніпровський, Деснянський), так і райони з найбільшим середнім віком населення (Дарницький, Святошинський). До районів із низькими рівнями бідності належать або райони, в яких мешкають найбільш заможні верстви населення (Печерський, Подільський), або ті, в яких найнижчі демографічні ризики бідності (Голосіївський, Оболонський, Солом'янський та Шевченківський).

“Карта бідності” 2006 р.

Рівень бідності у столиці України в 2006 р. дорівнював 14,9% та був найнижчим не тільки порівняно з усіма іншими регіонами України, а й із переважною більшістю обласних центрів (за винятком міст Чернігова (14,8%), Одеси (14,6%), Полтави (14%) та Сум (14,6%)). Притаманний столиці низький рівень бідності можна пояснити більш високим рівнем життя мешканців столиці та позитивними тенденціями розвитку демографічних процесів.

Порівняльний аналіз динамічних зрушень

За даними 2006 р. у десяти районах міста спостерігалася досить однорідна ситуація щодо частки бідного населення, яке в них проживає. Так, мінімальний рівень бідності (14,2%) зафіксовано у Шевченківському районі, а максимальний (15,4%) – у Дарницькому. В цілому найвищі частки бідних, що притаманні чотирьом районам міста (Дніпровському, Деснянському, Святошинському, Дарницькому), зумовлені здебільшого соціально-демографічними характеристиками населення, яке в них проживає. Тобто у цих районах спостерігається більша чисельність сімей з дітьми, а отже, в них проживає більша кількість домогосподарств або осіб, які мають більші ризики, щоб опинитися за межею бідності.

Навпаки, в інших шести районах м. Києва (Печерський, Подільський, Голосіївський, Оболонський, Солом'янський та Шевченківський) спостерігаються найменші частки бідного населення, що в цілому також визначає їх місце на “карті бідності” у наднизькій зоні. Таку ситуацію можна пояснити тим, що в означених районах переважає населення працездатного віку, якому притаманний вищий рівень середньодушових доходів порівняно із попередньою групою районів і яке, відповідно, належить до більш заможних верств населення.

В цілому порівняно із 2001 р. у 2006 р. спостерігається зменшення (на 2 відсоткових пункти) питомої ваги бідних серед мешканців столиці в усіх без винятку районах міста, що також свідчить про підвищення рівня доходів і рівня життя населення м. Києв.

4.4. Узагальнювальна оцінка ситуації з бідністю в Україні за даними “карти бідності”

Поглиблений статистичний аналіз отриманих даних так званої “карти бідності” у розрізі адміністративних районів та обласних центрів і міст обласного підпорядкування дав змогу здійснити узагальнену оцінку ситуації з бідністю в країні.

Рівень бідності областей та міст республіканського підпорядкування був розрахований за формулою середньої арифметичної зваженої з рівнів бідності районів та міст обласного підпорядкування, що входять до складу певної області. Результати цих

розрахунків наведені у Додатку 1. Наднизький рівень бідності був зафіксований у містах Києві та Севастополі, Це було викликано тим, що всі 100% бідного населення, за нашою класифікацією, належать до наднизького рівня бідності. Окрім вищезгаданих міст, до регіонів із наднизьким рівнем бідності належали Дніпропетровська, Донецька та Харківська області. Частка населення, що мешкає у районах та містах цих областей і належить до групи з наднизьким рівнем бідності, складала відповідно: 69,0%; 69,6%; 50,0%.

Найбільшу групу склали області з низьким рівнем бідності – загалом чотирнадцять областей. Це найбільш неоднорідна група, оскільки частка населення, що мешкає в районах та містах із наднизьким рівнем бідності, коливається від 58,2% у Луганській області до 21,5% – у Хмельницькій. Так само значною є диференціація в цій групі і в районах та містах областей, що мають низький рівень бідності: від 44,8% у Черкаській області до 3,2% – у Миколаївській. Єдине, що спостерігається в усіх областях з низьким рівнем бідності, це відсутність районів, де зафіксовано надвисокий рівень бідності (більше ніж 29%).

До групи із середнім рівнем бідності належать п'ять областей: Житомирська; Тернопільська; Львівська; Волинська; Івано-Франківська. Основним фактором, що їх об'єднує, є майже однакова чисельність населення, що мешкає у районах із наднизьким рівнем бідності, в інших категоріях спостерігається значна диференціація. Так, чисельність населення, що мешкає у районах з низьким рівнем бідності, коливається від 45,2% у Тернопільській до 0,7% у Івано-Франківській областях; із середнім рівнем бідності – від 49,1% у Житомирській до 15,0% у Волинській областях. За часткою населення, що мешкає у районах із високим рівнем бідності, – від 58,5% у Івано-Франківській до 0% у Тернопільській областях; і, нарешті, за групою районів із надвисоким рівнем бідності – від 24,1% у Волинській до 0% у Житомирській та Тернопільській областях.

Група регіонів із високим рівнем бідності складається з трьох областей: Чернівецької; Рівненської та Закарпатської. Ці регіони об'єднують низькі значення частки населення, що мешкає у районах з наднизьким рівнем бідності (найвище значення для цієї групи зафіксовано у Чернівецькій області – 20%), та значна кількість бідного населення, що мешкає у районах із високим та надвисоким рівнем бідності. Так, частка бідного населення зони високої бідності для цієї групи областей коливається від 14,2% у Закарпатській до 40,3% у Рівненській областях. А частка бідного населення, що мешкає у районах з надвисоким рівнем бідності, коливається від 71,2% у Закарпатській до 30,0% у Чернівецькій областях.

Як ми бачимо, навіть те, що у Закарпатському регіоні переважна більшість бідного населення мешкає у районах із надвисоким рівнем бідності, рівень бідності у Закарпатті не дає підстав віднести його до областей з надвисоким рівнем бідності. Це відбулося, в першу чергу, за рахунок низьких рівнів бідності в обласному центрі та містах обласного підпорядкування. Але, необхідно зазначити, що незначне погіршення ситуації з бідністю у містах Закарпаття може призвести до того, що цей регіон перший з усіх перейде до групи областей з надвисоким рівнем бідності.

В Додатку 1 наведена інформація для розрахунків коефіцієнтів локалізації та концентрації, що дасть змогу оцінити пропорційність розподілу бідного населення за регіонами України щодо загальної кількості населення.

Коефіцієнт локалізації розраховується як співвідношення часток результативної (частка бідного населення) та факторної (частка всього населення) ознак. Якщо коефіцієнт локалізації менше ніж одиниця, це означає, що частка бідного населення, яке мешкає у цьому регіоні, менше частки всього населення, і, відповідно, ситуація з бідністю тут є кращою, ніж у регіонах, де це співвідношення перевищує одиницю.

Аналіз Додатку 2 доводить, що бідне населення розміщене на території України майже рівномірно. Так, коефіцієнт локалізації у тринадцяти регіонах України менше

одиниці, в Миколаївській області він дорівнює одиниці, і в тринадцяти регіонах він перевищує одиницю. Найліпша ситуація спостерігається у містах Києві та Севастополі (коефіцієнт локалізації становить 0,78 та 0,81, відповідно) та Дніпропетровській області (0,89). Найгірша ситуація у Закарпатській (1,33), Рівненській (1,22) та Чернівецькій (1,22) областях. Коефіцієнт концентрації, який є узагальнюючою характеристикою пропорційності розподілу, для України становить 4,6%, що свідчить про майже ідеальний збіг розподілів загальної чисельності населення та бідного населення.

Аналіз коефіцієнтів локалізації та концентрації у середині областей доводить відсутність значної диференціації бідного населення на території областей. Так, найвищий коефіцієнт концентрації спостерігався у Закарпатській області (14,2%), найнижчий (якщо не брати до уваги розподіл бідного населення за районами міста Києва) – у Миколаївській області (6,3%).

Якщо проаналізувати ситуацію з бідністю в містах обласного підпорядкування та районах безвідносно до області, в якій вони розташовані, то отримаємо таку картину (див. табл. III Додатків): серед міст обласного підпорядкування (загальна їх кількість дорівнює 147) немає жодного, яке належало б до групи з високим та надвисоким рівнем бідності. Всього три з них мають середній рівень бідності, тридцять одне – низький і сто тринадцять – наднизький рівень бідності. Відповідно, частка бідного населення, що мешкає у містах обласного підпорядкування з наднизьким рівнем бідності, становить 81,4% від усього бідного населення таких міст. Ще 17,7% бідного населення мешкають у містах з низьким рівнем бідності й лише 0,9% – у містах із середнім рівнем бідності.

Що стосується районів, то тут спостерігається зовсім інша картина: в Україні (за розрахунками за 2001 р.) не було жодного району з наднизьким рівнем бідності. Більше чверті (127) мали низький рівень бідності, найбільшу кількість становила група районів із середнім рівнем бідності – 255. Ще у 78 районах було зафіксовано високий, а у 28 – надвисокий рівень бідності. Така ситуація може бути пояснена тим, що райони охоплюють переважно сільську місцевість, а місцевість проживання є сьогодні одним із найбільш впливових чинників бідності.

Якщо оцінити розподіл бідного населення за типами районів, то отримаємо таку картину: 11,2% бідного населення мешкає у районах з надвисоким рівнем бідності, ще 18,3% – у районах із високим рівнем бідності. Переважна більшість мешкає у районах із середнім (43,5%) та низьким рівнем бідності (27,0%).

На жаль, треба констатувати, що такий детальний статистичний аналіз “карти бідності”, який був проведений за даними 2001 р., зробити за 2006 р. неможливо. Це пояснюється тим, що у 2001 р. ми оперували даними перепису, тобто мали інформацію не лише про структуру домогосподарств та населення, яке в них мешкає, а й дані про абсолютну кількість осіб в тому чи іншому домогосподарстві у розрізі адміністративних районів та міст обласного підпорядкування. Це давало нам змогу будувати різні розподіли бідного населення в усіх розрізах для детальної оцінки територіального розподілу бідності в Україні. Дані 2006 р. – це змодельовані завдяки розробленим нами методиці протяжки дані, які містять лише структуру домогосподарств та населення, оскільки запропонована модель вирішує тільки завдання оцінки зміни у структурі домогосподарств та проведення розрахунків рівня бідності за районами та містами обласного підпорядкування.

Незважаючи на відсутність необхідної інформації, завдяки застосуванню графічного методу, ми можемо стверджувати, що географічний розподіл бідності залишається незмінним. Ті регіони, що демонстрували високі рівні бідності, так і залишилися серед аутсайдерів, попри деяке покращення ситуація. Основною причиною такого перебігу подій є специфіка соціально-демографічної структури населення цих регіонів. Ця специфіка полягає у сильному впливі тих чинників, що підвищують ризики бідності (наявність дітей,

відсутність у домогосподарстві осіб із вищою освітою). Навіть суттєве зниження рівня бідності не може виправити такої ситуації, оскільки дія структурного фактору в цій групі регіонів є надто високою.

Другу групу регіонів у 2006 р. склали адміністративні райони та міста обласного підпорядкування, в яких структура населення майже не змінилася, і, отже, загальне зниження рівня бідності призвело до покращення ситуації в них. Ця група є досить великою за обсягом, і в ній представлені майже всі географічні зони нашої країни.

Остання група регіонів складається з тих, де загальне зниження бідності, яке відбулося в країні в період з 2001 р. до 2006 р., "нашарувалося" на поліпшення соціально-демографічної структури населення. Під поліпшенням ми розуміємо скорочення частки домогосподарств із високими ризиками бідності і відповідне зростання частки домогосподарств із низькими ризиками бідності. В таких районах відбулося суттєве скорочення бідності, більшість із них опинилася серед групи регіонів із низькими та наднизькими рівнями бідності.

Необхідно зауважити, що після 2011 р. ми матимемо змогу більш детально проаналізувати всі зміни, що відбулися з бідністю на рівні районів та міст обласного підпорядкування, оскільки буде проведений другий Всеукраїнський перепис населення, який дасть можливість отримати всю інформацію, необхідну для детального аналізу ситуації з бідністю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Estonia. Living Standards During the Transition. A Poverty Assessment. Report No. 15647-EE. June 17, 1996. Country Operations Division I. Country Department IV. Europe and Central Asia Region. Document of the World Bank. – 78 pg.
2. FYR of Macedonia. Poverty Assessment for 2002–2003. Report No. 34324-MK. November 15, 2005. Poverty Reduction and Economic Management Unit. Europe and Central Asia Region. Document of the World Bank. – 60 pg.
3. Georgia. Poverty Update. Report No. 22350-GE. January 10, 2002. Poverty Reduction and Economic Management Unit. Europe and Central Asia Region. Document of the World Bank. – 68 pg.
4. http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/WDS/IB/2006/02/27/000160016_20060227141754/Rendered/PDF/3272110vol1021UA.pdf
5. Hungary. Long-Term Poverty, Social Protection, and the Labor Market. (In Two Volumes Volume 1): Main Report. Report No. 20645-HU. April 2001. Poverty Reduction and Economic Management (ECSPE). Europe and Central Asia Region. Document of the World Bank. – 71 pg.
6. Hungary. Long-Term Poverty, Social Protection, and the Labor Market. (In Two Volumes Volume II): Technical Papers. Report No. 20645-HU. April 2001. Poverty Reduction and Economic Management (ECSPE). Europe and Central Asia Region. Document of the World Bank. – 12 pg.
7. Poland. Growth, Employment and Living Standards in Pre-Accession Poland. Report No. 28233-POL. March 22, 2004. Poverty Reduction and Economic Management Unit. Europe and Central Asia Region. Document of the World Bank. – 62 pg.
8. Recession, Recovery and Poverty in Moldova. Report No. 28024-MD. November 2004. Europe and Central Asia Region. Human Development Sector Unit. Document of the World Bank. – 48 pg.
9. Republic of Moldova. Improving Public Expenditure Efficiency for Growth and Poverty Reduction. A Public Expenditure Review for the Republic of Moldova. Report No. 37933-MD. February 12, 2007. Poverty Reduction and Economic Management Unit. Europe and Central Asia Region. Document of the World Bank. – 95 pg.
10. Romania. Poverty Assessment. (In Two Volumes) Volume I: Main Report. Report No. 26169-RO. September 30, 2003. Human Development Sector Unit. Environmentally and Socially Sustainable Development Unit. Europe and Central Asia Region. Document of the World Bank. – 63 pg.
11. Romania. Poverty Assessment. (In Two Volumes) Volume II: Background Papers. Report No. 26169-RO. September 30, 2003. Human Development Sector Unit. Environmentally and Socially Sustainable Development Unit. Europe and Central Asia Region. Document of the World Bank. – 242 pg.
12. Serbia and Montenegro. Poverty Assessment (In Two Volumes). Volume I: Executive Summary. Report No. 26011-YU. November 13, 2003. Poverty Reduction and Economic Management Unit. Europe and Central Asia Region. Document of the World Bank. – 44 pg.
13. Serbia and Montenegro. Poverty Assessment (In Two Volumes). Volume II: Main Report. Report No. 26011-YU. November 13, 2003. Poverty Reduction and Economic Management Unit. Europe and Central Asia Region. Document of the World Bank. – 175 pg.
14. Slovak Republic. The Quest for Equitable Growth In The Slovak Republic. Report No. 32433-SK. September 22, 2005. Poverty Reduction and Economic Management Unit. Europe and Central Asia Region. A World Bank Living Standards Assessment. Document of the World Bank. – 94 pg.

15. Turkey. Joint Poverty Assessment Report. (In Two Volumes) Volume I: Main Report. Report No. 29619-TU. August 8, 2005. Human Development Sector Unit State Institute of Statistics. Europe and Central Asia Region. Turkey. Document of the World Bank. – 205 pg.
16. Turkey. Poverty Policy Recommendations. (In Two Volumes) Volume II: Main Report. Report No. 29619-TU. August 8, 2005. Human Development Sector Unit State Institute of Statistics. Europe and Central Asia Region. Document of the World Bank. – 37 pg.
17. Ukraine. Poverty Update. Report No. 39887-UA. June 20, 2007. Human Development Sector Unit. Ukraine, Belarus and Moldova Country Unit. Europe and Central Asia Region. Document of the World Bank. – 37 pg.
18. Алесина Альберто. Борьба с бедностью в США и Европе: разница шириною в пропасть / Альберто Алесина, Эдвард Глейзер // Оксфорд Университи Пресс. – 2004. – 156 с.
19. Вержэ Даниэль. Международные вопросы: низкие доходы, ограниченное потребление или низкое благосостояние: статистические подходы к вопросам бедности в плане международного сравнения / Даниэль Вержэ // Экономика и статистика (ECONOMIE ET STATISTIQUE). – 2005. – № 383-384-385. – С. 7-45.
20. Витрати і доходи домогосподарств України у 2001 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України) / Стат. бюлетень. – К.: Держкомстат України, 2002. – 352 с.
21. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2006 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України) / Стат. бюлетень. – К.: Держкомстат України, 2007. – 430 с.
22. Власюк О.С., Пирожков С.І. Индекс людського розвитку: Досвід України / Національний інститут стратегічних досліджень. – К.: ПРООН, 1995. – 84 с.
23. Волков А.Г. Типология семей и домохозяйств: развитие и анализ / А.Г. Волков, Е.Л. Сороко // Вопросы статистики. – 1999. – №5. – с. 39-47
24. Демографічна криза в Україні. Проблеми дослідження, витоки, складові, напрями протидії / НАН України. Ін-т економіки; за ред. В.С. Шешенко. – К. - 2001. – 560 с.
25. Доклад по оценке бедности. Российская Федерация. Отчет No. 28923-RU. 28 июня, 2004. Отдел по борьбе с бедностью и управлению экономикой. Регион Европы и Центральной Азии. Документ Всемирного банка. – 222 с.
26. Єріна А.М. Статистичне моделювання та прогнозування / Єріна А.М. // [навч.посібник]. – Київ: КНЕУ, 2001. – 170 с.
27. Жеребин В.М. Уровень жизни населения / В.М. Жеребин, А.Н. Романов // – М.:ЮНИТИ-ДАНА, 2002. – 592 с.
28. Закон України „Про прожитковий мінімум” // Праця і соціальний захист населення. – 1999. – №10. – С.3-7.
29. Заробітна плата та стан її виплати у грудні 2006 року / Експрес-бюлетень.– К.: Держкомстат України. –2007. – 46 с.
30. Кирута А. Дифференцированный баланс доходов и потребления населения: новые аспекты теории и практических применений / А. Кирута, А. Шевяков // Вопросы статистики. – 1995. – №7. – С.3-13.
31. Класифікація витрат за цілями: Класифікація функцій органів державного управління (КФОДУ), Класифікація індивідуального споживання за цілями (КІСЦ), Класифікація цілей некомерційних організацій, які обслуговують домашні господарства (КЦНО), Класифікація витрат виробників за цілями (КВВЦ). Статистичний відділ Департаменту економічних та соціальних питань Організації Об'єднаних Націй: Серія М № 84. – Нью-Йорк, 2001. – 149 с.
32. Коломак Е.А. Взаимосвязь между уровнем экономического развития и бедностью населения в регионах России / Е.А. Коломак // Регионы: экономика и социология. – 2004. – №4. – С.31

33. Левин А.И. Влияние бедности на социальное развитие России / А.И. Левин, Н.Ю. Миловидова // Социальная политика и социология. – 2004. – №3. – С.74
34. Лібанова Е.М. Бідність в Україні: діагноз поставлено – будемо лікувати? / Е.М. Лібанова // Дзеркало тижня. – 2001. – №13 (337)
35. Лібанова Е.М. Бідність в Україні: сучасний стан та напрями подолання / Е.М. Лібанова // Економічні есе. – 2002. – №1(12)
36. Лібанова Е.М. Бідність населення України: методологія, методика та практика аналізу [монографія] / Елла Марленівна Лібанова. –К.:КНЕ, 2008. – 330с.
37. Лібанова Е.М. Подолання бідності: погляд науковця / Е.М. Лібанова // Україна: аспекти праці. – 2003. – № 7.
38. Лібанова Е.М. Проблема бідності в контексті політики соціально-економічних перетворень та стратегії реформ/ Н.С. Власенко, В.М. Новиков, С.І. Пирожков та ін. // Послання Президента України до Верховної Ради України Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 1999 році
39. Лібанова Е.М. Складові добробуту і бідності / Е.М. Лібанова // Соціальний захист №5
40. Обратить реформы на благо всех и каждого. Бедность и неравенство в странах Европы и Центральной Азии. – Вашингтон: Всемирный банк, 2001. – 495с.
41. Олейник А. Домашние хозяйства в переходной экономике: типы и особенности поведения на рынке / А. Олейник // Вопросы экономики. – 1999. – №12.
42. Проніна І.І. Загальна характеристика доходів домогосподарств України / І.І. Проніна // Вісник Технологічного університету Поділля. – 2003. – №4. – Ч.1. – Т.2. – С. 74 – 78.
43. Рівень життя населення [колективна монографія] / Зотова О.О., Крикун О.І., Латік В.В., Маліков А.В., Осипова І.І., Полякова С.В., Проніна І.І., Рєвнінцева О.В, Реут А.Г., Черенко Л.М., Черніченко В.В., Шишкін В.С. / НАН України. Ін-т демографії та соціальних дослід., Держ. ком. статистики України. – К.: Вид-во „Консультант”. – 2006. – 428с. С. 162-167.
44. Сміт А. Добробут націй. Дослідження про природу та причини добробуту націй / А. Сміт // – К.: Port-Royal, 2001. – 594 с.
45. Соціальні індикатори рівня життя населення: Стат. збірник. – К.: Держкомстат України, 2002. – 227 с.
46. Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України у 2006 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України): Стат. збірник. – К.: Держкомстат України, 2006. – 72 с.
47. Статистичний щорічник України за 2001 рік / За ред. О.Г. Осауленка. – К.: Держкомстат України, 2001. – 643 с.
48. Статистичний щорічник України за 2007 рік / За ред. О.Г. Осауленка. – К.: Держкомстат України, 2008. – 571 с.
49. Стратегія подолання бідності. Указ Президента України від 15 серпня 2001 року №637/2001 // Соціальний захист. – 2001. – №9. – С.4-8.
50. Узбекистан. Оценка уровня жизни населения. Экономическая и социальная политика, направленная на повышение уровня жизни населения (в двух томах). Том I: Сводный отчет. № 25923. Май, 2003 г. Сектор развития человеческого потенциала. Регион Европа и Центральная Азия. Документ Всемирного банка. – 42 с.
51. Узбекистан. Оценка уровня жизни населения. Экономическая и социальная политика, направленная на повышение уровня жизни населения (в двух томах). Том II: Полный отчет. № 25923. Май, 2003 г. Сектор развития человеческого потенциала. Регион Европа и Центральная Азия. Документ Всемирного банка. – 164 с.
52. Федоренко Н.П. Система экономико-математических моделей для анализа и прогноза уровня жизни / Н.П. Федоренко, Н.М. Римашевская //– М.: Наука. – 1986. – 264 с.

53. Черенько Л.М. Бідність пенсіонерів в Україні / Л.М. Черенько // Україна: аспекти праці. – 2003. – №8. – С. 3-8.
54. Черенько Л.М. Демографічні чинники бідності / Л.М. Черенько // Демографія та соціальна економіка. – 2005. – № 1. – с. 28-37.
55. Черенько Л.М. Нерівність у доходах: сучасний стан, можливі наслідки та шляхи подолання негативних тенденцій / Л.М. Черенько // Демографія та соціальна економіка. – 2004. – № 1-2. – с. 110-115.
56. Черенько Л.М. Оцінка масштабів та рівня бідності в Україні / Л.М. Черенько // – К.: РВПС України НАНУ, 2000. – 75 с.
57. Черенько Л.М. Регіональні чинники бідності / Л.М. Черенько // Вісник Прикарпатського університету: Серія: економіка. – 2007. – Вип. 4. –
58. Черенько Л.Н. Методологические подходы к оценке уровня жизни и бедности в Украине / Л.Н. Черенько // Достижение первой цели тысячелетия: концептуальный подходы и пути реализации: Материалы международной конференции. – Минск. – 2004. – С. 65-73.
59. Четыркин Е.М. Статистические методы прогнозирования / Е.М. Четыркин // Изд. 2-е, перераб. и доп. – М.: Статистика, 1977. – 200 с.
60. Шишкін В.С. Методика оцінки регіональної варіації рівня життя населення України / В.С. Шишкін // Вісник Прикарпатського університету. – 2007. – Вип. IV. – С.29-34.
61. Шишкін В.С. Феномен бідності молодих сімей в Україні в контексті людського розвитку / В.С. Шишкін // Вісник Технологічного університету Поділля: Серія: економічні науки. – 2001. – № 2. – Ч. 1. – С.186–188.

ДОДАТКИ А. ТАБЛИЧНИЙ МАТЕРІАЛ

Регіон	Рівень бідності, %	Частка бідного населення, яке мешкає в районах із відповідним рівнем бідності, %					Всього
		надзви- чайно низьким	низьким	середнім	високим	надзви- чайно високим	
Автономна Республіка Крим	20,8	44,8	19,2	33,7	2,2	0,0	100
Вінницька	22,3	22,5	26,7	47,5	3,3	0,0	100
Волинська	25,1	17,3	9,9	15,0	33,7	24,1	100
Дніпропетровська	19,0	69,0	14,7	16,3	0,0	0,0	100
Донецька	19,4	69,6	26,0	4,4	0,0	0,0	100
Житомирська	23,2	16,6	17,0	49,1	17,3	0,0	100
Закарпатська	28,6	6,1	6,6	1,8	14,2	71,2	100
Запорізька	20,2	55,9	15,9	28,2	0,0	0,0	100
Івано-Франківська	25,2	18,9	0,7	19,4	58,5	2,6	100
Київська	21,6	21,8	41,3	36,4	0,5	0,0	100
Кіровоградська	21,2	32,6	30,2	37,2	0,0	0,0	100
Луганська	20,1	58,2	32,4	9,4	0,0	0,0	100
Львівська	24,5	25,1	7,0	10,2	38,4	19,3	100
Миколаївська	21,5	43,0	3,2	53,8	0,0	0,0	100
Одеська	21,6	43,0	0,0	38,5	18,5	0,0	100
Полтавська	20,6	36,8	44,5	18,6	0,0	0,0	100
Рівненська	26,3	15,4	3,6	7,6	40,3	33,2	100
Сумська	21,0	43,9	16,1	40,0	0,0	0,0	100
Тернопільська	24,4	15,1	45,2	39,7	0,0	0,0	100
Харківська	19,7	50,0	28,4	21,6	0,0	0,0	100
Херсонська	21,9	30,6	4,6	64,8	0,0	0,0	100
Хмельницька	22,9	21,5	7,5	58,8	12,3	0,0	100
Черкаська	20,9	32,6	44,8	22,7	0,0	0,0	100
Чернівецька	26,2	20,0	0,0	10,0	39,9	30,0	100
Чернігівська	21,3	30,3	43,8	25,9	0,0	0,0	100
м. Київ	16,8	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100
м. Севастополь	17,4	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100

Регіон	Рівень бідності, %	Чисельність бідного населення	Частка бідного населення у % до всього бідного населення країни	Частка населення у % до всього населення країни	Коефіцієнт локалізації
Автономна Республіка Крим	20,8	392183	4,0	4,1	0,97
Вінницька	22,3	354140	3,6	3,5	1,04
Волинська	25,1	261307	2,7	2,3	1,17
Дніпропетровська	19,0	645587	6,6	7,4	0,89
Донецька	19,4	822361	8,3	9,2	0,91
Житомирська	23,2	316411	3,2	3,0	1,08
Закарпатська	28,6	353582	3,6	2,7	1,33
Запорізька	20,2	381503	3,9	4,1	0,94
Івано-Франківська	25,2	340544	3,5	2,9	1,17
Київська	21,6	374839	3,8	3,8	1,01
Кіровоградська	21,2	228466	2,3	2,3	0,99
Луганська	20,1	430633	4,4	4,7	0,94
Львівська	24,5	612677	6,2	5,5	1,14
Миколаївська	21,5	266276	2,7	2,7	1,00
Одеська	21,6	515293	5,2	5,2	1,01
Полтавська	20,6	328837	3,3	3,5	0,96
Рівненська	26,3	304432	3,1	2,5	1,22
Сумська	21,0	267015	2,7	2,8	0,98
Тернопільська	24,4	274569	2,8	2,4	1,14
Харківська	19,7	550539	5,6	6,1	0,92
Херсонська	21,9	239522	2,4	2,4	1,02
Хмельницька	22,9	321686	3,3	3,1	1,07
Черкаська	20,9	287462	2,9	3,0	0,97
Чернівецька	26,2	237309	2,4	2,0	1,22
Чернігівська	21,3	257555	2,6	2,6	0,99
м. Севастополь	17,4	64152	0,7	0,8	0,81
м. Київ	16,8	424946	4,3	5,5	0,78

Додаток 3

Рівні бідності	Міста обласного підпорядкування	Райони	Чисельність бідного населення в містах обласного підпорядкування	Чисельність бідного населення в районах	Частка бідного населення в містах обласного підпорядкування	Частка бідного населення в районах
Надзвичайно високий	0	28	0	613943	0,0	11,2
Високий	0	79	0	1001561	0,0	18,3
Середній	3	255	17533	2384214	0,9	43,5
Низький	31	127	334493	1482887	17,7	27,0
Надзвичайно низький	113	0	1536743	0	81,4	0,0

A		B	C	D
АПОСТОЛІВСЬКИЙ РАЙОН		АПОСТОЛІВСЬКИЙ РАЙОН		
T	Undrg Id	Данные	Settlement Type Name	міський
4	ДГ з 1 дитиною і особами працездатного віку, наявна хоча б одна особа з вищою освітою	People Cnt	3981	5630
5	ДГ з 1 дитиною і особами працездатного віку, відсутність осіб з вищою освітою	Undg Cnt	1257	1836
6	ДГ з 1 дитиною і особами працездатного віку, наявна хоча б одна особа з вищою освітою	People Cnt	3187	2863
7	ДГ з 1 дитиною і особами працездатного віку, відсутність осіб з вищою освітою	Undg Cnt	1037	1026
8	ДГ з 1 дитиною, де є особи як працездатного віку, так і старше працездатного віку, наявна хоча б одна особа з вищою освітою	People Cnt	909	1125
9	ДГ з 1 дитиною, де є особи як працездатного віку, так і старше працездатного віку, відсутні особи з вищою освітою	Undg Cnt	220	280
10	ДГ з 1 дитиною, де є особи як працездатного віку, так і старше працездатного віку, наявна хоча б одна особа з вищою освітою	People Cnt	770	801
11	ДГ з 1 дитиною, де є особи як працездатного віку, так і старше працездатного віку, відсутні особи з вищою освітою	Undg Cnt	191	151
12	ДГ з 2 дітьми і особами працездатного віку, наявна хоча б одна особа з вищою освітою	People Cnt	3189	3493
13	ДГ з 2 дітьми і особами працездатного віку, наявна хоча б одна особа з вищою освітою	Undg Cnt	785	869
14	ДГ з 2 дітьми і особами працездатного віку, відсутні особи з вищою освітою	People Cnt	2683	2007
15	ДГ з 2 дітьми, де є особи як працездатного віку, так і старше працездатного віку, наявна хоча б одна особа з вищою освітою	Undg Cnt	672	511
16	ДГ з 2 дітьми, де є особи як працездатного віку, так і старше працездатного віку, відсутні особи з вищою освітою	People Cnt	829	587
17	ДГ з 2 дітьми, де є особи як працездатного віку, так і старше працездатного віку, наявна хоча б одна особа з вищою освітою	Undg Cnt	157	113
18	ДГ з 2 дітьми, де є особи як працездатного віку, так і старше працездатного віку, відсутні особи з вищою освітою	People Cnt	813	364
19	ДГ з 3 та більше дітьми, наявна хоча б одна особа з вищою освітою	Undg Cnt	156	73
20	ДГ з 3 та більше дітьми, наявна хоча б одна особа з вищою освітою	People Cnt	858	553
21	ДГ з 3 та більше дітьми, відсутні особи з вищою освітою	Undg Cnt	156	101
22	ДГ з 3 та більше дітьми, наявна хоча б одна особа з вищою освітою	People Cnt	1544	664
23	ДГ з 3 та більше дітьми, відсутні особи з вищою освітою	Undg Cnt	266	120
24	ДГ без дітей, де всі старше працездатного віку, але є хоч одна особа, вік якої менше або дорівнює 70 років, наявність хоча б у одного члена домогосподарства вищої освіти	People Cnt	933	1401

Додаток 5

A	B	C	D	E	F	G
	Кількість домогосподарств	Кількість людей	Рівень бідності, %			
1	ДП з 1 дитиною і особами працездатного віку, названа хоча б одна особа з вищою освітою	3093	9611	12.0	115332	
2	ДП з 1 дитиною і особами працездатного віку, названа хоча б одна особа з вищою освітою	2063	6050	27.3	165165	
3	ДП з 1 дитиною, де є особи як працездатного віку, так і старше працездатного віку, названа хоча б одна особа з вищою освітою	500	2034	20.8	42307	
4	ДП з 1 дитиною, де є особи як працездатного віку, так і старше працездатного віку, відсутні особи з вищою освітою	342	1371	39.6	54292	
5	ДП з 2 дітьми і особами працездатного віку, названа хоча б одна особа з вищою освітою	1654	6682	18.5	123617	
6	ДП з 2 дітьми і особами працездатного віку, відсутні особи з вищою освітою	1183	4690	42.2	197918	
7	ДП з 2 дітьми, де є особи як працездатного віку, так і старше працездатного віку, названа хоча б одна особа з вищою освітою	270	1416	26.1	36958	
8	ДП з 2 дітьми, де є особи як працездатного віку, так і старше працездатного віку, відсутні особи з вищою освітою	229	1177	44.5	52377	
9	ДП з 3 та більше дітьми, названа хоча б одна особа з вищою освітою	257	1411	26.1	36827	
10	ДП з 3 та більше дітьми, відсутні особи з вищою освітою	386	2208	66.3	146390	
11	ДП з 3 та більше дітьми, названість хоча б у одного члена домогосподарства вищій освіти	1416	2334	10.3	24040	
12	ДП без дітей, де всі старше працездатного віку, але є хоч одна особа, як жоді менше або доповнює 70 років, відсутні особи з вищою освітою	3604	5442	16.9	91970	
13	ДП без дітей, де всі старше 70, названа хоча б одна особа з вищою освітою	358	501	4.4	2204	
14	ДП без дітей, де всі старше 70, відсутні особи з вищою освітою	2215	2698	21.2	57198	
15	ДП без дітей, де всі старше 70, названа хоча б одна особа з вищою освітою	2821	5793	4.6	26648	
16	ДП без дітей, де всі працездатного віку, названа хоча б одна особа з вищою освітою	2708	4573	16.7	76369	
17	ДП без дітей, де всі працездатного віку, відсутні особи з вищою освітою	1089	2852	17.3	49340	
18	ДП без дітей, де всі працездатного віку, названа хоча б одна особа з вищою освітою	1215	2985	28.1	83879	
19	Всього	25403	63828		1382829	
20						
21						
сума					21.7	

Готує: Васильківський район / Васильківський район / Верхньодніпровський район

NUM

Microsoft Excel - Побудовані рівні бірності		Ведітьте вопрос												
Файл Правка Вид Вставка Формат Сервис Данные Осно Справка		Специальная вставка...												
B17		21,7												
A		B												
1		Дніпропетровська область												
2														
3		Рівень бірності, %												
4		Дніпропетровськ 17,1												
5		Вільногірськ 18,2												
6		Дніпродзержинськ 17,1												
7		Жовті Води 18,3												
8		Кривий Ріг 17,7												
9		Марганець 18,8												
10		Нікополь 18,3												
11		Новомосковськ 19,2												
12		Орджонікідзе 19,1												
13		Павлоград 18,7												
14		Першотравенськ 18,9												
15		Синельниківове 19,0												
16		Тернівка 20,0												
17		Апостолівський район 21,7												
18		Васильківський район 24,2												
19		Верньодніпровський район 20,2												
20		Дніпропетровський район 22,2												
21		Криворізьський район 23,8												
22		Кривманський район 22,3												
23		Магдалинський район 23,7												
24		Межевський район 23,5												
25		Нікопольський район 23,9												
26		Новомосковський район 22,3												
27		Павлоградський район 24,6												
28		Петрівський район 22,4												
29		Петропавлівський район 24,6												
30		Покровський район 22,5												
31		Пятикратський район 23,0												
32		Синельниківський район 23,8												
33		Солонянський район 24,6												
34		Софіївський район 23,8												
35		Томаківський район 24,1												
36		Шарманський район 23,5												
37		Широківський район 23,3												
38		Юрлівський район 24,3												
39														

Додаток 7

Microsoft Excel - Раєбівка по кластерам

Файл Правка Вид Вставка формат Сервіс Даньє Очно Справка

Введіть запит

105% 10 Ж К +,00 +,00

А6

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J
1	Район	Рівень	Відності	кластер						
2	Амвросіївський район	20,7	1							
3	Ананьївський район	23,7	2							
4	Андрушівський район	24,6	2							
5	Антраціівський район	23,5	2							
6	Апостолівський район	21,7	1							
7	Арбузинський район	25,6	2							
8	Артемівський район	22,6	1							
9	Ардизький район	25,2	2							
10	Балаклійський район	21,7	1							
11	Балтський район	23,6	2							
12	Баранівський район	24,6	2							
13	Барвінківський район	24,1	2							
14	Баршівський район	23,5	2							
15	Барський район	23,5	2							
16	Бахмацький район	22,5	1							
17	Бачисарайський район	22,2	1							
18	Баштанський район	25,6	2							
19	Бердичівський район	26,4	3							
20	Бердянський район	23,7	2							
21	Берегівський район	29,8	4							
22	Бережанський район	25,3	2							
23	Березанський район	24,5	2							
24	Березівський район	25,5	2							
25	Березнегуватський район	25,4	2							
26	Березнівський район	30,9	4							
27	Бериславський район	23,5	2							
28	Бершавський район	22,6	1							
29	Білгород-Дністровський район	25,1	2							
30	Біловодський район	23,5	2							
31	Білогірський район	23,6	2							

Готово

Райони / Обласні центри / Легенда /

NUM

Додаток 8

Тип домогосподарства	Західний район	Центральний район	Північно-Східний район	Південний район	Південно-Східний район
Домогосподарство з одною дитиною і дорослими працездатного віку, наявність хоча б однієї особи з вищою освітою	4,442	6,471	4,470	7,533	7,839
Домогосподарство з одною дитиною і дорослими працездатного віку, відсутність осіб з вищою освітою	10,704	14,620	17,784	17,208	16,912
Домогосподарство з одною дитиною, де є дорослі і працездатного віку і старші за працездатний вік, наявна хоча б одна особа з вищою освітою	3,893	3,445	2,113	3,096	3,427
Домогосподарство з одною дитиною, де є дорослі і працездатного віку і старші за працездатний вік, відсутні особи з вищою освітою	10,126	6,987	8,775	7,835	6,446
Домогосподарство з двома дітьми і дорослими працездатного віку, наявність хоча б однієї особи з вищою освітою	4,348	4,505	2,330	2,580	3,686
Домогосподарство з двома дітьми і дорослими працездатного віку, відсутні особи з вищою освітою	12,695	13,522	13,032	10,964	11,683
Домогосподарство з двома дітьми, де є дорослі і працездатного віку і старші за працездатний вік, наявність хоча б однієї особи з вищою освітою	2,519	1,320	0,698	1,419	0,603
Домогосподарство з двома дітьми, де є дорослі і працездатного віку і старші за працездатний вік, відсутні особи з вищою освітою	8,681	4,704	4,114	4,214	2,488
Домогосподарство з трьома та більше дітьми, наявність хоча б однієї особи з вищою освітою	2,414	0,566	0,234	0,582	0,393
Домогосподарство з трьома та більше дітьми, відсутні особи з вищою освітою	7,814	3,291	2,713	5,211	2,735
Домогосподарство без дітей, де всі особи є старшими за працездатний вік, але є хоч одна особа молодша за 70 років, наявність хоча б однієї особи з вищою освітою	1,095	1,764	2,273	2,391	2,128
Домогосподарство без дітей, де всі особи є старшими за працездатний вік, але є хоч одна особа молодша за 70 років, відсутні особи з вищою освітою	4,901	8,149	10,112	7,889	8,800
Домогосподарство без дітей, де всі особи у віці 70 років і старше, наявність хоча б однієї особи з вищою освітою	0,324	0,568	0,644	0,699	0,404
Домогосподарство без дітей, де всі особи у віці 70 років і старше, відсутні особи з вищою освітою	3,320	5,087	6,789	3,985	4,548
Домогосподарство без дітей, де всі особи працездатного віку, наявність хоча б однієї особи з вищою освітою	3,281	3,862	2,784	3,100	5,116
Домогосподарство без дітей, де всі особи працездатного віку, відсутні особи з вищою освітою	8,576	11,312	11,868	9,986	12,225
Домогосподарство без дітей, де є особи і працездатного і непрацездатного віку, наявність хоча б однієї особи з вищою освітою	2,728	3,779	0,982	3,609	2,586
Домогосподарство без дітей, де є особи і працездатного і непрацездатного віку, відсутні особи з вищою освітою	8,138	6,049	8,286	7,698	7,981

Тип домогосподарства	Західний район	Центральний район	Північно-Східний район	Південний район	Південно-Східний район
Домогосподарство з одною дитиною і дорослими працездатного віку, наявність хоча б однієї особи з вищою освітою	5,639	9,287	6,593	7,423	9,884
Домогосподарство з одною дитиною і дорослими працездатного віку, відсутність осіб із вищою освітою	13,947	12,822	15,371	13,824	16,817
Домогосподарство з одною дитиною, де є дорослі і працездатного віку і старші за працездатний вік, наявна хоча б одна особа з вищою освітою	4,325	2,551	3,401	3,576	2,635
Домогосподарство з одною дитиною, де є дорослі і працездатного віку і старші за працездатний вік, відсутні особи з вищою освітою	8,795	5,502	5,772	7,888	4,935
Домогосподарство з двома дітьми і дорослими працездатного віку, наявність хоча б однієї особи з вищою освітою	4,437	4,173	3,492	3,272	3,159
Домогосподарство з двома дітьми і дорослими працездатного віку, відсутні особи з вищою освітою	11,464	11,101	10,754	9,951	7,465
Домогосподарство з двома дітьми, де є дорослі і працездатного віку і старші за працездатний вік, наявність хоча б однієї особи з вищою освітою	2,680	1,170	0,843	0,954	0,838
Домогосподарство з двома дітьми, де є дорослі і працездатного віку і старші за працездатний вік, відсутні особи з вищою освітою	7,620	2,287	2,336	3,679	1,539
Домогосподарство з трьома та більше дітьми, наявність хоча б однієї особи з вищою освітою	0,799	0,946	0,154	0,938	0,702
Домогосподарство з трьома та більше дітьми, відсутні особи з вищою освітою	5,669	3,394	1,741	3,392	2,042
Домогосподарство без дітей, де всі особи є старшими за працездатний вік, але є хоч одна особа молодша за 70 років, наявність хоча б однієї особи з вищою освітою	1,416	1,879	2,542	2,410	2,080
Домогосподарство без дітей, де всі особи є старшими за працездатний вік, але є хоч одна особа молодша за 70 років, відсутні особи з вищою освітою	4,723	7,490	8,613	7,323	8,457
Домогосподарство без дітей, де всі особи у віці 70 років і старше, наявність хоча б однієї особи з вищою освітою	0,192	0,985	0,844	0,535	0,660
Домогосподарство без дітей, де всі особи у віці 70 років і старше, відсутні особи з вищою освітою	3,733	5,384	5,842	3,246	5,191
Домогосподарство без дітей, де всі особи працездатного віку, наявність хоча б однієї особи з вищою освітою	3,985	7,575	4,121	6,704	7,044
Домогосподарство без дітей, де всі особи працездатного віку, відсутні особи з вищою освітою	10,217	12,521	13,724	12,677	15,118
Домогосподарство без дітей, де є особи і працездатного і непрацездатного віку, наявність хоча б однієї особи з вищою освітою	2,676	4,242	4,085	4,502	3,621
Домогосподарство без дітей, де є особи і працездатного і непрацездатного віку, відсутні особи з вищою освітою	7,685	6,692	9,775	7,705	7,812

Тип домогосподарства	Західний район	Центральний район	Північно-Східний район	Південний район	Південно-Східний район
Домогосподарство з одною дитиною і дорослими працездатного віку, наявність хоча б однієї особи з вищою освітою	1,269	1,435	1,475	0,985	1,261
Домогосподарство з одною дитиною і дорослими працездатного віку, відсутність осіб із вищою освітою	1,303	0,877	0,864	0,803	0,994
Домогосподарство з одною дитиною, де є дорослі і працездатного віку і старші за працездатний вік, наявна хоча б одна особа з вищою освітою	1,111	0,741	1,609	1,155	0,769
Домогосподарство з одною дитиною, де є дорослі і працездатного віку і старші за працездатний вік, відсутні особи з вищою освітою	0,869	0,788	0,658	1,007	0,766
Домогосподарство з двома дітьми і дорослими працездатного віку, наявність хоча б однієї особи з вищою освітою	1,020	0,926	1,499	1,268	0,857
Домогосподарство з двома дітьми і дорослими працездатного віку, відсутні особи з вищою освітою	0,903	0,821	0,825	0,908	0,639
Домогосподарство з двома дітьми, де є дорослі і працездатного віку і старші за працездатний вік, наявність хоча б однієї особи з вищою освітою	1,064	0,886	1,207	0,672	1,389
Домогосподарство з двома дітьми, де є дорослі і працездатного віку і старші за працездатний вік, відсутні особи з вищою освітою	0,878	0,486	0,568	0,873	0,619
Домогосподарство з трьома та більше дітьми, наявність хоча б однієї особи з вищою освітою	0,331	1,673	0,659	1,612	1,787
Домогосподарство з трьома та більше дітьми, відсутні особи з вищою освітою	0,725	1,031	0,642	0,651	0,747
Домогосподарство без дітей, де всі особи є старшими за працездатний вік, але є хоч одна особа молодша за 70 років, наявність хоча б однієї особи з вищою освітою	1,294	1,065	1,119	1,008	0,978
Домогосподарство без дітей, де всі особи є старшими за працездатний вік, але є хоч одна особа молодша за 70 років, відсутні особи з вищою освітою	0,964	0,919	0,852	0,928	0,961
Домогосподарство без дітей, де всі особи у віці 70 років і старше, наявність хоча б однієї особи з вищою освітою	0,594	1,735	1,311	0,765	1,633
Домогосподарство без дітей, де всі особи у віці 70 років і старше, відсутні особи з вищою освітою	1,124	1,058	0,861	0,815	1,141
Домогосподарство без дітей, де всі особи працездатного віку, наявність хоча б однієї особи з вищою освітою	1,215	1,961	1,480	2,163	1,377
Домогосподарство без дітей, де всі особи працездатного віку, відсутні особи з вищою освітою	1,191	1,107	1,156	1,269	1,237
Домогосподарство без дітей, де є особи і працездатного і непрацездатного віку, наявність хоча б однієї особи з вищою освітою	0,981	1,123	4,160	1,247	1,400
Домогосподарство без дітей, де є особи і працездатного і непрацездатного віку, відсутні особи з вищою освітою	0,944	1,106	1,180	1,001	0,979

Регіон	2001				2006				Коригуваний коефіцієнти			
	Частка населення у віці 0–17 років, %	Частка населення у віці 70 років і старше, %	Частка населення з вищою освітою, %	Частка населення у віці 0–17 років, %	Частка населення у віці 70 років і старше, %	Частка населення з вищою освітою, %	Частка населення у віці 0–17 років, %	Частка населення у віці 70 років і старше, %	Частка населення з вищою освітою, %	Частка населення у віці 0–17 років, %	Частка населення у віці 70 років і старше, %	Частка населення з вищою освітою, %
	1	2	3	4	5	6	7=4/1	8=5/2	9=6/3			
АР Крим	21,4	8,7	16,3	18,1	9,2	19,5	0,846	1,057	1,196			
Вінницька	22,1	12,0	12,0	19,7	11,6	15,1	0,891	0,968	1,251			
Волинська	25,7	9,7	10,9	23,2	10,2	13,1	0,906	1,059	1,199			
Дніпропетровська	20,4	9,6	14,9	17,6	9,6	19,2	0,863	1,006	1,294			
Донецька	19,3	10,2	16,5	16,1	10,9	17,6	0,834	1,060	1,062			
Житомирська	22,7	11,2	11,7	20,5	11,0	14,4	0,905	0,983	1,233			
Закарпатська	26,6	6,9	14,6	24,0	7,5	16,3	0,904	1,079	1,115			
Запорізька	20,3	9,8	16,4	17,3	9,7	18,2	0,856	0,989	1,109			
Івано-Франківська	25,1	9,1	11,9	22,3	10,0	12,2	0,889	1,105	1,025			
Київська	21,4	10,5	9,1	18,6	10,0	16,8	0,873	0,952	1,847			
Кіровоградська	21,5	11,1	11,3	18,9	10,5	14,1	0,881	0,945	1,245			
Луганська	19,5	10,0	11,8	16,1	10,5	16,8	0,824	1,046	1,423			
Львівська	23,6	9,2	17,4	20,8	10,0	18,4	0,883	1,085	1,060			
Миколаївська	22,1	8,9	16,1	19,1	8,9	18,8	0,864	0,994	1,171			
Одеська	21,6	8,6	13,0	19,1	8,8	22,1	0,886	1,022	1,703			
Полтавська	20,3	12,1	10,3	17,6	11,2	18,6	0,869	0,927	1,801			
Рівненська	26,5	8,6	15,0	24,2	9,1	14,0	0,911	1,064	0,934			
Сумська	20,2	12,2	8,7	17,2	11,4	14,5	0,850	0,937	1,675			
Тернопільська	23,6	10,9	14,8	21,0	11,6	13,4	0,890	1,072	0,905			
Харківська	19,0	10,3	21,9	16,1	9,8	25,4	0,847	0,953	1,158			
Херсонська	22,8	8,4	12,3	19,7	8,6	14,0	0,865	1,022	1,145			
Хмельницька	22,0	11,8	9,4	19,8	11,5	14,7	0,898	0,974	1,560			
Черкаська	21,0	12,0	11,0	18,3	11,3	15,8	0,871	0,945	1,437			
Чернівецька	24,7	9,4	12,5	21,9	9,9	15,8	0,887	1,054	1,264			
Чернігівська	19,4	14,5	11,0	17,0	13,8	16,6	0,875	0,956	1,511			
Київ	18,9	6,7	33,5	16,4	6,9	40,9	0,867	1,018	1,220			
Севастополь	18,7	9,0	26,9	16,2	9,4	26,8	0,868	1,042	0,998			

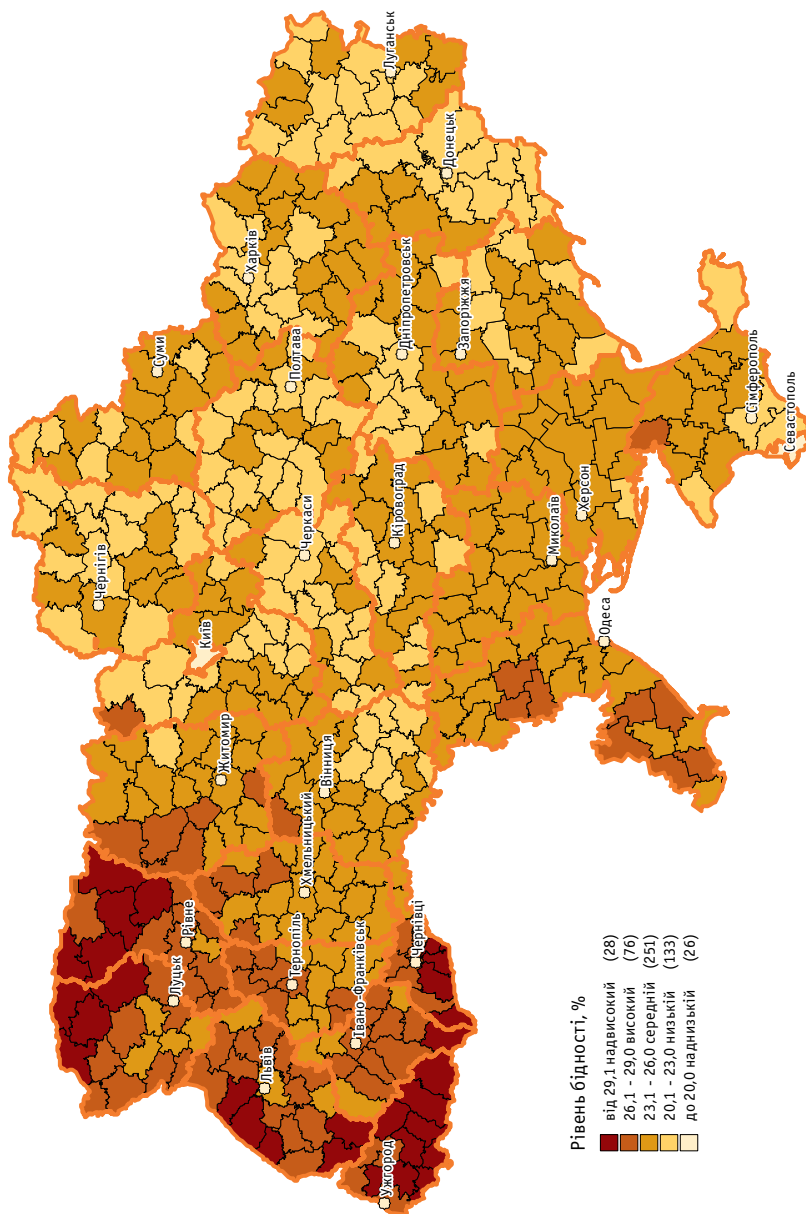
Тип домогосподарства	Рівень бідності
Домогосподарство з одною дитиною і дорослими працездатного віку, наявність хоча б однієї особи з вищою освітою	13,8
Домогосподарство з одною дитиною і дорослими працездатного віку, відсутність осіб з вищою освітою	33,2
Домогосподарство з одною дитиною, де є дорослі і працездатного віку і старші за працездатний вік, наявна хоча б одна особа з вищою освітою	16,5
Домогосподарство з одною дитиною, де є дорослі і працездатного віку і старші за працездатний вік, відсутні особи з вищою освітою	37,9
Домогосподарство з двома дітьми і дорослими працездатного віку, наявність хоча б однієї особи з вищою освітою	18,2
Домогосподарство з двома дітьми і дорослими працездатного віку, відсутні особи з вищою освітою	49,4
Домогосподарство з двома дітьми, де є дорослі і працездатного віку і старші за працездатний вік, наявність хоча б однієї особи з вищою освітою	28,7
Домогосподарство з двома дітьми, де є дорослі і працездатного віку і старші за працездатний вік, відсутні особи з вищою освітою	50,8
Домогосподарство з трьома та більше дітьми, наявність хоча б однієї особи з вищою освітою	44,8
Домогосподарство з трьома та більше дітьми, відсутні особи з вищою освітою	73,9
Домогосподарство без дітей, де всі особи старші за працездатний вік, але є хоч одна особа молодша за 70 років, наявність хоча б однієї особи з вищою освітою	7,8
Домогосподарство без дітей, де всі особи старші за працездатний вік, але є хоч одна особа молодша за 70 років, відсутні особи з вищою освітою	20,4
Домогосподарство без дітей, де всі особи у віці 70 років і старше, наявність хоча б однієї особи з вищою освітою	17,6
Домогосподарство без дітей, де всі особи у віці 70 років і старше, відсутні особи з вищою освітою	29,3
Домогосподарство без дітей, де всі особи працездатного віку, наявність хоча б однієї особи з вищою освітою	6,8
Домогосподарство без дітей, де всі особи працездатного віку, відсутні особи з вищою освітою	19,2
Домогосподарство без дітей, де є особи і працездатного і непрацездатного віку, наявність хоча б однієї особи з вищою освітою	9,6
Домогосподарство без дітей, де є особи і працездатного і непрацездатного віку, відсутні особи з вищою освітою	30,4

Додаток 13

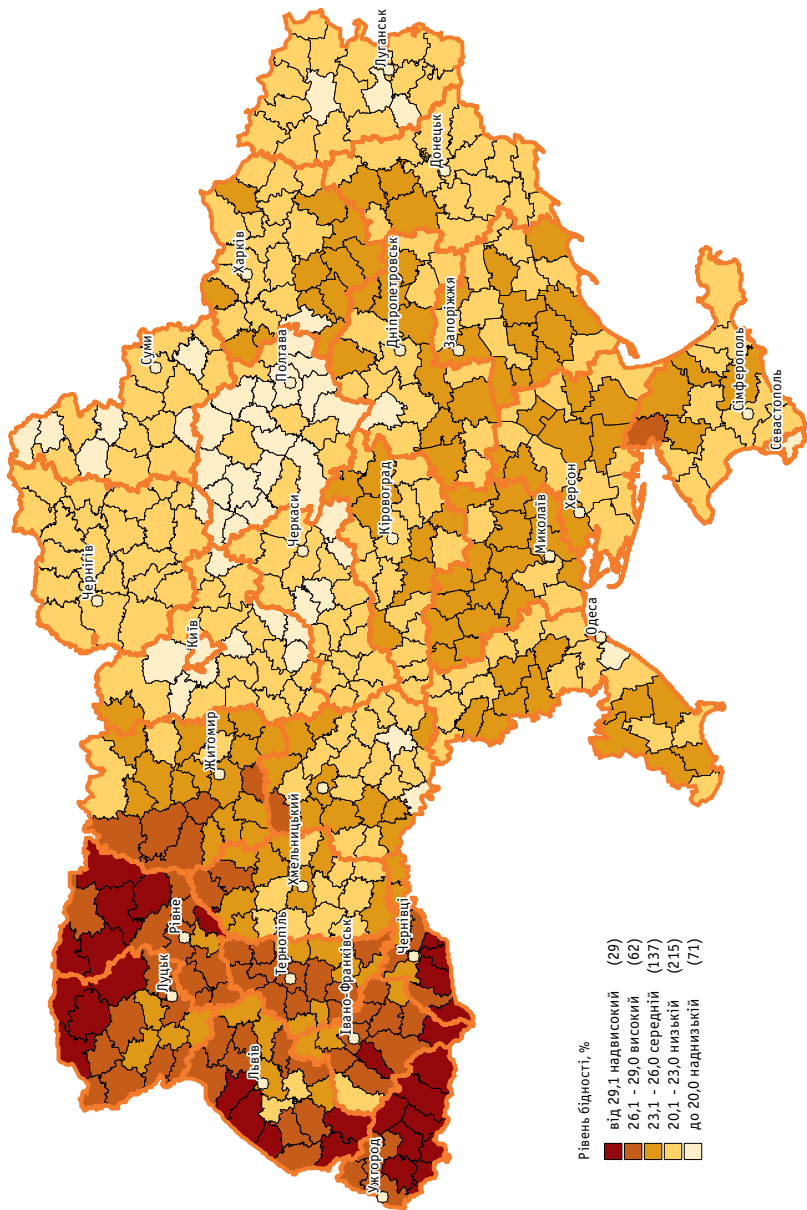
Тип домогосподарства	Частка населення
Домогосподарство з одною дитиною і дорослими працездатного віку, наявність хоча б однієї особи з вищою освітою	0,106
Домогосподарство з одною дитиною і дорослими працездатного віку, відсутність осіб з вищою освітою	0,047
Домогосподарство з одною дитиною, де є дорослі і працездатного віку і старші за працездатний вік, наявна хоча б одна особа з вищою освітою	0,063
Домогосподарство з одною дитиною, де є дорослі і працездатного віку і старші за працездатний вік, відсутні особи з вищою освітою	0,029
Домогосподарство з двома дітьми і дорослими працездатного віку, наявність хоча б однієї особи з вищою освітою	0,098
Домогосподарство з двома дітьми і дорослими працездатного віку, відсутні особи з вищою освітою	0,041
Домогосподарство з двома дітьми, де є дорослі і працездатного віку і старші за працездатний вік, наявність хоча б однієї особи з вищою освітою	0,027
Домогосподарство з двома дітьми, де є дорослі і працездатного віку і старші за працездатний вік, відсутні особи з вищою освітою	0,016
Домогосподарство з трьома та більше дітьми, наявність хоча б однієї особи з вищою освітою	0,051
Домогосподарство з трьома та більше дітьми, відсутні особи з вищою освітою	0,013
Домогосподарство без дітей, де всі особи старші за працездатний вік, але є хоч одна особа молодша за 70 років, наявність хоча б однієї особи з вищою освітою	0,033
Домогосподарство без дітей, де всі особи старші за працездатний вік, але є хоч одна особа молодша за 70 років, відсутні особи з вищою освітою	0,046
Домогосподарство без дітей, де всі особи у віці 70 років і старше, наявність хоча б однієї особи з вищою освітою	0,006
Домогосподарство без дітей, де всі особи у віці 70 років і старше, відсутні особи з вищою освітою	0,023
Домогосподарство без дітей, де всі особи працездатного віку, наявність хоча б однієї особи з вищою освітою	0,187
Домогосподарство без дітей, де всі особи працездатного віку, відсутні особи з вищою освітою	0,073
Домогосподарство без дітей, де є особи і працездатного і непрацездатного віку, наявність хоча б однієї особи з вищою освітою	0,090
Домогосподарство без дітей, де є особи і працездатного і непрацездатного віку, відсутні особи з вищою освітою	0,052
Всього	1,000

ДОДАТКИ Б. “КАРТИ” БІДНОСТІ

Рівень бідності в Україні, % (за даними Всеукраїнського перепису населення, 2001 р.)

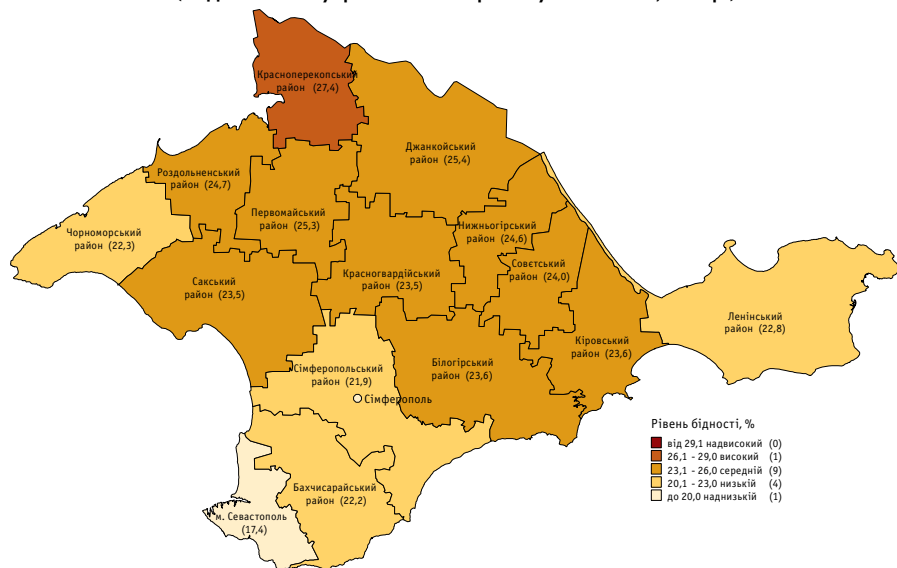

Рівень бідності в Україні, % (за даними 2006 р.)

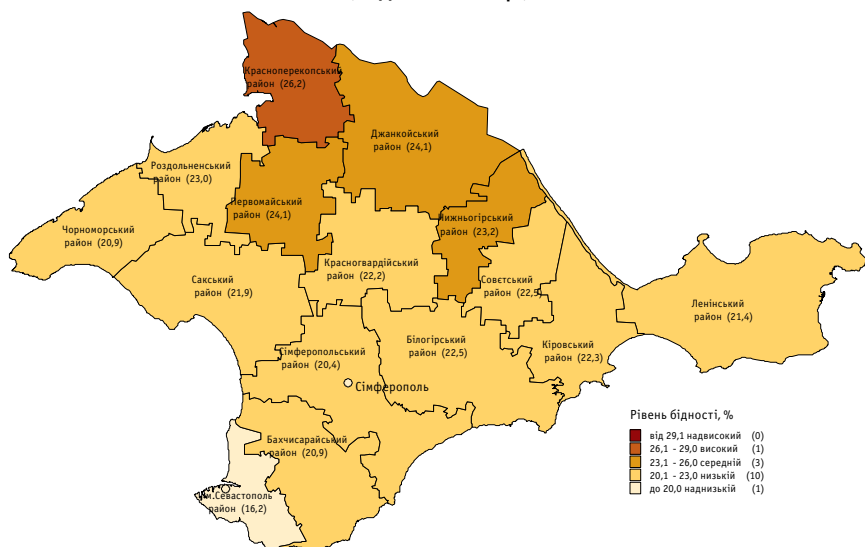
Рівень бідності в АР Крим, %

(за даними Всеукраїнського перепису населення, 2001 р.)

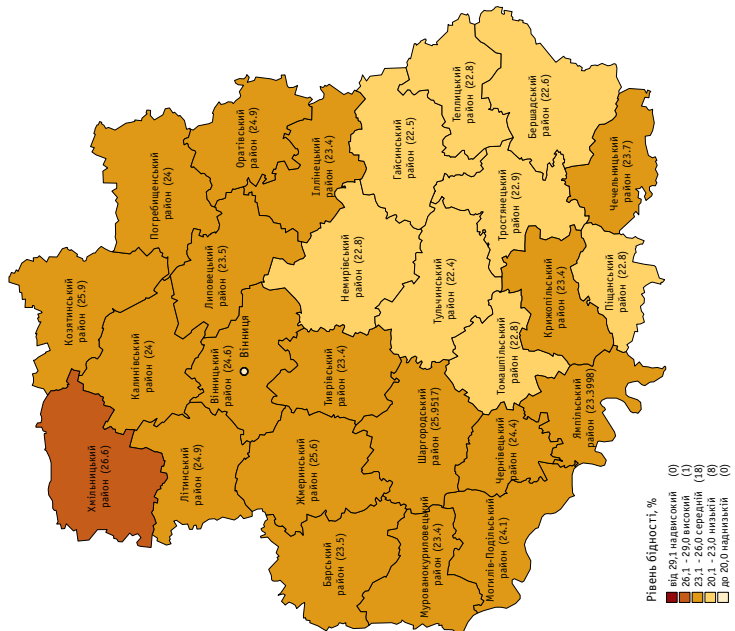

Рівень бідності в АР Крим, %

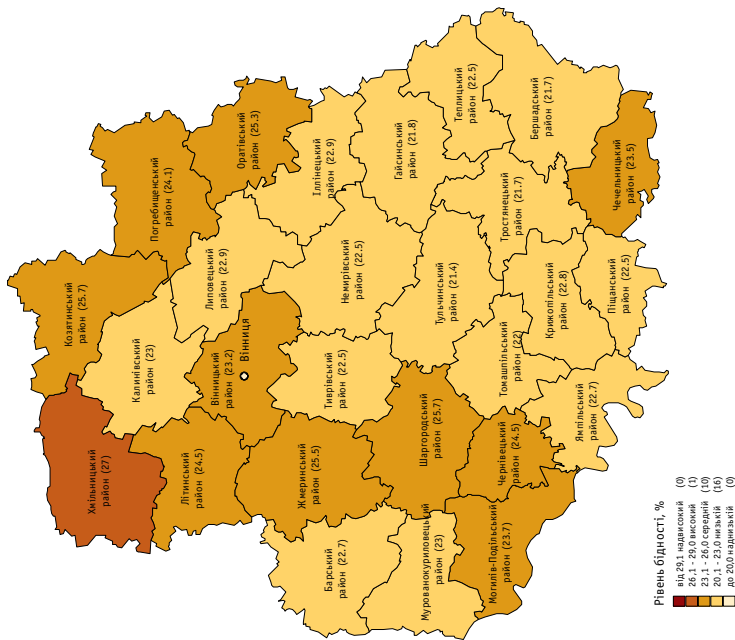
(за даними 2006 р.)

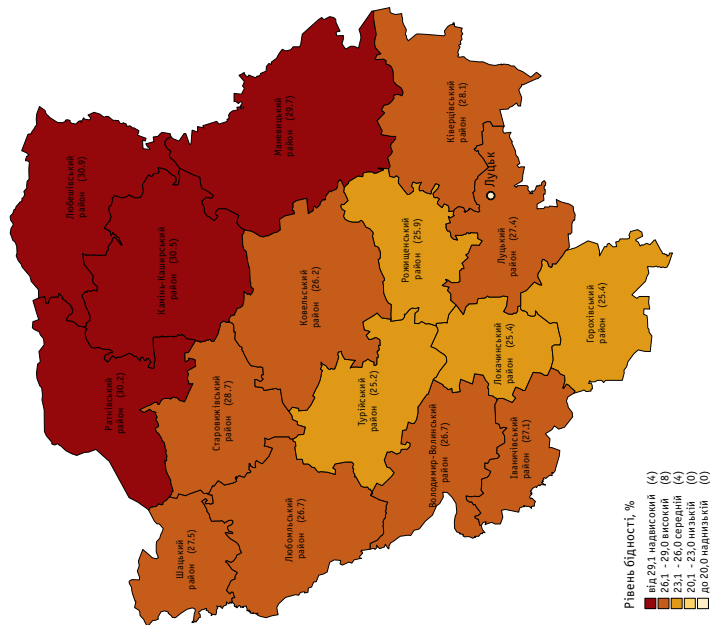
Рівень бідності в Вінницькій області, % (за даними Всеукраїнського перепису населення, 2001 р.)

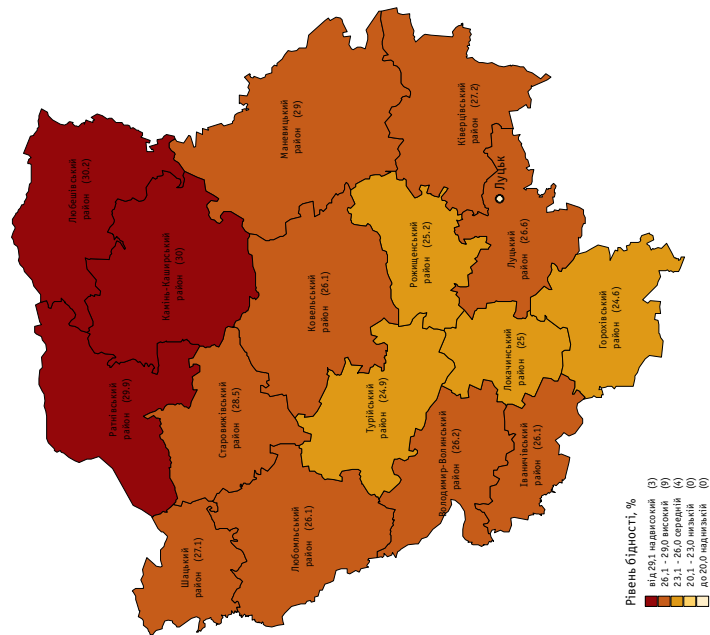
Рівень бідності в Вінницькій області, % (за даними 2006 р.)

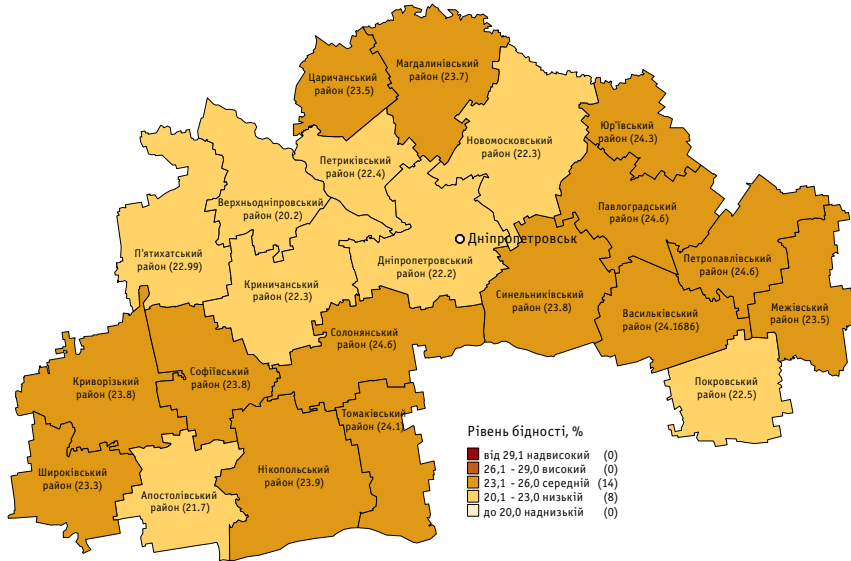
Рівень бідності в Волинській області, %
(за даними Всеукраїнського перепису населення, 2001 р.)

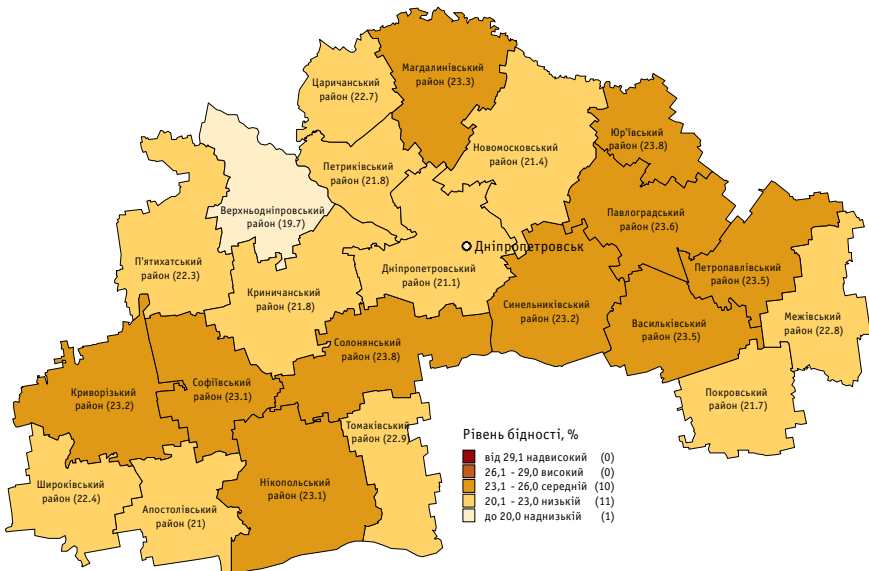
Рівень бідності в Волинській області, %
(за даними 2006 р.)

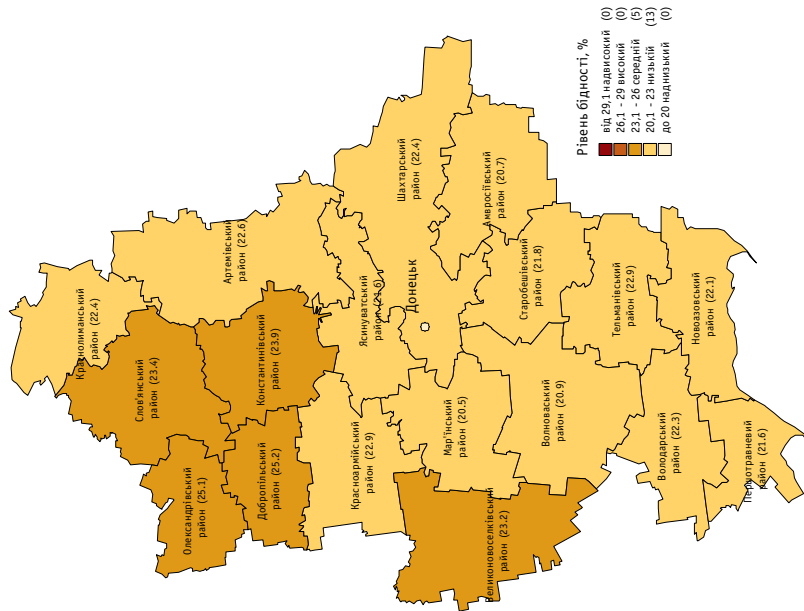
Рівень бідності в Дніпропетровській області, % (за даними Всеукраїнського перепису населення, 2001 р.)

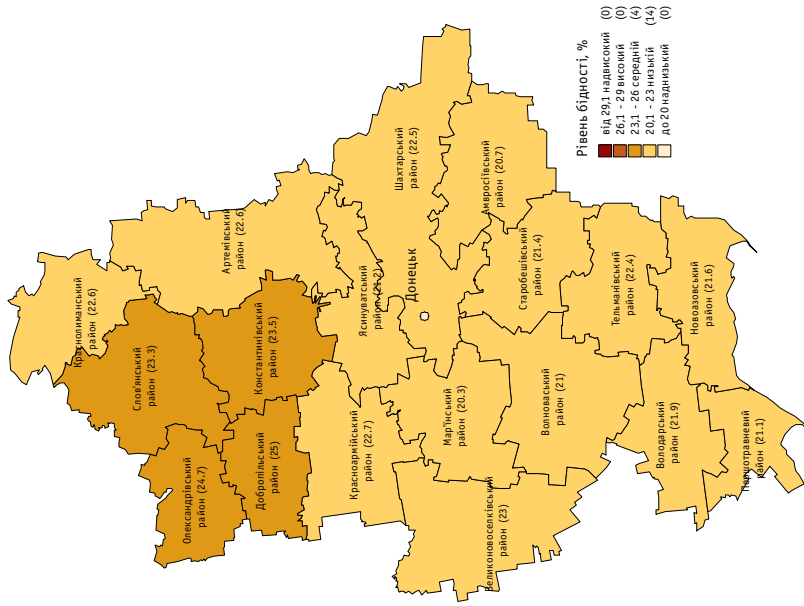
Рівень бідності в Дніпропетровській області, % (за даними 2006 р.)

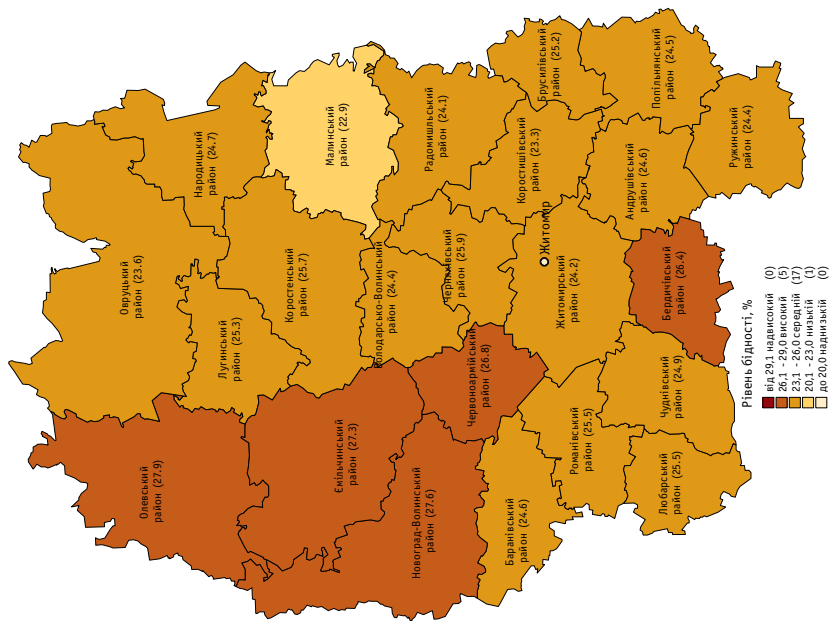
Рівень бідності в Донецькій області, % (за даними Всеукраїнського перепису населення, 2001 р.)

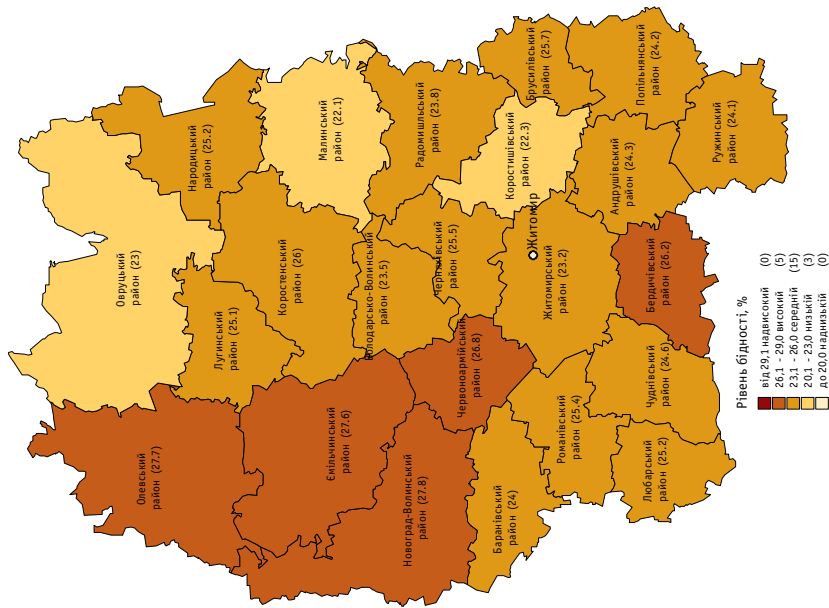
Рівень бідності в Донецькій області, % (за даними 2006 р.)

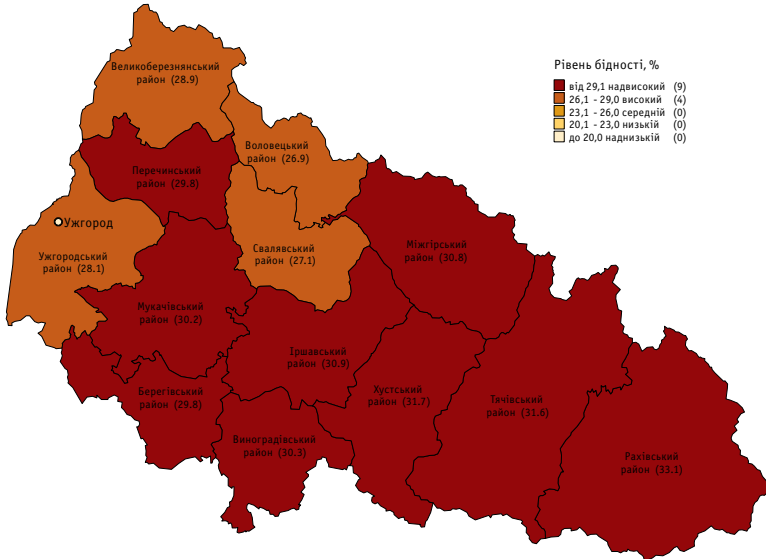
Рівень бідності в Житомирській області, % (за даними Всеукраїнського перепису населення, 2001 р.)

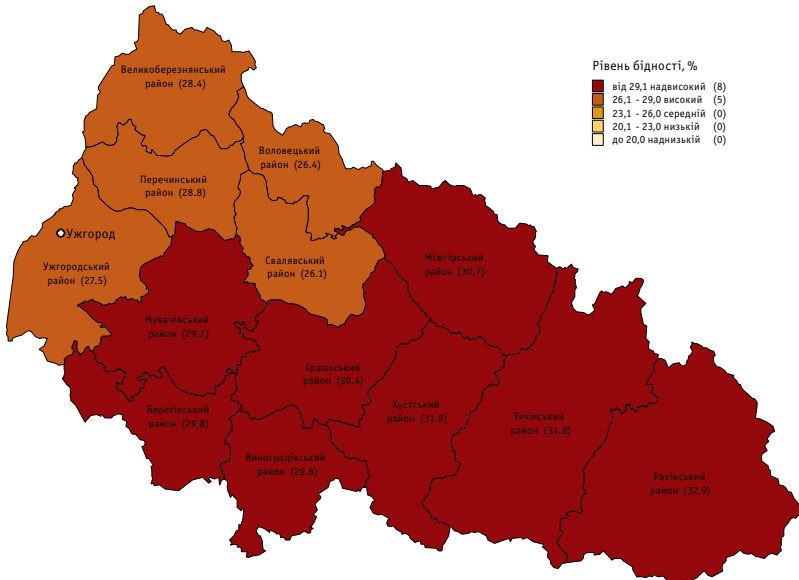
Рівень бідності в Житомирській області, % (за даними 2006 р.)

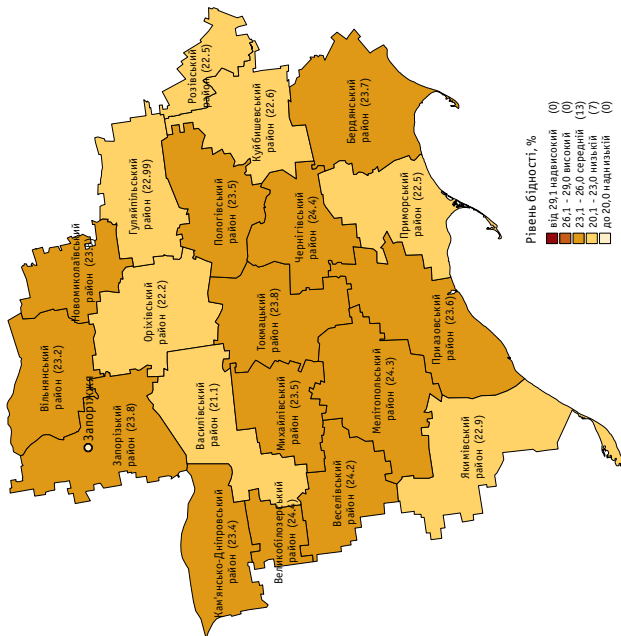
Рівень бідності в Закарпатській області, % (за даними Всеукраїнського перепису населення, 2001 р.)

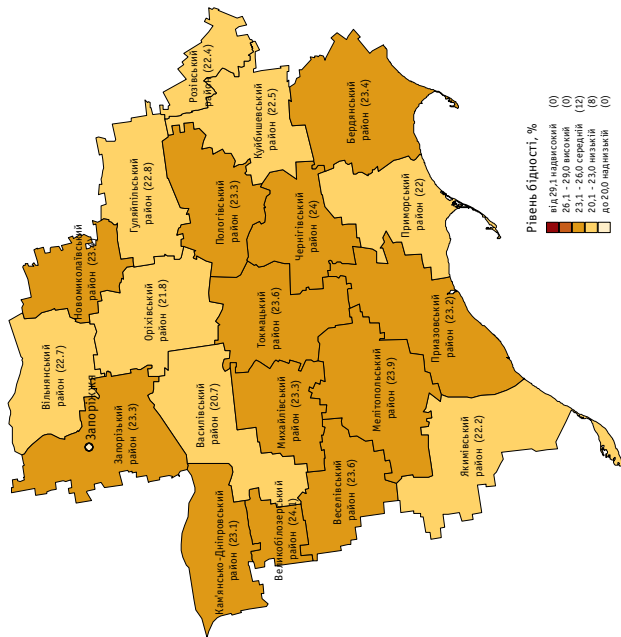
Рівень бідності в Закарпатській області, % (за даними 2006 р.)

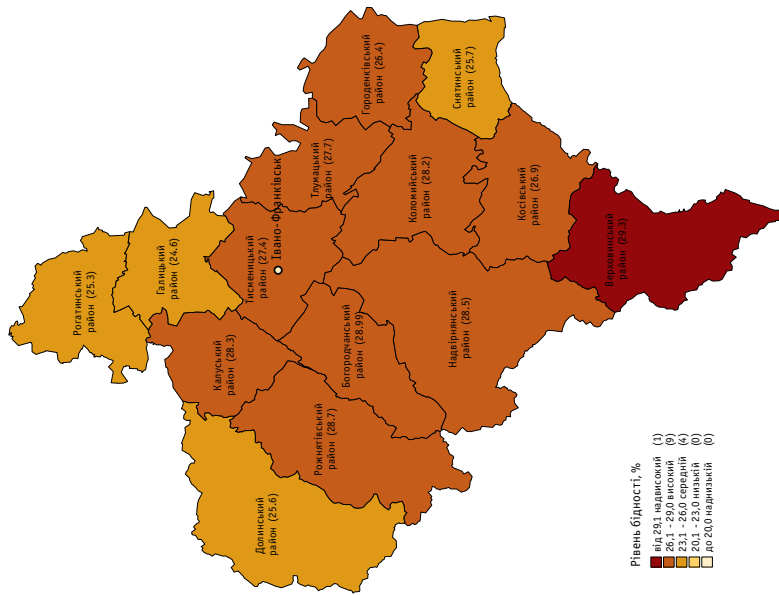
Рівень бідності в Запорізькій області, %
(за даними Всеукраїнського перепису населення, 2001 р.)

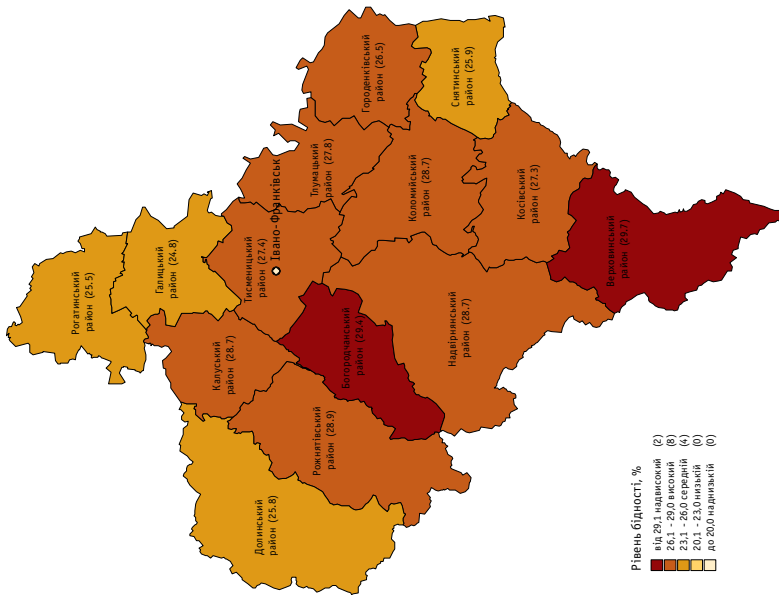
Рівень бідності в Запорізькій області, %
(за даними 2006 р.)

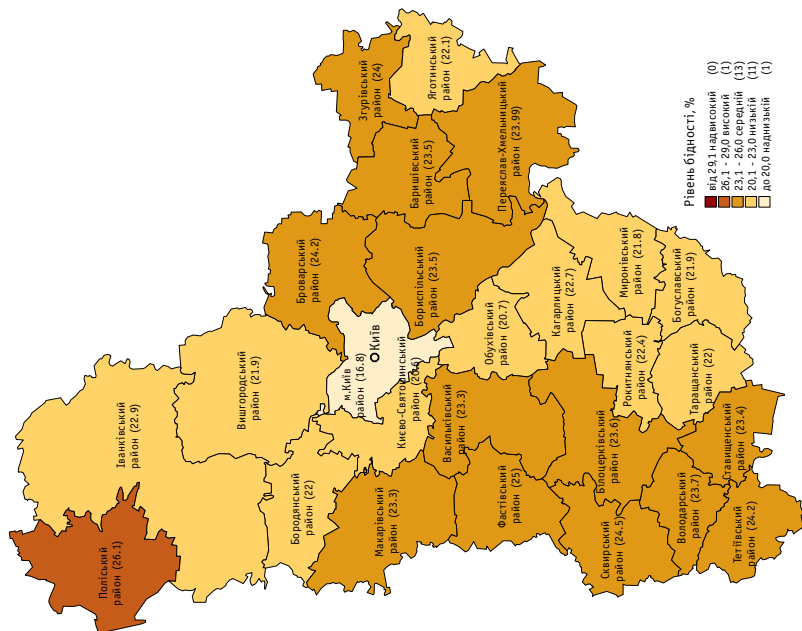
Рівень бідності в Івано-Франківській області, % (за даними Всеукраїнського перепису населення, 2001 р.)

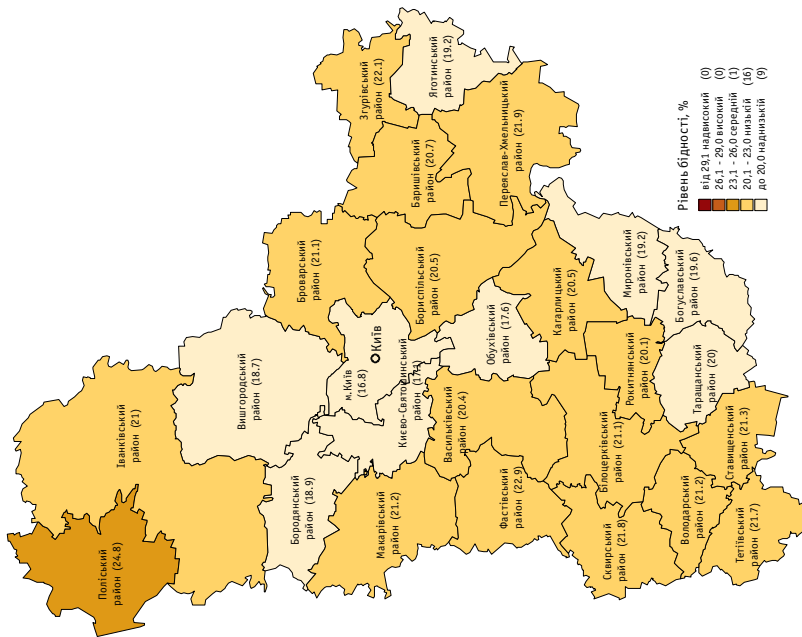
Рівень бідності в Івано-Франківській області, % (за даними 2006 р.)

Рівень бідності в Київській області, %
(за даними Всеукраїнського перепису населення, 2001 р.)

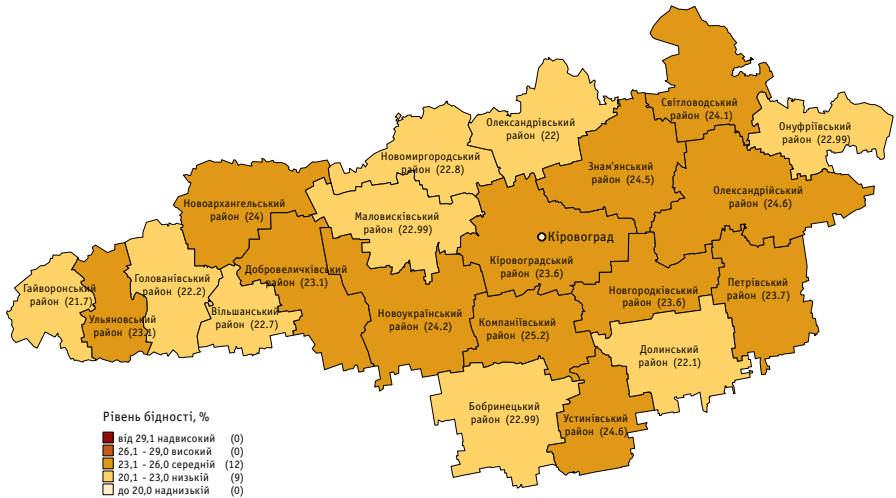

Рівень бідності в Київській області, %
(за даними 2006 р.)

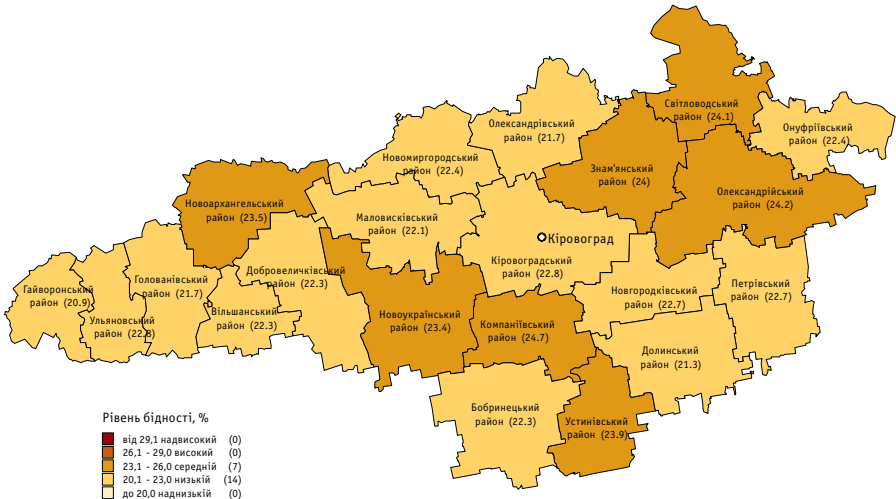
Рівень бідності в Кіровоградській області, %

(за даними Всеукраїнського перепису населення, 2001 р.)

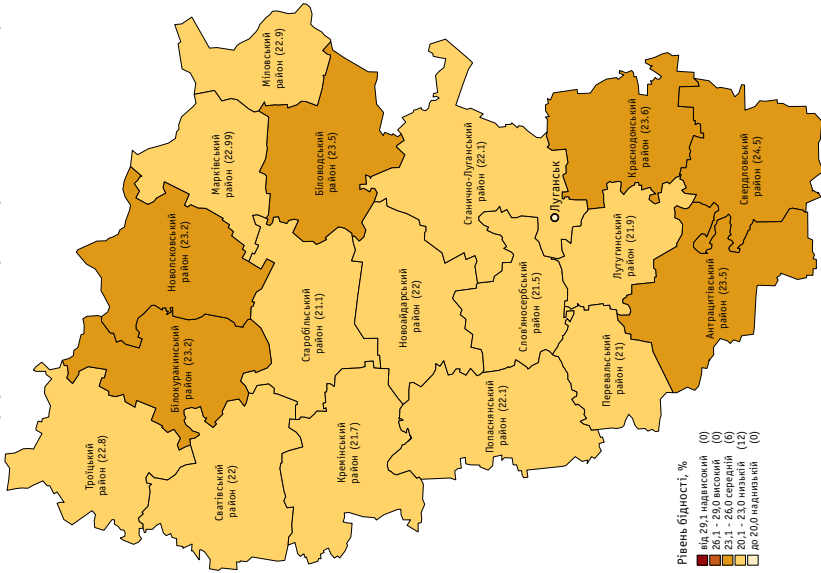

Рівень бідності в Кіровоградській області, %

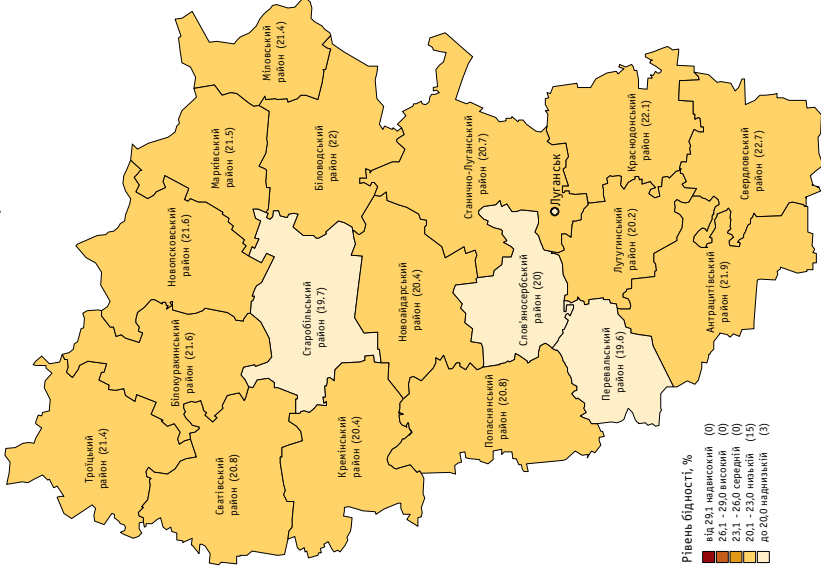
(за даними 2006 р.)

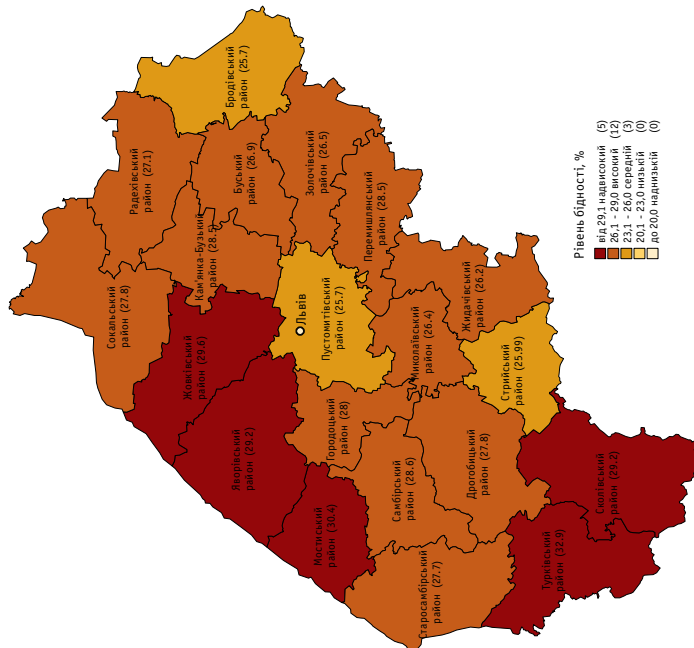
Рівень бідності в Луганській області, %
(за даними Всеукраїнського перепису населення, 2001 р.)

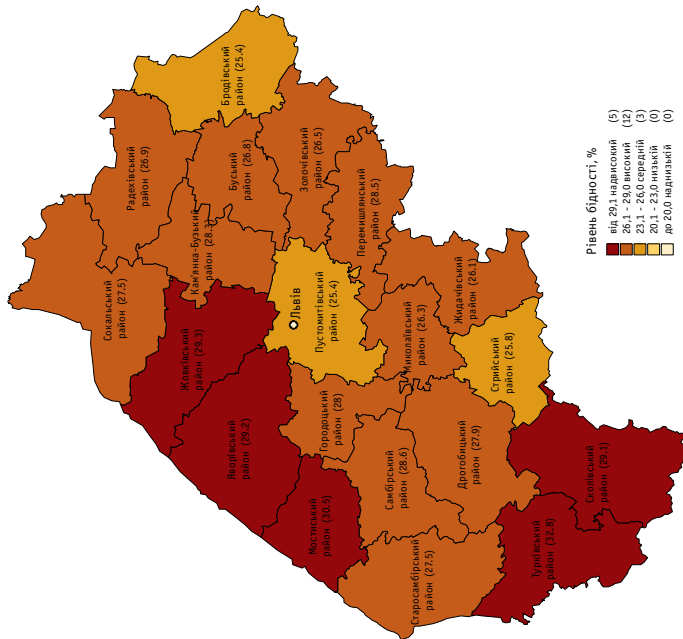
Рівень бідності в Луганській області, %
(за даними 2006 р.)

Рівень бідності в Львівській області, %
(за даними Всеукраїнського перепису населення, 2001 р.)

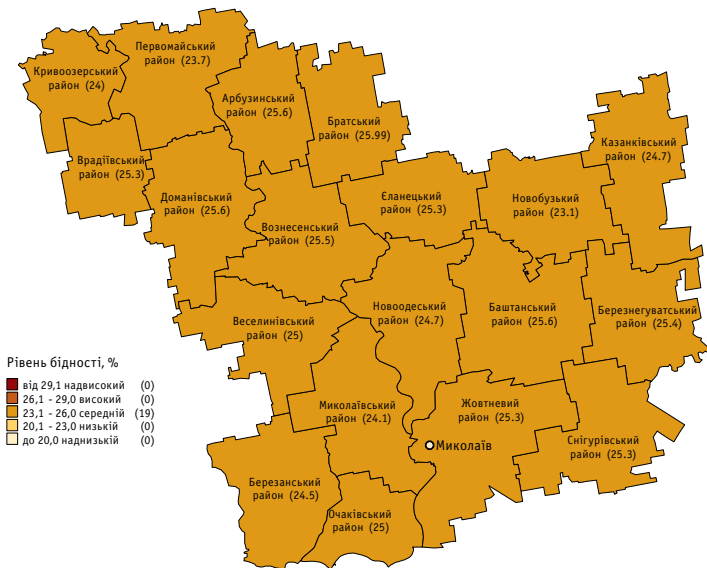
Рівень бідності в Львівській області, %
(за даними 2006 р.)

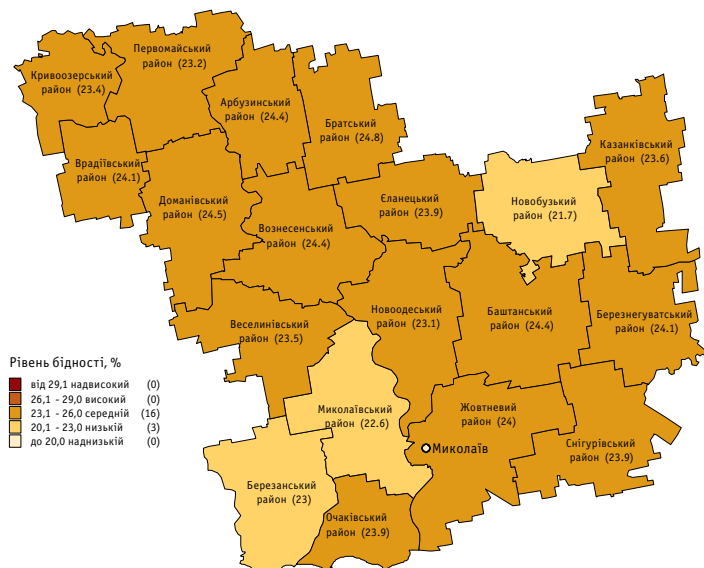
Рівень бідності, %

■	від 20,1 надвисокий	(5)
■	від 20,1 до 23,0 середній	(12)
■	від 23,1 до 26,0 середній	(3)
■	від 26,1 до 29,0 середній	(12)
■	від 29,1 до 32,0 низький	(0)
■	від 32,1 до 35,0 низький	(0)
■	від 35,1 до 38,0 низький	(0)
■	від 38,1 до 41,0 низький	(0)
■	від 41,1 до 44,0 низький	(0)
■	від 44,1 до 47,0 низький	(0)
■	від 47,1 до 50,0 низький	(0)
■	від 50,1 до 53,0 низький	(0)
■	від 53,1 до 56,0 низький	(0)
■	від 56,1 до 59,0 низький	(0)
■	від 59,1 до 62,0 низький	(0)
■	від 62,1 до 65,0 низький	(0)
■	від 65,1 до 68,0 низький	(0)
■	від 68,1 до 71,0 низький	(0)
■	від 71,1 до 74,0 низький	(0)
■	від 74,1 до 77,0 низький	(0)
■	від 77,1 до 80,0 низький	(0)
■	від 80,1 до 83,0 низький	(0)
■	від 83,1 до 86,0 низький	(0)
■	від 86,1 до 89,0 низький	(0)
■	від 89,1 до 92,0 низький	(0)
■	від 92,1 до 95,0 низький	(0)
■	від 95,1 до 98,0 низький	(0)
■	від 98,1 до 100,0 низький	(0)

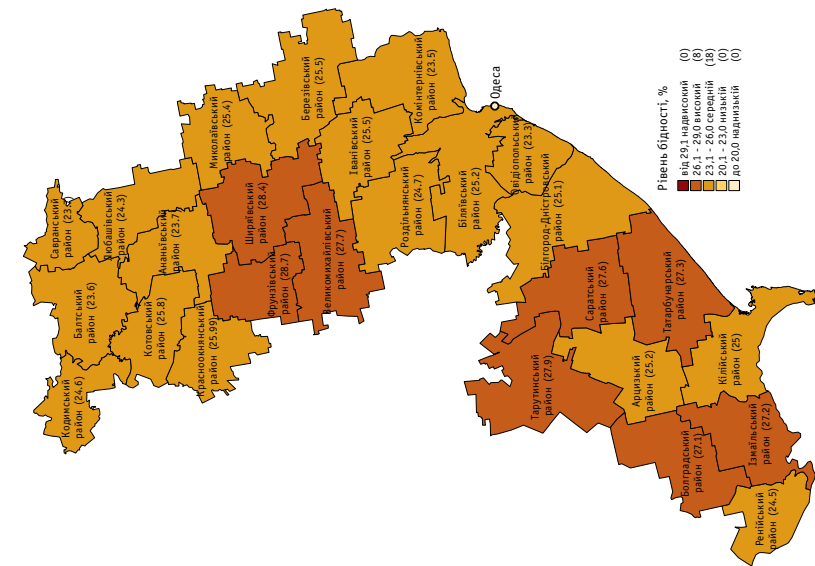
Рівень бідності в Миколаївській області, % (за даними Всеукраїнського перепису населення, 2001 р.)

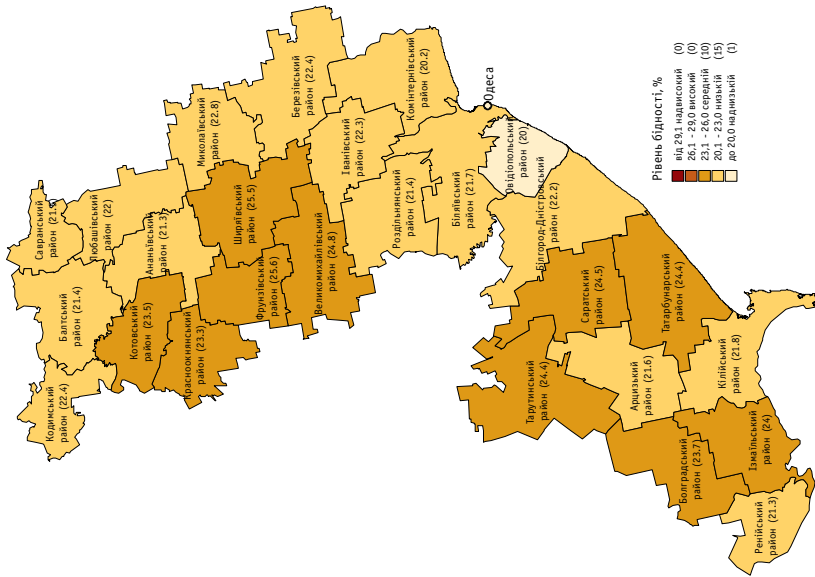
Рівень бідності в Миколаївській області, % (за даними 2006 р.)

Рівень бідності в Одеській області, % (за даними Всеукраїнського перепису населення, 2001 р.)

Рівень бідності в Одеській області, % (за даними 2006 р.)

Рівень бідності в Полтавській області, %

(за даними Всеукраїнського перепису населення, 2001 р.)

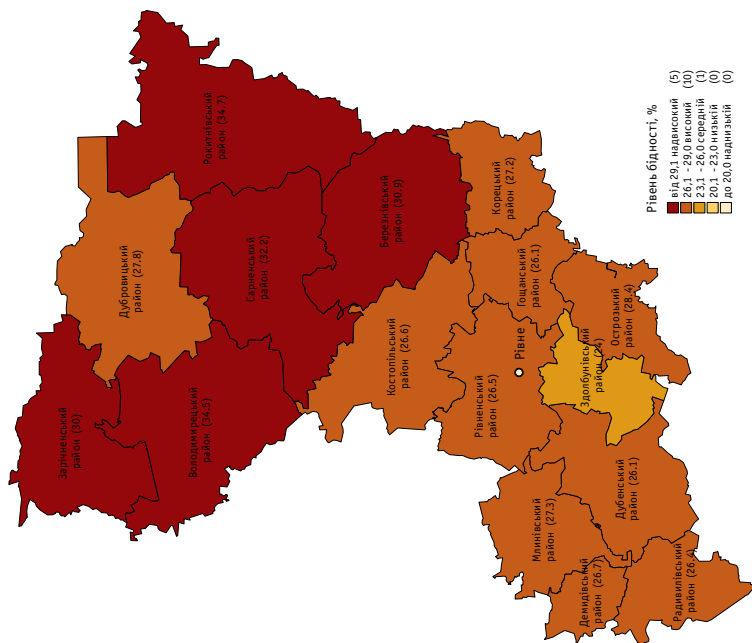

Рівень бідності в Полтавській області, %

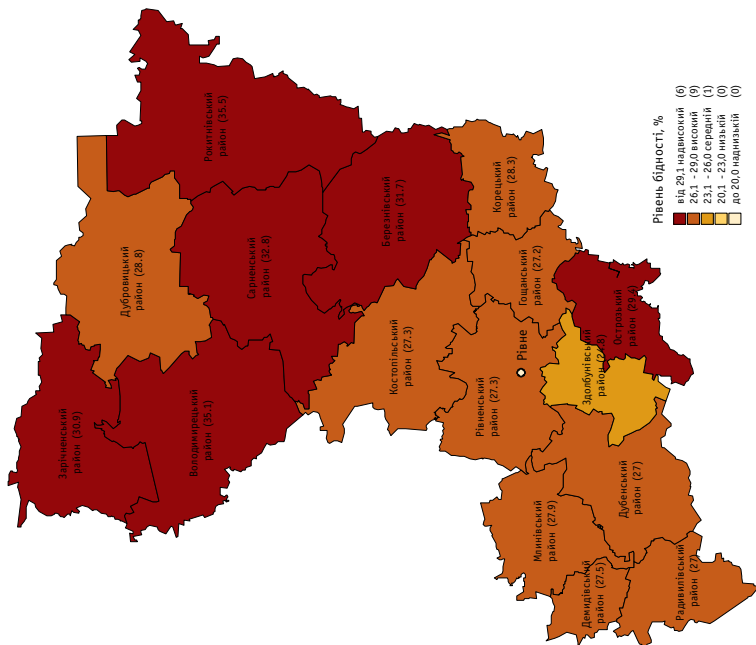
(за даними 2006 р.)

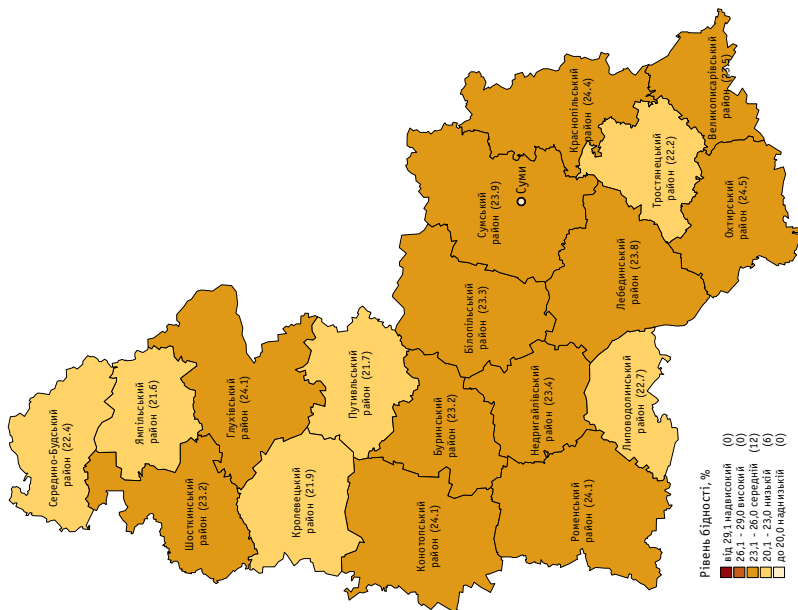
Рівень бідності в Рівненській області, % (за даними Всеукраїнського перепису населення, 2001 р.)

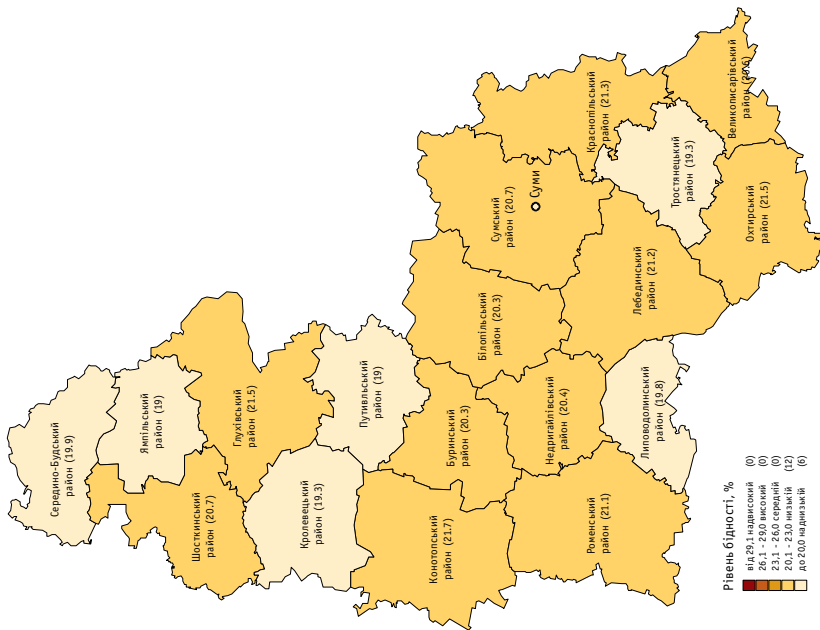
Рівень бідності в Рівненській області, % (за даними 2006 р.)

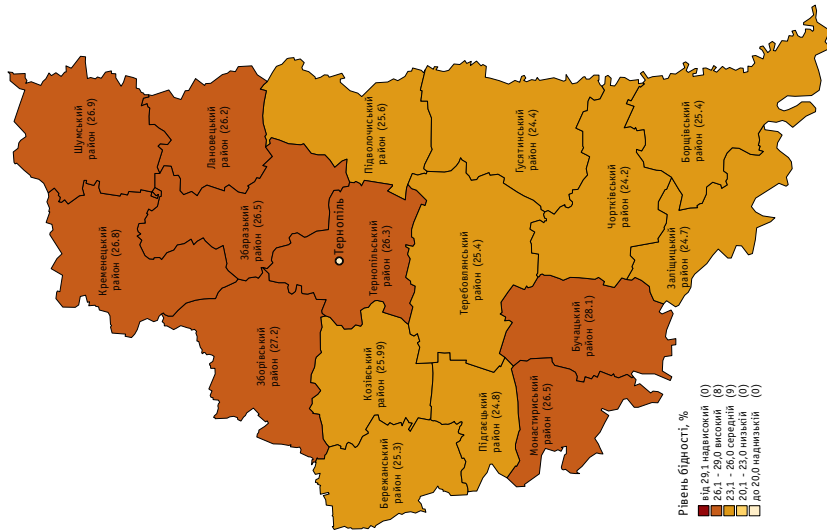
Рівень бідності в Сумській області, % (за даними Всеукраїнського перепису населення, 2001 р.)

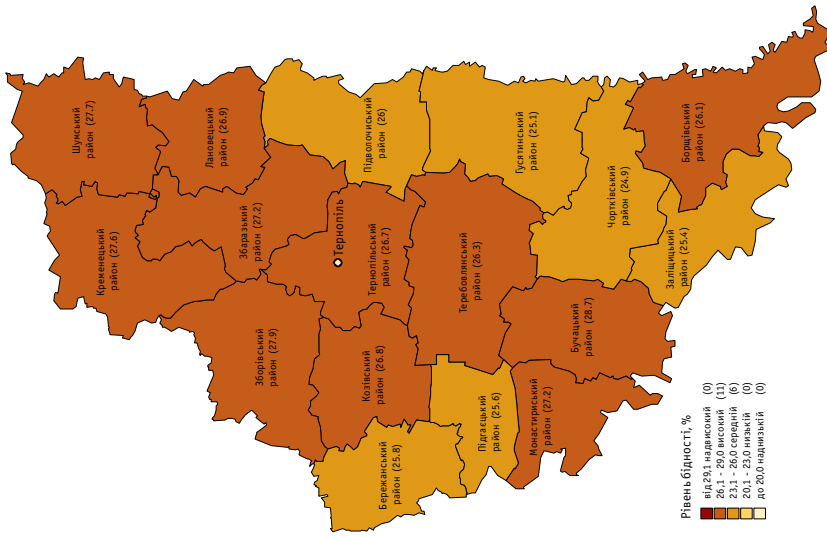
Рівень бідності в Сумській області, % (за даними 2006 р.)

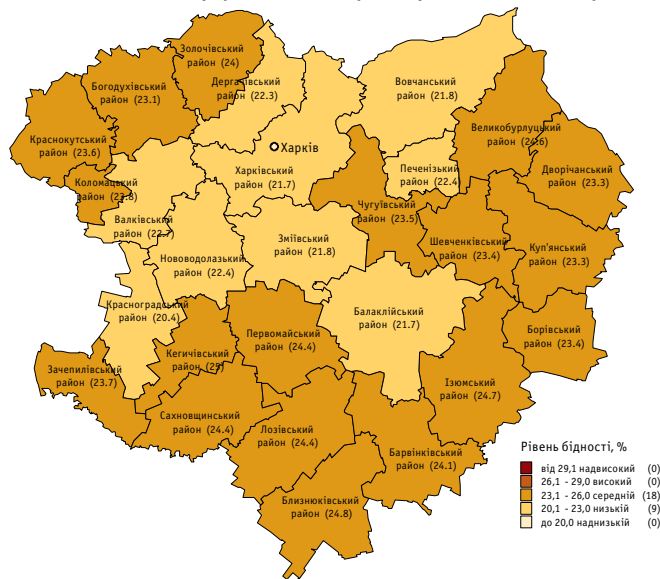
Рівень бідності в Тернопільській області, % (за даними Всеукраїнського перепису населення, 2001 р.)

Рівень бідності в Тернопільській області, % (за даними 2006 р.)

Рівень бідності в Харківській області, % (за даними Всеукраїнського перепису населення, 2001 р.)

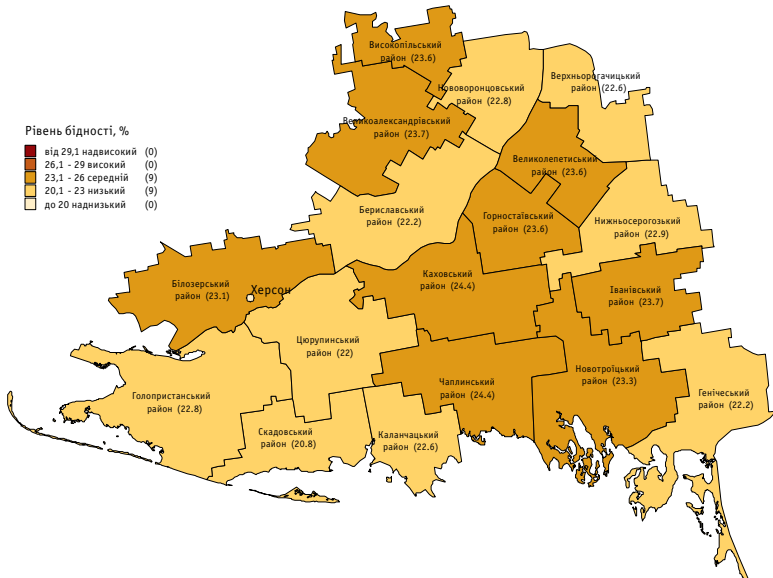
Рівень бідності в Харківській області, % (за даними 2006 р.)

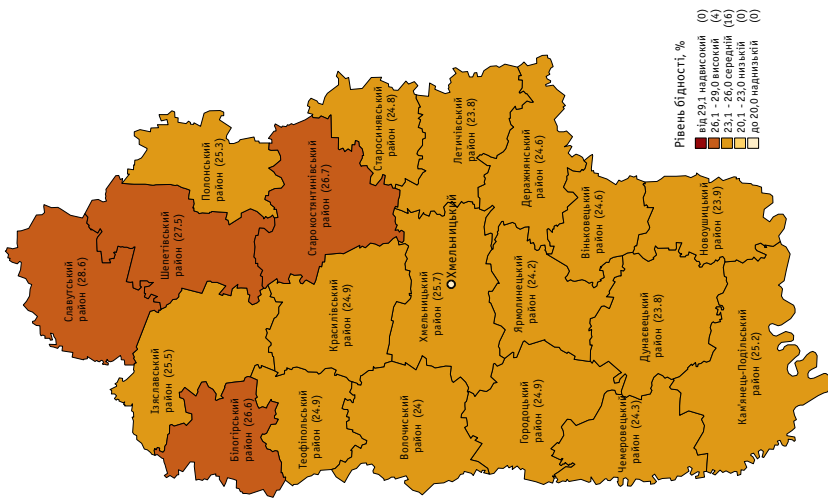
Рівень бідності в Херсонській області, % (за даними Всеукраїнського перепису населення, 2001 р.)

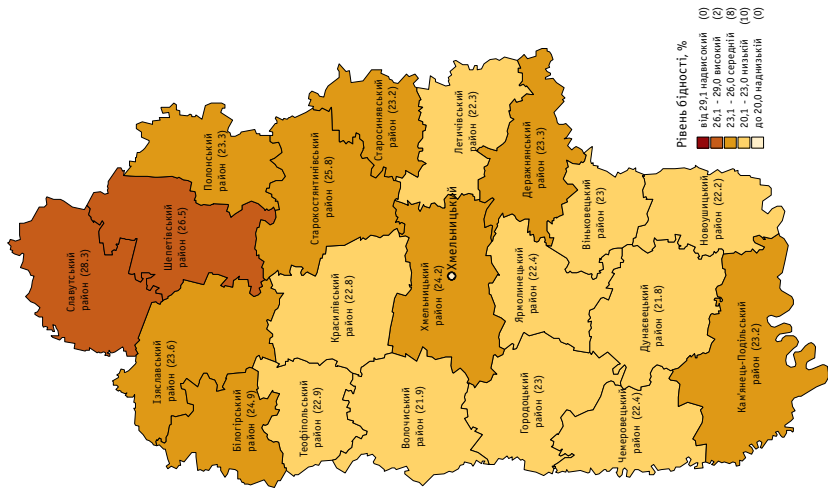
Рівень бідності в Херсонській області, % (за даними 2006 р.)

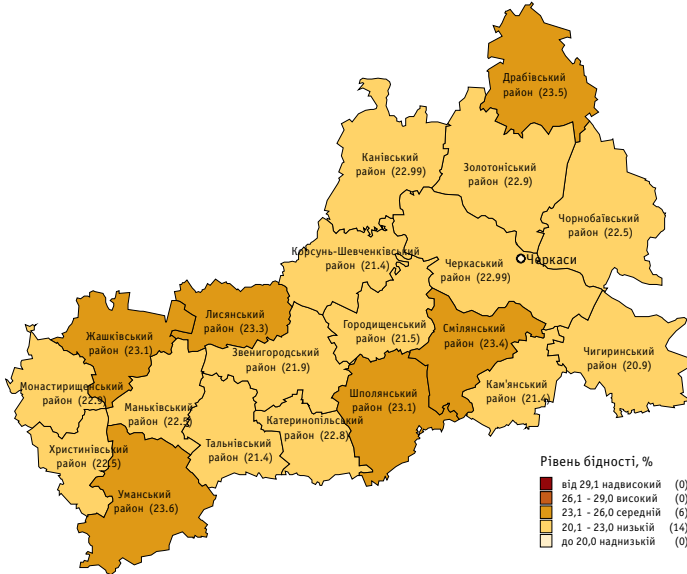
Рівень бідності в Хмельницькій області, % (за даними Всеукраїнського перепису населення, 2001 р.)

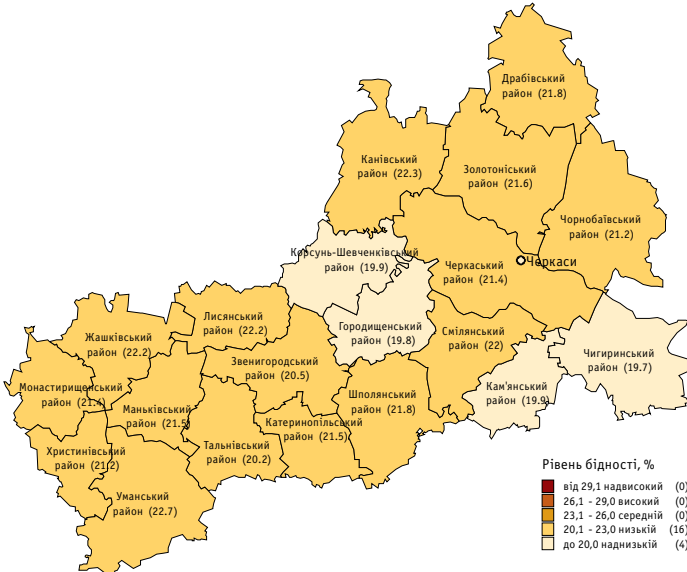
Рівень бідності в Хмельницькій області, % (за даними 2006 р.)

Рівень бідності в Черкаській області, % (за даними Всеукраїнського перепису населення, 2001 р.)

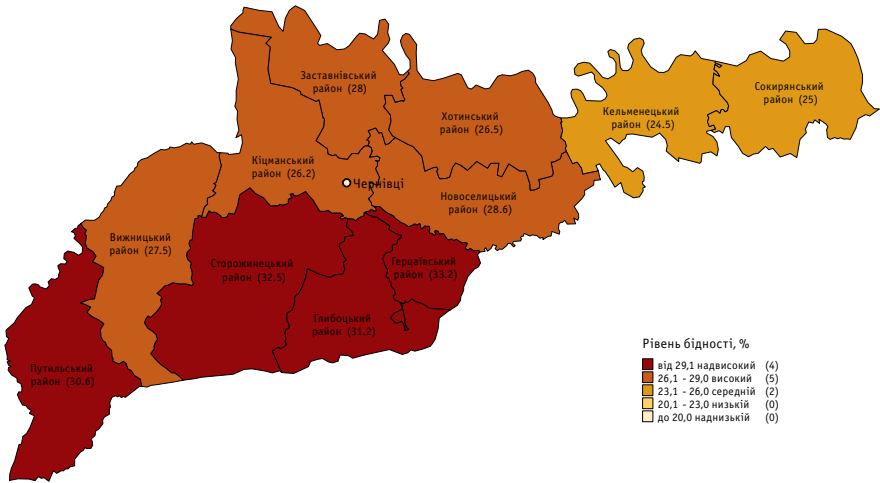

Рівень бідності в Черкаській області, % (за даними 2006 р.)

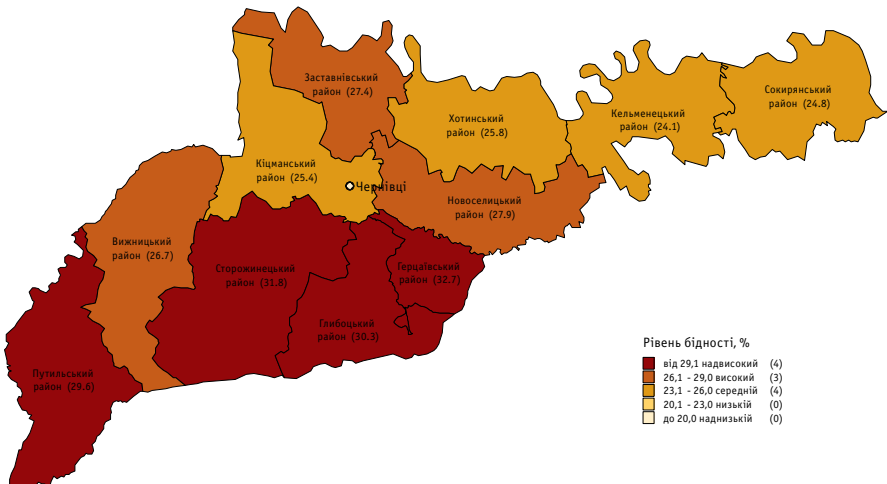
Рівень бідності в Чернівецькій області, %

(за даними Всеукраїнського перепису населення, 2001 р.)

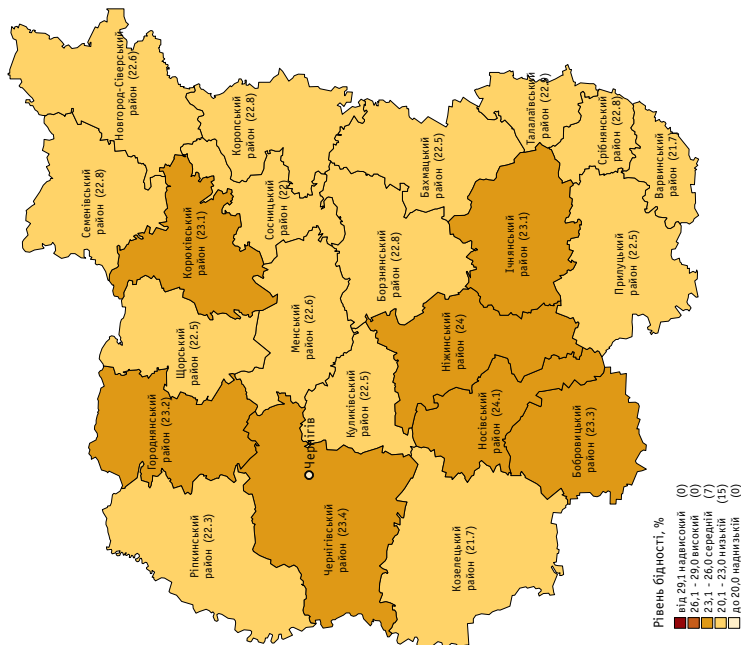

Рівень бідності в Чернівецькій області, %

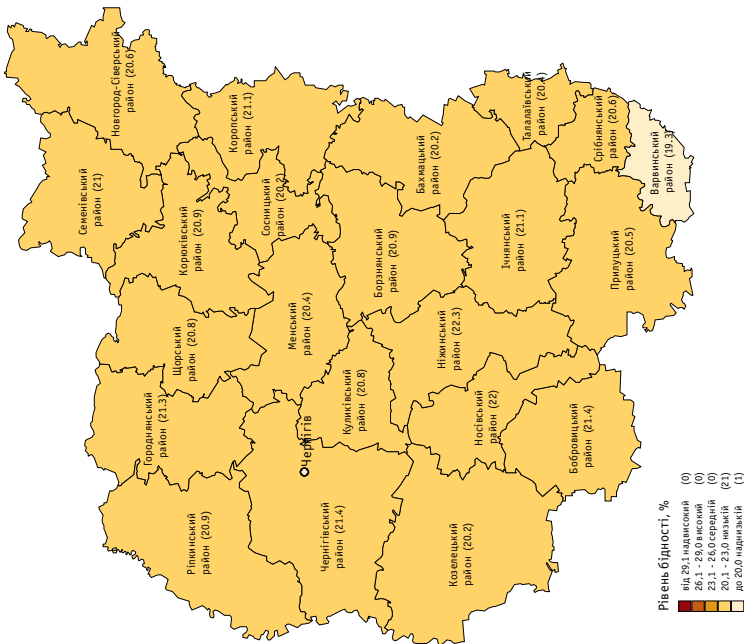
(за даними 2006 р.)

Рівень бідності в Чернігівській області, %
(за даними Всеукраїнського перепису населення, 2001 р.)

Рівень бідності в Чернігівській області, %
(за даними 2006 р.)

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ДЕМОГРАФІЇ ТА СОЦІАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
ДЕРЖАВНИЙ КОМПІТЕТ СТАТИСТИКИ УКРАЇНИ
ФОНД НАРОДОНАСЕЛЕННЯ ООН

ДЕМОГРАФІЧНІ ЧИННИКИ БІДНОСТІ

(колективна монографія)

Літературний редактор *Реут А. Г.*
Комп'ютерне дизайн та верстка *Свердліченко М. В.*

Підписано до друку 07.07.2009 р.
Формат 60*84/16. Папір офсетний № 1.
Гарнітура OfficinaSansC. Друк офсетний.
Ум.-друк. арк. 7,44. Наклад 300 прим. Зам. № 29-000.

Видруковано ТОВ «Основа-Принт»
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців
ДК № 2072 від 25.01.2005 р.